

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Demografske i etničke promjene u BiH

Emirhafizović, Mirza; Zolić, Hasan; Cvitković, Ivan; Kukić, Slavo; Popov Momčinović, Zlatiborka ...

Cvitković, Ivan

2019

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/91049e4c-8321-4750-a2e9-ab1acb63d685>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

DEMOGRAFSKE I ETNIČKE PROMJENE U BIH

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Special Editions
Volume CLXXII

Department of Social Sciences
Volume 9

DEMOGRAPHIC AND ETHNIC CHANGES IN BIH

Editor
Ivan Cvitković

SARAJEVO 2017

**AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA**

**POSEBNA IZDANJA
KNJIGA CLXXII**

**Odjeljenje društvenih nauka
Knjiga 9**

DEMOGRAFSKE I ETNIČKE PROMJENE U BiH

Urednik
Ivan Cvitković

SARAJEVO, 2017.

Odjeljenje društvenih nauka
DEMOGRAFSKE I ETNIČKE PROMJENE U BIH

Izdavač

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Za izdavača

Akademik Miloš Trifković

Urednik

Akademik Ivan Cvitković

Recenzenti

Ivan Markešić

Jusuf Žiga

Lektor

Azra Hodžić-Čavkić

Korektori

Azra Hodžić-Čavkić

Belinda Kikić

Sabina Vejzagić

DTP

Narcis Pozderac, TDP Sarajevo

Štampa

Blicdruk d.o.o. Sarajevo

Za štampariju

Muhamed Hrlović

Tiraž

300

Sarajevo, 2017.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

314(497.6)(082)

323.11(497.6)(082)

DEMOGRAFSKE i etničke promjene u BiH / urednik Ivan Cvitković. - Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2017. - 160 str. : ilustr. ; 25 cm. - (Posebna izdanja ; knj. 172. Odjeljenje društvenih nauka ; knj. 9 / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine)

Na spor. nasl. str.: Demographic and ethnic changes in BiH. - Podaci o autorima: str. 157-160. - Bibliografija uz tekst. - Abstracts

ISBN 978-9926-410-25-4

1. Cvitković, Ivan

COBISS.BH-ID 24497158

SADRŽAJ/CONTENTS

UVOD	7
<i>Mirza Emirhafizović, Hasan Zolić</i> DOBNA STRUKTURA I REPRODUKCIJA STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE.....	11
<i>Ivan Cvitković</i> NACIONALNA I KONFENSIONALNA SLIKA BOSNE I HERCEGOVINE.....	27
<i>Slavo Kukić</i> STANOVNIŠTVO BIH PREMA MATERINSKOM JEZIKU I SPOLNO-DOBNOJ STRUKTURI	48
<i>Zlatiborka Popov Momčinović</i> ŽENSKO STANOVNIŠTVO U BIH KROZ PRIZMU REZULTATA POPISA.....	56
<i>Mirko Pejanović</i> PROMJENA ETNIČKE STRUKTURE OPŠTINA U BOSNI I HERCEGOVINI PREMA POPISU STANOVNIŠTVA 2013. GODINE	70
<i>Adila Pašalić Kreso</i> OBRAZOVANOST STANOVNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI	93
<i>Muris Čičić</i> POPIS STANOVNIŠTVA BIH 2013 – ANALIZA PODATAKA O NEZAPOSLENOSTI.....	125
<i>Braco Kovačević</i> POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO U BOSNI I HERCEGOVINI	128
PODACI O AUTORIMA.....	157
<i>Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini</i>	5

UVOD

Još su prije 4–5 tisuća godina u zapadnoazijskim ratarskim društvima „vođeni spiskovi inventara, stanovnika (da bi se moglo oporezovati i slati u rat), džakova žita, robova i tako dalje“ (Eriksen 2003: 54). Biblija nas upoznaje i s popisom stanovništva u Rimskom carstvu. Što je onda popis stanovništva pa je tako značajan za državu i društvo?

Mogli bismo reći kako je popis stanovništva neka vrsta opisa demografskog i ekonomskog stanja društva u određeno vrijeme (broj kućanstava, stambenih objekata, poljoprivrede...). Tako dobiveni podaci služe i za usporedbu s podacima iz ranijih „stanja društva“, kao i za demografske i ekonomske procjene što bi moglo slijediti u danom društvu.

Za popis stanovništva se temeljito pripremaju popisni obrasci, obavlja se obuka popisivača kako bi se popis obavio što uspješnije. Kod sastavljanja pitanja u popisnom listu, uvijek se vode debate kakvu tipologiju odgovora ponuditi. Recimo, kod nacionalne pripadnosti nude se odgovori „Bošnjak“, „Hrvat“, „Srbin“ i „Ostali“. Ili kod pitanja o konfesionalnoj pripadnosti nude se modaliteti odgovora „katolik“, „musliman“, „pravoslavni“, „Ostali“.

Najčešće se popis obavlja svakih deset godina. Kako vidimo na primjeru Bosne i Hercegovine, postoje i izuzetci jer se popis stanovništva nije obavljao od 1991. do 2013. godine. Na to je utjecao rat (1991.–1995.) i nemogućnost postizanja političkog dogovora o tome nakon rata. To nije jedinstven slučaj u svijetu. Poznato je da su ratni konflikti utjecali na pomjeranje popisa stanovništva i u Njemačkoj (nakon II. svjetskog rata), u Indiji, Libanonu itd.

Nakon popisa uvijek se prave analize o veličini i sastavu socijalnih grupa, dinamici promjena, promjena nataliteta i smrtnosti, prostornom rasporedu pojedinih nacionalnih i konfesionalnih grupa, promjenama u trajnosti života i sl.

Svjetska populacija se povećava, a u Bosni i Hercegovini imamo proces smanjenja broja stanovništva. Za to nije kriv samo rat (1991.–1995.), postoje i drugi razlozi koje treba valjano istražiti i analizirati (odgađanje sklapanja braka, ekonomska neizvjesnost, politička nestabilnost i slični procesi). O tome više u tekstovima koji slijede.

U radu „Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine“ demografi Mirza Emirhafizović i Hasan Zolić iznose glavna obilježja suvremene demografske slike Bosne i Hercegovine: denatalitet, rapidno starenje stanovništva, iseljavanje stanovništva u optimalno radnoj i reprodukcijskoj

dobi, rast stope mortaliteta itd. Odnos natalitet–mortalitet, broj novorođenčadi i broj umrlih upućuje nas na zaključke o povećanju ili smanjenju broja stanovnika. Autori ukazuju da je samo po osnovi negativne razlike između broja živorođenih i broja umrlih, od 2013. do 2016. godine, izgubljeno više od 23.000 stanovnika. Uz sve to, starenje stanovništva predstavlja jedan od najvećih izazova bosanskohercegovačkog društva.

Šokantno zvuči podatak da je 2013. godine u Bosni i Hercegovini postojalo samo šest multikonfesionalnih općina: Mostar, Jajce, Busovača, Vukosavlje, Glamoč i Distrikt Brčko (niko nema iznad 50 % udjela u stanovništvu). Je li to kraj priči o „leopardovoj koži“ i multikonfesionalnoj Bosni i Hercegovini? O izmjenama u konfesionalnoj i nacionalnoj strukturi stanovništva po općinama Bosne i Hercegovine, u odnosu na popis iz 1991. godine, više podataka može se naći u radu Ivana Cvitkovića.

Podaci dobiveni popisom ilustrativno pokazuju dobnu strukturu stanovništva koja, nažalost često, kao i u ovom primjeru, nije ohrabrujuća. To može biti problem za sve nacionalne i konfesionalne zajednice, ali i više za jedne u odnosu na druge. Dolazi do promjene u nacionalnoj i konfesionalnoj strukturi stanovništva. Razlike mogu biti osnova za jačanje straha za svoju budućnost, kao i za budućnost međunacionalnih i međukonfesionalnih odnosa.

Povećanjem urbanog stanovništva u Bosni i Hercegovini došlo je do pada nataliteta (zaposlenost muža i žene, poteškoće u rješavanju stambenog pitanja, nemogućnost brige o djeci, porast upotrebe kontracepcijskih sredstava, planiranje obitelji itd.)

Problemi s natalitetom javljaju se ne samo u Bosni i Hercegovini već i širom Europe. Da bi se održala jedna kultura potrebno je da stopa nataliteta iznosi 2,11 djece po obitelji. Pad nataliteta ispod stope 1,9 znači nestanak tog stanovništva. U nekim od europskih zemalja stope nataliteta su sljedeće: Francuska 1,8; Engleska 1,6; Grčka 1,3; Njemačka 1,6; Italija 1,2; Španjolska 1,1. U Bosni i Hercegovini ta stopa je 2013. iznosila 1,54.

Slavo Kukić analizira podatke o materinskom jeziku, kao i spolno-dobroj strukturi, u radu „Stanovništvu BiH prema materinskom jeziku i spolno-dobroj strukturi“. Iz njegovog priloga vidi se da je u odnosu na 1991. godinu prepolovljeno stanovništvo u dobi do 14 godina života. Zanimljivi su i podaci o identifikaciji između nacionalnog opredjeljenja i jezične pripadnosti. Taj tip identifikacije najveći je među srpskim stanovništvom (u RS apsolutna, u Federaciji 75 %). Relativno najmanja podudarnost između nacionalne i jezične identifikacije jeste kod Hrvata (94,6 %) i Bošnjaka (94,8 %).

U radu „Žensko stanovništvo u BiH kroz prizmu popisa“ Zlatiborka Popov Momčinović analizira rezultate popisa s rodnog aspekta. Njena analiza

pokazuje da u Bosni i Hercegovini živi 1,89 % više žena nego muškaraca; one su u prosjeku starije, više je udovica nego udovaca; više ih je u grupaciji nepismenih, ali i među radno sposobnim stanovništvom. Žena je manje među nezaposlenim i više su zaposlene u vanprivrednim granama. U svakoj nacionalnoj grupi više je žena koje se identifikuju s religijom nego muškaraca. Popis pokazuje rodni debalans: od starosne, obrazovne strukture do ekonomske aktivnosti.

Prilog Mirka Pejanovića odnosi se na promjene u etničkoj strukturi općina i njegov rad nosi naziv „Promjene etničke strukture opština u Bosni i Hercegovini“. Na samom početku, autor iznosi presjek političkih okolnosti koje su dovele do promjena u teritorijalnoj organizaciji općina (dajući i prikaz transformacije organizacije općina u SR BiH). U ratno razdoblje, Bosna i Hercegovina je ušla sa 109 općina. Tijekom rata 1991.–1995., i nakon njega, dolazi do osnivanja novih općina. O tom procesu koji je završio sa sadašnjih 141 općinom više podataka možete naći u navedenom radu. Također, Pejanović iznosi etničku strukturu stanovništva po kantonima, kao i promjene u etničkoj strukturi stanovništva u općinama Republike Srpske i Federacije.

Adila Pašalić Kreso autorica je rada „Obrazovanost stanovništva Bosne i Hercegovine“. Na samom početku nas upoznaje s dilemama oko definiranja pojma „nepismenost“, a potom iznosi relevantne pokazatelje o ne/pismenosti stanovništva BiH. Bosna i Hercegovina ima 2,82 % nepismenog stanovništva (1991. – 9,9 %). Bez obzira na napredak u odnosu na 1991. godine, to je još uvijek najveća stopa nepismenosti među zemljama okruženja. Slično je i s nekim drugim nivoima obrazovanja (recimo visokim obrazovanjem). Znatno je veći procenat nepismenosti kod žena (4,76 %; u općini Kupres gotovo 40 %) u odnosu na muškarce (0,79 %). Najveći broj nepismenih je u mjestima udaljenim od većih kulturnih i obrazovnih centara. Ovim podacima treba dodati i da je 36,2 % stanovništva Bosne i Hercegovine kompjuterski nepismeno, a 23,9 % djelomično pismeno.

Popis pruža dovoljno podataka za analize o radno aktivnom stanovništvu. O tome piše Muris Čičić u svom kratkom tekstu „Popis stanovništva BiH 2013 – analiza podataka o zaposlenosti“.

Popis nam pruža podatke o vrsti naselja (gradovi, sela) i sl. Povećan broj urbanog stanovništva neminovno dovodi do demografskog osiromašenja sela. Što se može očekivati: porast starijih osoba kao i opadanje broja onih koji imaju djecu. O tim i drugim temama vezanim za selo i poljoprivredno stanovništvo piše Braco Kovačević u prilogu „Poljoprivredno stanovništvo u BiH“. U Bosni i Hercegovini 31,44 % domaćinstava obavlja poljoprivrednu aktivnost, ali ih samo 4,8 % prodaju proizvode za tržište. Autor iznosi podat-

ke o tome za Republiku Srpsku i za kantone u Federaciji, kao i pregled po općinama. Iz podataka koje navodi, vidljivo je da se smanjuje broj stanovnika u ruralnim područjima, povećava se broj staračkih domaćinstava, sela odumiru. Dominira zastarjela tehnologija i tradicionalni proces proizvodnje. Učešće poljoprivrede u BDP-u smanjilo se sa 14 % na oko 8 %.

Autori se u priložima, ponekad, osvrću na iste probleme (npr. nacionalnu strukturu stanovništva), ali su im pristupi metodološki različiti. Zato smatramo da to nisu ponavljanja teme. Naravno, stavovi izneseni u radovima su osobni stavovi samih autora.

Urednik

DOBNA STRUKTURA I REPRODUKCIJA STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE

Mirza Emirhafizović
Hasan Zolić

Apstrakt

Cilj je ovog rada predstaviti promjene u dobnoj strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine u kontekstu njegove reprodukcije. U tu svrhu analiziraju se podaci iz dva osnovna izvora: popisi stanovništva iz različitih perioda i vitalna statistika. Usporedba podataka dobivenih popisima stanovništva (1971, 1981, 1991. i posljednji iz 2013. godine) ukazuje na smjer i dinamiku preobrazbe dobne strukture stanovništva – od mladog preko zrelog do izrazito starog tipa. S obzirom na uzajamnu povezanost dobne strukture i nivoa nataliteta, taj aspekt u radu se posebno razmatra. Stoga su istaknute strukturne promjene unutar fertilnog kontingenta kao bitne odrednice reprodukcije stanovništva. Rezultati popisa stanovništva provedenog 2013. godine sumirali su demografski bilans rata (1992–1995) i nepovoljne socio-ekonomske situacije u poslijeratnom (tranzicijskom) periodu. Stjecaj takvih okolnosti, posredstvom populacijskih procesa, destruktivno se odrazio na razvoj stanovništva Bosne i Hercegovine, što se prvenstveno ogleda u smanjenju njegove brojnosti i progresivnom starenju.

Ključne riječi: dobna / starosna struktura, fertilitet, reprodukcija stanovništva, Bosna i Hercegovina

Uvod

Aktuelni razvoj stanovništva Bosne i Hercegovine nije moguće apstrahirati od utjecaja rata (1992–1995), i, generalno, populacijskih tendencija iz bliže i dalje prošlosti. Ako bi trebalo izdvojiti glavna obilježja savremene demografske slike Bosne i Hercegovine, ona bi bila: denatalitet, rapidno starenje stanovništva, stalno iseljavanje populacije u optimalnoj radnoj i reproduktivnoj dobi, rast stope mortaliteta zbog rastućeg udjela starih osoba te depopulacija¹

¹ Depopulacija je demografski pojam kojim se označava smanjenje broja stanovnika u nekom području, bilo zbog opadanja prirodnog priraštaja uslijed sniženja stope nataliteta ili porasta stope mortaliteta, bilo zbog masovnije emigracije, ili kombinacijom obje pojave (Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja, 1998).

uzrokovana prevagom negativnih nad pozitivnim komponentama ukupnog kretanja stanovništva. Na dobnoj strukturi stanovništva oslikavaju se i recen-tni i dugotrajni demografski procesi, dok su njome istovremeno uvjetovani. Sudeći prema vitalno-statističkim parametrima, radi se posttranzicijskoj etapi u razvoju stanovništva u koju je Bosna i Hercegovina isforsirano ušla spletom ratnih okolnosti i loše poratne ekonomske situacije. Nepostojanje odgovarajućih socio-ekonomskih pretpostavki za takav reprodukcijski režim, kakav je bio slučaj u razvijenim evropskim zemljama, navodi na konstataciju da je prije riječ o svojevrsnoj *kvaziposttranziciji* (Wertheimer–Baletić 2005).

Kretanje ukupnog broja stanovnika prema popisima

Za analizu razvoja stanovništva Bosne i Hercegovine uputno je sagledati promjene u njegovoj brojnosti prema popisima provedenim poslije Drugog svjetskog rata, uključujući i posljednji. Varijacije u ukupnom broju stanovnika tokom vremena proizlaze iz konstelacije sastavnica populacijske dinamike (natalitet, mortalitet i migracije) koje su određene složenim spletom brojnih faktora. Tu činjenicu treba uvažiti prilikom razmatranja recentnog razvoja stanovništva Bosne i Hercegovine (od druge polovice 90-ih godina), jer se suštinski razlikuje u odnosu na period koji je uslijedio po završetku Drugog svjetskog rata.

Tabela 1: Ukupan broj stanovnika Bosne i Hercegovine prema popisima (1948–2013)

Godine popisa	Ukupan broj stanovnika	Verižni indeksi*	Prosječna godišnja stopa rasta / pada (u %)*
1948.	2.564.308	-	-
1953.	2.847.459	111,0	2,1
1961.	3.277.948	115,1	1,8
1971.	3.746.111	114,2	1,3
1981.	4.124.256	110,1	1,0
1991.	4.377.033	106,1	0,6
2013.	3.531.159	80,7	-1,0

Izvor: Agencija za statistiku BiH, 2014; 2016.

*Izračun autora

Vrlo visoki prirodni priraštaj nakon Drugog svjetskog rata osiguravao je prosječni godišnji rast stanovništva po stopi nešto višoj od dva posto u međupopisnom intervalu 1948–1953. godine (period natalitetne kompenzacije). Treba istaknuti da se Bosna i Hercegovina tad još uvijek nalazila na počet-

ku demografske tranzicije, koju su karakterizirale visoke norme rađanja (u prosjeku više od petero djece po ženi) (Frejka – Sardon 2004) i opadajući mortalitet. U narednim decenijama, uslijed progresivne tranzicije nataliteta / fertiliteta, ovaj trend je usporen, tako da je u između 1981. i 1991. godine stopa rasta stanovništva već bila niža od jedan posto. U uvjetima sniženog mortaliteta, ali i iseljavanja izvan zemlje, stopa rasta stanovništva bila je prevashodno funkcija nataliteta. U cijelom promatranom razdoblju od 1948. do 1991. godine, stanovništvo Bosne i Hercegovine uvećalo se za 70 posto. Do početka 90-ih *demografska inercija*² je u određenoj mjeri neutralizirala negativne efekte opadanja stope nataliteta, pa stanovništvo i dalje ima tendenciju rasta, iako znatno usporenijim tempom.

Prema rezultatima popisa stanovništva provedenog 2013. godine³, u Bosni i Hercegovini živi 3 531 159 stalnih stanovnika⁴. To je prvi put nakon Drugog svjetskog rata da je registriran manji broj stanovnika u odnosu na prethodni popis. Negativna razlika u ukupnom broju stanovnika prema popisima iz 1991. i 2013. godine iznosi **845 874**, što predstavlja relativno umanj enje od 19,3 %. Ustanovljena brojnost stanovništva posljednjim popisom odgovara stanju iz druge polovice '60-ih godina, ali su bitno drugačija njegova dinamička i strukturna obilježja. Ovo umanj enje od skoro petine stanovništva, popraćeno pogoršanjem njegove dobne strukture, posljedica je rata, ali i poratne društvene krize, kojima su imanentni faktori s izrazito nepovoljnim djelovanjem na populacijske procese. Po svome intenzitetu izdvajaju se: visoki ratni mortalitet (direktni ljudski gubici⁵), prisilne migracije⁶ i neostvareni natalitet u ratnim godinama, nezadovoljavajući povratak izbjeglica i iseljenika iz inostranstva, nastavak trenda odljeva stanovnika izvan Bosne i Hercegovine i nakon rata, te stalni pad stope nataliteta u uvjetima društveno-ekonomske tranzicije.

² Sintagma demografska inercija (momentum) koristi se da bi se objasnila povezanost između dobne strukture, odnosno volumena fertilnog kontingenta i budućeg kretanja stanovništva (Keyfitz 1971).

³ Rezultati popisa stanovništva iz 2013. godine objavljeni su 30. 6. 2016. godine.

⁴ U ovom popisu za utvrđivanje ukupnog broja stanovnika primijenjena je koncepcija "uobičajenog stanovništva".

Vidjeti više u: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016.

⁵ Publikacija pod nazivom „Bosanska knjiga mrtvih – ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991–1995.“ Istraživačko-dokumentacionog centra (IDC) sadrži poimenični popis od 95 940 ubijenih i nestalih osoba tokom rata 90-ih godina.

Link: <https://www.documenta.hr/hr/bosanska-knjiga-mrtvih-popis-95.940-imena-ubijenih-i-nestalih-u-ratu-u-bih.html>

⁶ Procjenjuje se da je tokom rata (1992–1995) više od polovice predratnog stanovništva napustilo svoje domove od čega je oko 1,2 miliona osoba izbjeglo u inozemstvo.

Restriktivni natalitet, koji je podložan daljem padu⁷, uz istodoban rast stope mortaliteta, rezultirao je neizbježnom inverzijom – većem broju umrlih od broja živorođenih. Time je negativna prirodna promjena prvi put u Bosni i Hercegovini zabilježena 2007. godine, odnosno od tada je, s izuzetkom nulte vrijednosti 2008. godine, smrtnost postala dominantna komponenta prirodnog kretanja stanovništva. Negativni predznak prirodne promjene od 2009. godine postaje ustaljen, s tendencijom daljeg porasta njegove vrijednosti. Od 2013. do 2016. godine samo je po osnovi negativne razlike između broja živorođenih i broja umrlih izgubljeno više od 23 000 stanovnika.⁸

Budući da je Bosna i Hercegovina tradicionalno iseljenička zemlja⁹, negativan migracijski saldo (veći broj iseljenih od broja useljenih osoba) već dugo je na snazi. Nalazi mnogih istraživanja nedvojbeno pokazuju da su među migrantima najviše zastupljene uzrasne grupe od punoljetstva do sredovječne dobi, naročito ako se radi o ekonomskom tipu migracija. Unutar ovog dobnoga raspona, prevladavaju osobe u dvadesetim godinama, a to je upravo populacija s najvećim (*pro*)*kreacijskim* potencijalom. Imajući u vidu negativne demografske učinke selektivnosti migranata prema dobi, koji imaju ne samo trenutni, nego i dugoročni karakter, ukupna depopulacija bila je neminovna, a nastaviti će se i u budućnosti. Prema demografskim projekcijama Ujedinjenih nacija (srednja varijanta), očekuje se da će se u Bosni i Hercegovini do 2050. godine broj stanovnika u odnosu na 2015. godinu biti manji za oko 20 posto (UN, 2015).

Promjene u dobnoj strukturi

Dobna / starosna struktura spada u najvažnije parcijalne strukture stanovništva, jer predstavlja ključnu odrednicu bioreprodukcijaskoga potencijala o čijem stepenu iskorištenosti (u smislu intenziteta rađanja) ovisi budući volumen fertilnog i radno sposobnog kontingenta. Dobna skupa sa spolnom strukturom stanovništva formira se kao rezultanta interakcije demografskih procesa, a ujedno predstavlja i prediktor trendova u domeni fertiliteta, mortaliteta i migracija (McVey – Kalbach 1995; Hourichi – Preston 1988).

Promjene u dobnoj strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine prate dva paralelna trenda: povećanje udjela starih sa 65 i više godina i opadanje udjela

⁷ Vrijednost opće stope nataliteta u 2013. godini niža je za 4,8 promila u odnosu na 1996. godinu, dok je stopa mortaliteta u istom periodu povećana za 2,4 promila (Agencija za statistiku BiH 2014). U 2015. godini Bosna i Hercegovina sa 7,6 promila ima najmanji broj živorođene djece na 1 000 stanovnika, tj. najnižu opću stopu nataliteta od svih zemalja u okruženju.

⁸ Podaci dostupni na: <http://www.bhas.ba>

⁹ Bosna i Hercegovina je, prema procjenama Svjetske banke, na pragu XXI stoljeća, poslije Albanije, evropska zemlja s najvišim postotkom iseljeničke populacije u odnosu na ukupan broj stanovnika (Word Bank, 2011).

mladih (0–14 godina). To se može vidjeti iz usporedbe podataka o udjelu velikih dobnih grupa u ukupnom stanovništvu prema popisima (1971, 1981, 1991, i 2013) prikazanih u tabeli koja slijedi.

Tabela 2: Udio velikih dobnih grupa u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine i relevantni analitički pokazatelji prema popisima stanovništva (1971–2013)

Godina popisa	Broj stanovnika u 000	Ukupno	Dobna struktura (%)			Prosječna dob	Indeks starosti ¹⁰	Broj muškaraca na 1 000 žena
			0–14 godina	15–64 godina	65 i više godina			
1971.	3746	100,0	34,4	60,5	4,7	26,9	13,67	959,76
1981.	4124	100,0	27,5	66,2	6,1	29,6	22,08	989,18
1991.	4377	100,0	23,5	67,7	6,5	34,0	27,68	995,69
2013.	3531	100,0	15,4	70,4	14,2	39,5	92,33	962,97

Izvori: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2014; 2016.

Pređeni podaci o udjelima mladih i starih u tabeli br. 2 pokazuju da je dobna struktura stanovništva Bosne i Hercegovine 1971. godine bila na samom prijelazu iz mladog (ekspanzivnog) u zreli (stacionarni) tip. Narednim popisom stanovništva 1981. godine udio mladih je opao za 7 % u odnosu na deceniju ranije, dok je udio starih dosegnuo 6,1 %. Prijelazna faza je okončana, pa je stanovništvo Bosne i Hercegovine, prema omjeru mladih i starih, već pripadalo zreлом tipu dobne strukture. Popis stanovništva iz 1991. godine registrirao je daljnje smanjenje udjela mladih do 14 godina, koji je pao ispod jedne četvrtine (23,5 %), te neznatno uvećavanje staračkog kontingenta (6,5 %). Uzimajući u obzir sljedeće kriterije: udio mladih do 19. godine (31,7 %), postotak starih 60 i više godina (11 %), zatim prosječnu dob stanovništva (34 godine), te indeks starosti (27 starih na 100 mladih 0–14 godina), evidentno je da se stanovništvo Bosne i Hercegovine početkom 90-ih godina nalazilo na pragu demografskog starenja. Unatoč opadanju stope prirodnog prirasta, Bosna i Hercegovina je raspolagala s relativno značajnim bioreprodukcijom potencijalom, zahvaljujući kojem su se još izvjesno vrijeme mogle dogoditi negativne populacijske tendencije. Međutim, zbog rata je preuranjeno izgubljena biološka vitalnost neophodna za rast stanovništva, tako da je depopulacija (prirodna i ukupna) ubrzana i do nekoliko decenija (Bošnjović 2006).

Podaci posljednjeg popisa stanovništva iz **2013. godine** kvantificiraju demografski bilans proteklih zbivanja, od kojih je rat iz 90-ih, svakako, najekstremnije. Djeca (0–14 godina) čine 15,4 % ukupnog stanovništva, a ako se

¹⁰ Računa se prema formuli: $is = \frac{P(65+)}{P(0-14)} \cdot 100$

ovoj dobnoj grupi doda i sljedeća kohorta, onda udio mladih do 19. godine iznosi 22,3 %. U usporedbi sa stanjem iz 1991. godine, broj mladih (0–14 godina) u 2013. je skoro dvostruko manji, dok je na drugoj krajnosti dobne piramide, postotak osoba od navršene 65. godine do najstarije životne dobi više nego udvostručen. Za njen budući demografski razvoj indikativno je to da je udio djece mlađe od 15 godina skoro izjednačen s udjelom populacije starih 65 i više godina u ukupnom stanovništvu (15,4 % i 14,2 % respektivno).

Period prijelaza iz stacionarnog u regresivni stadij je, prvenstveno zbog rata, trajao kraće, tako da je dobna struktura stanovništva Bosne i Hercegovine pogoršana bržim tempom nego što bi se to dogodilo u odsustvu ekstremnih okolnosti. Zbog deficitarnog rađanja, o kojem isključivo ovisi priliv novih naraštaja u sve dobne funkcionalne kontingente, demografski okvir biološke reprodukcije biva suženiji. Osim toga, stalni trend iseljavanja iz Bosne i Hercegovine dodatno usložnjava ionako lošu demografsku perspektivu, jer migranti sa sobom odnose svoj bioreprodukcijski potencijal koji će najvjerojatnije ostvariti u odredišnoj zemlji.

I. Pool tranziciji u domeni nataliteta i mortaliteta dodaje i tranziciju dobne strukture, poentirajući da je starenje njena posljednja faza (Pool 2010). Produženje prosječnog životnog vijeka značajno je doprinijelo većoj koncentraciji starih osoba (starenje odozgo). I na globalnom nivou najbrže rastuća populacija je ona od 60. godine naviše (UN, 2015). Srednje trajanje života na dan rođenja u Bosni i Hercegovini u posljednjih nekoliko decenija osjetno je poraslo (od 1970. do 2010.¹¹ i za muškarce i za žene više od 9 godina u prosjeku), premda je još uvijek ispod prosjeka EU-28 u cjelini. U toku 32 godine (1981–2013) prosječna dob stanovništva povećala se za 10 godina, čime je ovaj indikator demografskog starenja dosegno skoro 40 godina (39,5).

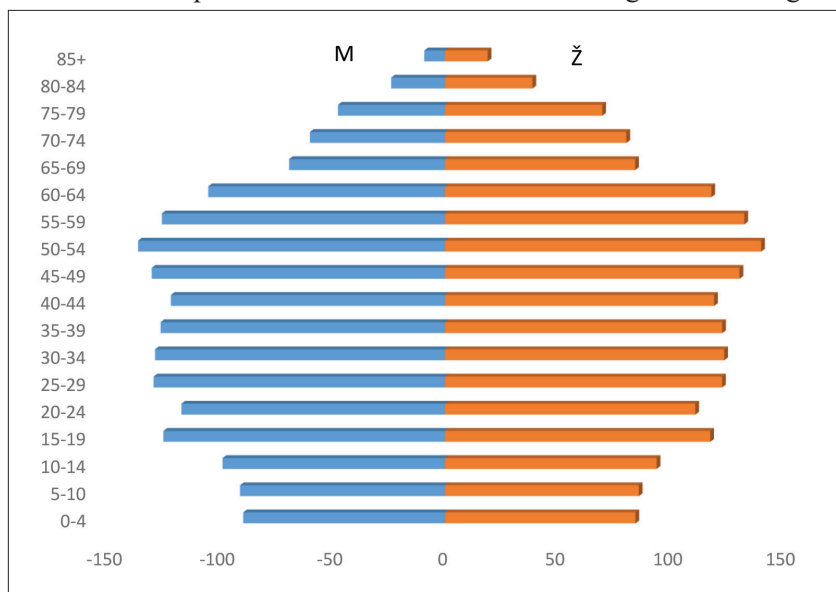
Shodno iznesenim činjenicama, stanovništvo Bosne i Hercegovine zalazi u **duboku starost**, što će u neposrednoj budućnosti sa sobom nositi višestruke socio-ekonomske implikacije. Sasvim je osnovana tvrdnja da će starenje stanovništva utjecati na sve aspekte ljudskog života – od sastava porodica, životnih aranžmana i socijalne pomoći do ekonomske aktivnosti, stopa zaposlenosti, socijalne sigurnosti, uključujući i međugeneracijske transfere (Peace et al. 2007). Sljedstveno tome, starenje stanovništva zasigurno predstavlja jedan od najvećih izazova savremenog bh. društva.

¹¹ Prema skraćenim tablicama mortaliteta stanovništva Bosne i Hercegovine (podaci se odnose na period 2009/2010. godina), koju su izradile autorice Girone i Grubanov-Bošković (2012), prosječno očekivano trajanje života na dan rođenja iznosi 73,35 za muškarce i 77,56 godina za žene.

Udio mladih (0–14 godina) u Bosni Hercegovini u prosjeku je zemalja EU-28, dok je udio starih u dobi od 65 i više godina za nepuna dva posto iznad prosjeka (podaci za dobnu strukturu stanovništva EU-28 odnose se na 2015. godinu – http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing).

UN-ove projekcije stanovništva (srednja varijanta) predviđaju da će se do 2050. godine udio mladih (0–14) u Bosni i Hercegovini smanjiti za dodatnih 4 % u odnosu na 2013. godinu, dok će se značajno uvećati kontingent starih (60 i više godina), koji će predstavljati više od trećine stanovništva (40,5 %) (UN, 2015). Prolongirana smrtnost među najstarijom populacijom u osmoj i devetoj deceniji života, odnosno *dugovječnost*, dovest će do daljnjeg povećanja ove dobne kategorije¹².

Slika 1: Starosna piramida stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (rezultati popisa), 2016.

Starosna piramida omogućava vizualni prikaz dobno-spolne strukture stanovništva nekog područja u određenom trenutku. Njene konture otkrivaju minule tendencije ukupnog kretanja stanovništva (rađanje, umiranje, migracije) koje su uvjetovane kompleksnim sklopom različitih faktora u proteklih devet decenija. O ovim odrednicama ovisi proporcija pojedinih generacija – od najmlađe do najstarije, što se očituje u prostornoj projekciji dobne strukture stanovništva.

¹²S obzirom na nizak i opadajući nivo nataliteta, promjena dobne strukture više je determinirana visinom mortaliteta (cf. Wertheimer-Baletić, 1999).

Iz prikaza starosne piramide stanovništva Bosne i Hercegovine uočava se da je dno piramide uvučeno (tzv. dječija baza), kao i da su stupci, koji predstavljaju djecu uzrasta od 0 do 14 godina, uži u usporedbi sa starijim dobnim grupama. Posljedica je to niske i opadajuće stope nataliteta, ali i iseljavanja stanovništva izvan zemlje, koje je nastavljeno i nakon rata, prvenstveno iz ekonomskih razloga. Poslijeratni demografski oporavak¹³ (1996–1998), kad su zabilježene najviše stope nataliteta u postkonfliktnom periodu, a djelomično i povratak porodica s djecom koja su rođena u inostranstvu, zaslužni su za veću brojnost osoba u petogodištu 15–19. Važno je istaknuti da je deficitarno rađanje tokom rata (1992–1995), u prvom redu, prouzročilo oskudniji priliv osoba u dobnu grupu 20–24 godine¹⁴, što se manifestira suženošću piramide na tom dijelu (“krnja generacija”). Krnjost će trajno obilježavati ovu dobnu kohortu tokom njenog starenja kako se bude pomjerala prema vrhu piramide. Tri susljedne dobne grupe od 25. do 39. godine imaju približno jednake udjele u ukupnom stanovništvu, dok je kod petogodišta 40–44 na piramidi primjetno udubljenje (dio tzv. Generacije X). Manjak osoba u ovoj dobnj kohorti može se pripisati emigraciji i visokom ratnom mortalitetu iz 90-ih godina. Na piramidi je dominantno zastupljena *starija* zrela populacija od srednjih četrdesetih do kasnih pedesetih godina, pri čemu se stupac dobnog intervala 50–54 ističe svojim najširim rasponom (godišta od 1959. do 1963.). Budući da su rođeni u periodu ostvarivanja visokog nivoa nataliteta od završetka Drugog svjetskog rata pa sve do 60-ih godina, pripadnici *baby boom* generacije su, kako njen naziv i sugerira, najbrojniji. Veća smrtnost muškaraca tokom rata, ali i drugi faktori narušili su relativno izbalansiranu spolnu strukturu kakva je bila početkom 90-ih godina¹⁵. Razlike u nivou mortaliteta po spolu uzrokuju disparitet u udjelima žena i muškaraca u trećoj životnoj dobi. Na piramidi je markantna spolna asimetričnost u korist ženske populacije u dobi od 60. godine pa navise zbog prosječno kraćeg životnog vijeka muškaraca. Ovaj prisutni fenomen poznat je pod sintagmom “feminizacija starosti” (Giddens 2009).

Prema izgledu starosne piramide, koja podsjeća na oblik urne, evidentno je da biološka regresija daje jasan pečat dobnj strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine.

¹³ U prve tri poslijeratne godine stopa nataliteta bila je iznad 12 promila, s tim da je najveći intenzitet rađanja u postkonfliktnom razdoblju registriran 1997. godine, kad je stopa nataliteta dosegla vrijednost od skoro 13 promila. Promatrano iz današnje perspektive, te godine bi se uvjetno mogle označiti kao period demografskog oporavka, iako je stopa nataliteta pripadala niskom tipu.

¹⁴ U dobnu grupu 20–24 godine ulaze i ratna godišta 1992. i 1993. (stanje u 2013. godini).

¹⁵ Obratiti pažnju na vrijednosti koeficijena maskuliniteta prikazane u tabeli 2.

Fertilni kontingent i rađanje

Volumen fertilnog kontingenta, a posebno njegovo jezgro koje čine žene u optimalnoj dobi za rađanje (20–35 godina), osnovna je demografska pretpostavka biološke reprodukcije stanovništva, odnosno obnavljanja generacija. Međutim, efektivna plodnost ovog kontingenta u cjelini, iskazana kroz specifične stope fertiliteta, direktno ovisi o reproduktivnom ponašanju, koje je uvjetovano interakcijom sklopa faktora (bioloških, socijalnih, ekonomskih, psiholoških i ostalih) na makro, mezo i mikro planu (usp. Wertheimer-Baletić 1999; Lutz – Skirbekk – Testa 2006).

Tabela 3: Promjene u strukturi fertilnog kontingenta prema popisima stanovništva (1971–2013)

Godina	Broj žena u fertilnoj dobi (15–49)							
		15–9	20–4	25–9	30–4	35–9	40–4	45–49
1971.	986.183	202.172	157.244	116.003	148.858	141.447	124.235	96.224
1981.	1.106.551	210.898	193.651	173.043	144.324	109.307	141.287	134.041
1991.	1.100.625	174.716	171.267	177.735	175.211	162.545	136.979	102.172
2013.	849.630	117.842	111.173	123.070	124.040	123.121	119.543	130.841

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2014; 2016.

Kao rezultat visokog nivoa nataliteta od završetka Drugog svjetskog rata pa do 60-ih godina, između 1971. i 1981. godine zabilježeno je povećanje ukupnog ženskog stanovništva, a unutar njega i broja žena u optimalnoj fertilnoj dobi (20–34 godine). Zahvaljujući demografskoj inerciji, reproduktivna baza se nastavila širiti i nakon pada stope nataliteta, jer su u nju još uvijek prispijevale pripadnice velike *baby boom* generacije (“eho-efekat”). Za ovaj pozitivni trend također su zaslužni značajni pomaci u suzbijanju dojenačke i, općenito, smrtnosti djece, koji su postignuti u prethodnom razdoblju. Budući da je potrebno proteći 15 godina do ulaska u reproduktivnu dob, smanjenje udjela najmlađeg fertilnog petogodišta postalo je primjetno u međupopisnom periodu 1981–1991.

Početak 90-ih godina (uoči rata) zabilježeno je neznatno smanjenje broja žena u reproduktivnoj dobi u odnosu na prethodni period. Međutim, od ovog desetljeća unutar fertilnog kontingenta sve je izraženija tzv. *translokacija baby boom i baby bust generacija* (Fratczak 2004), a takva smjena naraštaja podrazumijeva i reduciran reproduktivni kapacitet. Snižene norme rađanja to-

kom demografske tranzicije nakon izvjesnog perioda prouzročile su smanjen priliv ženskog stanovništva u fertilni kontingent. Drugim riječima, konstantno je opadala stopa reprodukcije¹⁶ jer se u svakoj narednoj generaciji rađao manji broj djevojčica. Padom vrijednosti neto stope reprodukcije ispod 1 više nije bilo osigurano nadomještanje *majki* jednakim brojem *kćerki*.

Očekivano, podaci popisa stanovništva iz 2013. godine pokazali su smanjenje udjela svih fertilnih kohorti, osim one najstarije (45–49), koja ionako ima minoran doprinos ukupnom natalitetu. Umanjenje broja žena u dobi od 15 do 34 godine u odnosu na 1991. godinu iznosi 222 804. Ustanovljena generacijska depopulacija i starenje fertilnog kontingenta, uz prevladavajući reproduktivni obrazac (oko 1,3 djece prosječno po ženi s tendencijom odgode rađanja), ne pruža osnovu za optimističnu prognozu u pogledu eventualnog povećanja izrazito niske stope nataliteta.

Najpodesniji način da se sagledaju promjene u normi rađanja različitih generacija žena u reproduktivnoj dobi jest kriva fertiliteta. Ona predstavlja (unimodalnu) distribuciju broja živorođene djece od majki u dobi $x+5$ godina na 1 000 žena iz iste dobne grupe, od najmlađe do najstarije fertilne kohorte¹⁷.

Kao što se može vidjeti na grafičkom prikazu, radi se o pozitivno asimetričnoj krivoj (duži je rep na desnoj strani) s različitim vrijednostima moda (najviša specifična stopa fertiliteta). Spljoštenost krive i stepen nagnutosti u desnu stranu odraz je ostvarene plodnosti pojedinih fertilnih kohorti tokom petogodišnjeg perioda (prosjeak) ili u danj godini promatranja.

Usporede li se specifične stope fertiliteta¹⁸ u vremenskom obuhvatu od 1960. do 2013. godine, uočavaju se znatne razlike u njihovim visinama¹⁹. Kriva iz prve polovice 60-ih godina najdominantnija je, što upućuje na veći kvantum fertiliteta u odnosu na kasniji period, čemu je doprinio širi generacijski raspon žena, uključujući i kohorte u 40-im godinama. Modernizacijski

¹⁶ Važan pokazatelj u proučavanju reprodukcije stanovništva je stopa reprodukcije (bruto ili neto).

Bruto stopa reprodukcije predstavlja prosječan broj živorođene ženske djece koju bi rodila jedna žena tokom svoje fertilne dobi (15–49), uz uvjet doživljenja 50. godine, ukoliko se zadrže istovjetne norme rađanja iz godine promatranja.

$$R_B = \sum_n^t \frac{N_x}{P_{f,x}} \cdot 0,485$$

Izračunava se prema sljedećem obrascu:

¹⁷ Radi se o transverzalnoj metodi analize fertiliteta.

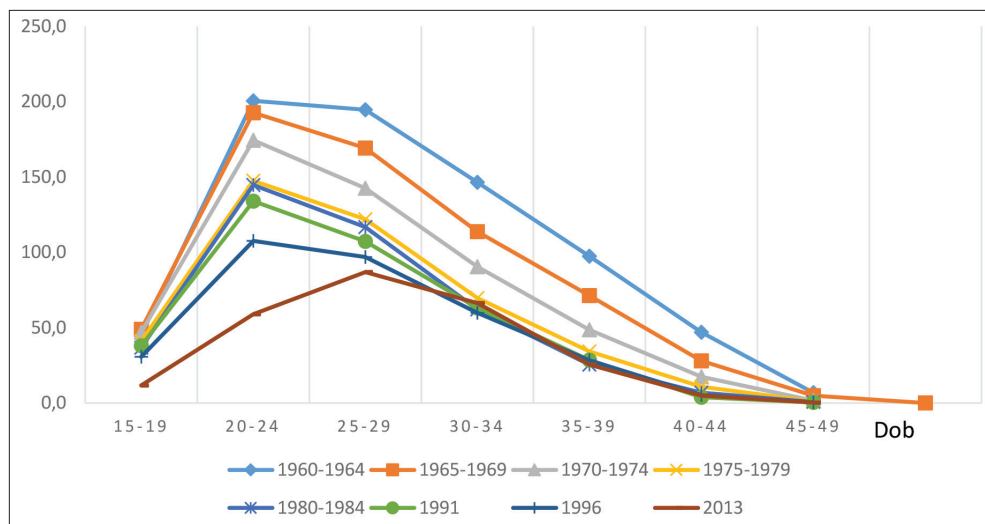
O tome vidjeti više u: Breznik (1980).

¹⁸ Računa se prema obrascu: $f_x = \frac{N_x}{P_{f,x}} \cdot 1000$

¹⁹ Autori Bongaarts – Sobotka (2012) opisuju četiri idealne tipske promjene u dobno-specifičnim stopama fertiliteta koje se mogu identificirati: periodska kvantna promjena, periodska promjena tempa, kohortna kvantna promjena i kohortna promjena tempa.

val u socijalističkom razdoblju utjecao je, posredstvom strukturnih preobrazbi stanovništva (podizanje općeg nivoa obrazovanja, transfer radne snage iz agrara u industriju, masovni angažman žena na tržištu rada, porast urbane populacije i dr.), na modificiranje reproduktivnog ponašanja (planiranje porodice), što se odrazilo na nivo fertiliteta²⁰.

Slika 2: Kretanje specifičnih stopa fertiliteta u Bosni i Hercegovini u odabranim periodima

Grafikon konstruiran na temelju podataka preuzetih iz sljedećih izvora:

Statistički godišnjak BiH, 1981; 1991.

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2014.

Zapaža se stalno smanjenje broja živorođenih od majki u adolescentskom uzrastu (15–19 godina) i na izmaku reproduktivne dobi; specifična stopa fertiliteta kod najstarije fertile kohorte od 1996. do 2013. godine ima skoro nultu vrijednost. Oštrina vrha krive, koji se u posljednjoj promatranoj godini izdiže iznad dobne kohorte 25–29 (mod), pokazuje da je težište biološke reprodukcije premješteno u drugu polovicu 20-ih godina. Od 2009. godine prosječna dob majki prvoročkinja prešla je 25. godinu, dok od 2011. godine žene u Bosni i Hercegovini svoje prvo dijete u prosjeku rode nakon navršene 26. godine. Postojeće socio-ekonomske prilike ne dopuštaju velikom dijelu osoba u dvadesetim i tridesetim godinama ranije napuštanje roditeljskog doma, pa se prolongira tranzicija u odraslost, koja se povezuje s osamostaljenjem, za što je jedan od markera osnivanje vlastite porodice u određenoj životnoj

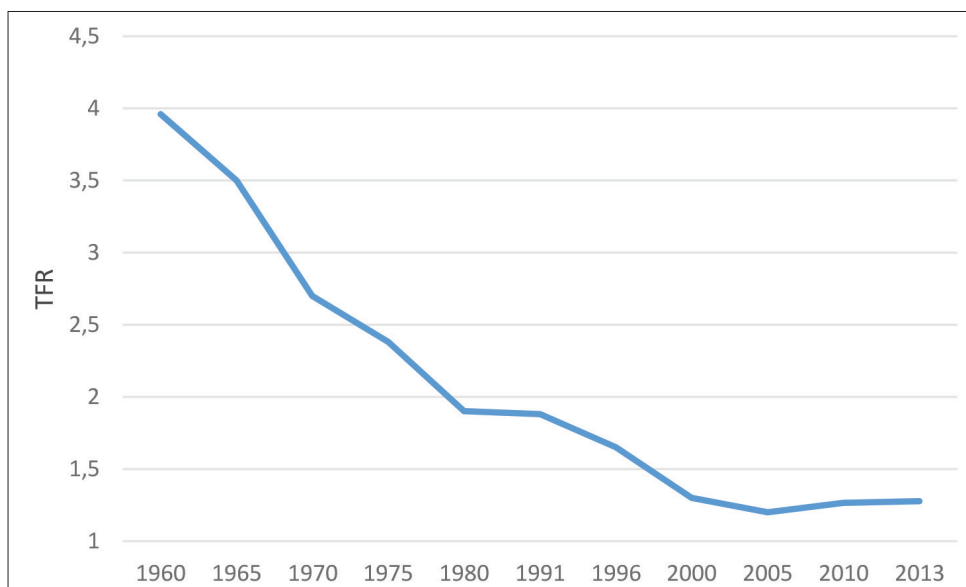
²⁰ Opširnije o tome u: Grebo (1985).

fazi. Odgoda ulaska u brak, koji u bh. društvu uobičajeno prethodi dobivanju potomstva, remeti standardni obrazac redosljeda životnih događaja, što u konačnici rezultira pomjeranjem dobne granice rađanja prvog djeteta (usp. Pinelli – Hoffman-Nowotny – Fux 2001).

Prosječna dob majki pri rođenju prvog djeteta u Evropskoj uniji (stanje u 2013. godini) iznosi 28,7 godina, sa značajnim odstupanjima pojedinih članica od ovog prosjeka. Bosna i Hercegovina u rangu je postsocijalističkih zemalja koje, za važeće standarde u EU, bilježe najmlađu prosječnu dob prvorotkinja (Bugarska, Rumunjska, Latvija, Estonija, Poljska, Litvanija i Slovačka) (Eurostat, 2015).

U nastavku će se dati pregled kretanja totalne stope fertiliteta (TFR)²¹ u razdoblju 1960–2013. godina.

Slika 3: Kretanje totalne stope fertiliteta u Bosni i Hercegovini (1960–2013)

Izvori: Statistički godišnjak BiH, 1981. i 1991; Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2014.

Na slici br. 3 uočava se je da je totalna stopa fertiliteta u stalnom padu tokom 60-ih i 70-ih godina, čime je njena vrijednost tendirala samom pragu

²¹ Totalna stopa fertiliteta (engl. akronim TFR – Total Fertility Rate) označava prosječan broj djece koju bi rodila jedna žena tokom svoje reproduktivne dobi (15–49 godina) ukoliko doživi njen kraj, a uz pretpostavku održanja kontinuiteta aktuelne norme rađanja. To je precizniji pokazatelj visine rađanja u određenoj populaciji od opće stope nataliteta, a računa se prema sljedećem obrascu:

$$TFR = 5 \sum_{15}^{45} - \frac{49}{19} f_x / 1000$$

jednostavne reprodukcije stanovništva. U Bosni i Hercegovini, kao ni u mnogim zemljama pad fertiliteta nije se zaustavio na oko dvoje djece u prosjeku (Lesthaeghe 2010). Tako je već na samom prijelazu iz 70-ih u 1980. godine vrijednost ovog pokazatelja iznosila manje od 2,1 djece po ženi, i od tada se nikad nije vratio na nivo koji je neophodan za obnovu generacija²². Upravo je u tom desetljeću demografska tranzicija napredovala prema svojoj kasnoj podetapi čiji je indikator pad stope nataliteta ispod 20 promila u drugoj polovici 70-ih godina. To je ujedno bila i sljedeća prijelomna tačka skokovitog pada nataliteta tokom njegove ubrzane tranzicije²³.

Tokom 80-ih pa sve do rata 1992. godine nastavljen je pad fertiliteta umjerenim tempom. Sudeći prema visini ostvarene plodnosti u prvim poslijeratnim godinama, na postojeći bioreprodukcijски potencijal *aplicirana* je norma rađanja iz predratnog perioda. U postkonfliktnom razdoblju najveći iznos TFR-a od 1,7 djece po ženi zabilježen je 1997. godine, a već od naredne godine broj živorođenih u stalnom je opadanju (2000. godine u Bosni i Hercegovini rođeno je manje od 40 000 djece)²⁴. Trend stalnog smanjenja rađanja je 2002. godine rezultirao spuštanjem TFR-a ispod najkritičnije tačke, a to je manje od 1,3 djece po ženi. U recentnoj literaturi ova pojava se kvalificira kao “najniži niski fertilitet“, *kako bi se naglasile dramatične implikacije niskog nivoa fertiliteta bez presedana* (Kohler – Billari – Ortega 2006: 1). Izrazito nizak fertilitet pokazao je tek neznatne znake oporavka 2009. i 2012. godine, kad je njegov pokazatelj bio nešto viši od 1,3. Ovo blago povećanje totalne stope fertiliteta može se dovesti u vezu s “tempo-učinkom“²⁵, ali i sa smanjenom brojnošću fertilnog kontingenta. U 2013. godini s 1,27 totalna stopa

²² Niskom fertilitetu doprinosi i to što se jedan dio populacije svoj reproduktivni period okonča bez potomstva. Uzroci nerađanja mogu biti biološke ili, pak, socijalitetne naravi – *socijalitetni sterilitet*. Već kod kohorti rođenih 50-ih godina zapaža se pojačana tendencija rasta udjela ženskih osoba koje tokom svog reproduktivnog perioda nisu rađale; procjenjuje se da on iznosi između 15 i 20 posto (Frejka – Sardon 2004). Primjenom mikrosimulacijskog modela, udio žena u Bosni i Hercegovini rođenih 1962. godine, koje nisu sudjelovale u reprodukciji nakon što su izašle iz fertilnog perioda, procijenjen je na 17,8 posto (Devolder 2005).

²³ O tome vidjeti više u: Bošnjović (1990).

²⁴ Postranzicijska etapa u razvoju stanovništva otpočela je u atipičnim socio-ekonomskim okolnostima, za razliku od zapadnoevropskih zemlja, pa se otuda javljaju određene kontroverzije u vezi s karakterom recentne demografske tranzicije u Bosni i Hercegovini, ali i u nekim drugim zemljama (v. npr. Wertheimer-Baletić 2005).

²⁵ Vrijednost totalne stope fertiliteta ovisi o dvije komponente: tempo (vrijeme rađanja) i kvantum (nivo) fertiliteta. Odgoda rađanja česta je u uvjetima savremenog reproduktivnog režima, pa nastaje poremećaj u periodskom fertilitetu. Stoga, njegova vrijednost varira iz godine u godinu, iako se broj djece po ženi tokom njene reproduktivne dobi ne mijenja. Tempo-činak nastaje kao posljedica prenošenja dijela rađanja u naredne godine.

O ovome vidjeti više na: <http://www.oaaw.ac.at/vid/popeurope/tempoeffect.shtml>

fertiliteta je za skoro 40% ispod normirane kritične vrijednosti od 2,1 djece po ženi. Ukupno rađanje praktički je svedeno na nivo koji bi bio dovoljan samo za obnovu naraštaja unutar ženske populacije. Na temelju vrijednosti TFR-a, procjenjuje se da je prosječan broj živorođenih djevojčica po ženi u ovoj godini iznosio 0,62 (bruto stopa reprodukcije).

Bosna i Hercegovine je, prema vrijednosti totalne stope fertiliteta, ispod prosjeka EU-28, čak i u 2013. godini, kad je ovaj pokazatelj dosegnuo najniži nivo od 1,54 (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics).

Nizak fertilitet u Bosni i Hercegovini nalaže što hitnije kreiranje i provedbu adekvatnih pronatalitetnih mjera u okviru stimulativne populacijske politike. Unatoč pojavi prirodne depopulacije (bijeke kuge), Bosna i Hercegovina, zbog složenog unutarnjeg ustrojstva i podijeljene nadležnosti u oblasti socijalne politike po entitetima, nema jedinstvenu populacijsku politiku. U predstavljanju profila Bosne i Hercegovine u publikaciji *World Population Policies* navodi se da ne postoji aktivna intervencija državne vlade kojom bi se utjecalo na rast stope rodosti (UN, 2013). Totalna stopa fertiliteta ukazuje na to da reproduktivni obrazac inklinira rađanju prosječno jednog djeteta u porodici, iako su neka istraživanja pokazala da je dvoje djece želja većine ispitanika²⁶. Progresija ka drugom djetetu, stoga, ne bi smjela biti prepuštena slučaju, već bi imperativno trebala biti stimulirana setom mjera dobro osmišljene populacijske politike s fokusom na majku (porodilju) i dijete.

Umjesto zaključka

Rezultati popisa stanovništva iz 2013. godine pokazali su da je Bosna i Hercegovina doživjela signifikantan demografski pad, koji se i dalje nastavlja. Depopulacija i starenje dominantno određuju tok razvoja njenog stanovništva, a oba procesa dodatno se dinamiziraju povećavanjem razlike između broja živorođenih i broja umrlih (u korist potonjih) iz godine u godinu, te nastavkom iseljavanja, pretežno, mladih. Uslijed takvih populacijskih tendencija, Bosna i Hercegovina se, prema relevantnim pokazateljima, rangira među demografski najkritičnije evropske zemlje. Evidentno je da negativni demografski momentum sve više dolazi do izražaja.

Nizak i opadajući natalitet uz produženje prosječnog životnog vijeka u skorije vrijeme dovest će do neprihvatljivog omjera mladih i starih, a time će biti izazvani još ozbiljniji poremećaji u svim dobnim funkcionalnim kon-

²⁶ Npr. anketa provedena u 2010. godini u okviru projekta *Strategija smanjenja nepovoljnih demografskih tokova na području Kantona Sarajevo*. Oba autora ovog rada bili su članovi stručnog tima.

tingentima. Imajući u vidu da je fertilni kontingent ključna odrednica (bio) reprodukcije stanovništva, naročito zabrinjava njegova daljnja *kontrakcija* zbog smanjenog priliva novih naraštaja i emigracije, koja ne jenjava.

Djelovanje nekih remetičkih faktora na reprodukciju stanovništva moglo bi se eliminirati ili barem ublažiti odgovarajućim mjerama populacijske politike, ali one izostaju.

U uvjetima visokih troškova života u Bosni i Hercegovini, hipernezaposlenosti, siromaštva i socijalne isključenosti, posebno osoba u dvadesetim i tridesetim godinama, proširenje porodice bi u mnogim slučajevima pogoršalo njihov ionako nezavidan materijalni položaj. Problem nezaposlenosti, koji je među mladima poprimio epidemiološke razmjere, osim što utječe na odluku o sklapanju braka i rađanju, snažan je repulzivni faktor koji će i u narednom periodu poticati iseljavanje iz države. Emigracijom se tako gubi ljudski kapital čime biva ugrožena perspektiva ne samo demografskog nego i, općenito, društvenog razvoja Bosne i Hercegovine.

Literatura

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2014) *Demografija* (tematski bilten), Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo:
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2016) *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013 – rezultati popisa*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Bongaarts, J., Sobotka T. (2012) “A Demographic Explanation for the Recent Rise in European Fertility“, *Population and Development Review*, 38(1), pp. 83–120.
- Bošnjović, I. (1990) *Demografska crna jama: nova zamka industrijskog društva*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Bošnjović, I. (2006) Demografska budućnost i djelotvorna polikulturalna zajednica Bosne i Hercegovine, *Pregled* 2/2006, pp. 175–192.
- Breznik, D. (1980) *Demografija – analize, metodi i modeli*, Naučna knjiga, Beograd
- Devolder, D. (2005) “Measuring the unintended components of low fertility. Voluntary and involuntary childlessness in Europe“, Paper presented at the *International Meeting on Postponement in Europe organized by the Vienna Institute of Demography*, 1–3 December, Vienna
- Eurostat (2015) Women in the EU gave birth to their first child at almost 29 years of age on average, News release, 85/2015, 13 May 2015 (dostupno na: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6829228/3-13052015-CP-EN.pdf/7e9007fb-3ca9-445f-96eb-fd75d6792965>) [pristupljeno 21. 12. 2016]
- Fratzak, E. (2004) “Family and Fertility in Poland – Changes during the Transition Period“ (paper presented at the *PIE International Workshop on Demographic Changes and Labor Markets in Transition Economies* hosted by Institute of Economic Research (IER), Hitotsubashi University at Sano Shoin, 20-21 February 2004), Tokyo
- Frejka, T., Sardon, J. P. (2004) *Childbearing Trends and Prospects in Low-Fertility Countries: A Cohort Analysis*. European Studies of Population, Vol. 13, Kluwer Academic Publisher, Dordrecht / Boston/ London

- Giddens, A. (2009) *Sociology (Sixth Edition)*, Polity Press, Cambridge
- Girone, S., Bošković, G., S. (2012) Postwar Mortality Trends in Bosnia and Herzegovina. [online] Dostupno na: <http://www.uclouvain.be/cps/ucl/doc/demo/documents/GironeGrubarov.pdf> [pristupljeno 19. 12. 2016]
- Grebo, Z. (1985) "Stanovništvo Bosne i Hercegovine 1980-ih godina". *Pregled*. 11–12, str. 1263–1295
- Heršak, E. (ur.) (1998) *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*, Institut za migracije i narodnosti; Školska knjiga, Zagreb
- Horiuchi, S., & Preston, S. H. (1988) "Age-specific growth rates: The legacy of past population dynamics". *Demography*, 25(3), 429–440.
- Keyfitz, N. (1971) "On the momentum of population growth". *Demography* 8(1): 71–80.
- Kohler, H.-P., Billari, F. C., & Ortega, J. A. (2006) "Low fertility in Europe: causes, implications and policy options". In F. R. Harris (Ed.), *The baby bust: who will do the work? Who will pay the taxes?* (pp. 48-109). Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers
- Lesthaeghe, R. (2010) The Unfolding Story of the Second Demographic Transition, *Population and Development Review*, The Population Council, Inc., vol. 36(2): 211–251
- Lutz, W., Skirbekk, V., Testa, M.R. (2006) The Low-Fertility Trap Hypothesis: Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research* 2006, pp. 167–192.
- McVey, W. – Kalbach, W. (1995) *Canadian population*, Scarborough, Ontario, Nelson Canada
- Peace, S. et al. (2007) U: Peace, S., Dittman-Kohli, F., Westerhof, J.G. and Bond, J. (U.). *Ageing in Society: European Perspectives on Gerontology* (3rd ed.), SAGE Publications, London, Los Angeles, New Delhi, Singapore
- Pinelli, A., Hoffman-Nowotny, H. J., Fux, B. (2001) *Fertility and new types of households and family formation in Europe* (Population studies, No. 35), Council of Europe, Strasbourg
- Pool, I. (2010) Age-Structural Transitions in Industrialized Countries. In: Tuljapurkar, S., Ogawa, N. and Gauthier, A. (U.). *Ageing in advanced industrial societies*, Springer, Dordrecht, Heidelberg, London, New York
- United Nations (2013) *World Population Policies*, United Nations, New York
- United Nations (2015) *World Population Ageing* [highlights], United Nations, New York
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015), *World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables*. Working Paper No. ESA/P/WP.241.
- Wertheimer-Baletić, A. (2005) Razmatranja o posttranzicijskoj etapi u razvoju stanovništva. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 37(1), pp. 377–388
- Wertheimer-Baletić, A. (1999) *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb
- World Bank (2011) *Migration and Remittances*. Factbook 2011 (2nd Edition), The World Bank, Washington DC

Internetski izvori

<http://www.bhas.ba/>

<https://www.documenta.hr>

<http://ec.europa.eu/eurostat>

<http://www.oeaw.ac.at>

NACIONALNA I KONFESIONALNA SLIKA BOSNE I HERCEGOVINE¹

Ivan Cvitković

Apstrakt

Popis stanovništva. Identitet. Bosna i Hercegovina po nacionalnoj pripadnosti njenog stanovništva. Odnos nacionalna pripadnost – religioznost. Bošnjaci u zrcalu popisa stanovništva. Hrvati u zrcalu popisa stanovništva. Srbi u zrcalu popisa stanovništva. Smanjenje broja stanovništva u odnosu na 1991. godinu. Bosna i Hercegovina po konfesionalnoj pripadnosti njenog stanovništva. Religijska samoidentifikacija. Muslimani i njihova rasprostranjenost po općinama. Pravoslavni i njihova rasprostranjenost po općinama. Katolici i njihova rasprostranjenost po općinama. Ateisti i agnostici. Zaključno razmatranje.

Ključne riječi: Identitet, samoidentifikacija, Bošnjaci, Hrvati, Srbi, konfesija, muslimani, pravoslavni, katolici, ateisti, agnostici

Uvod

Popis stanovništva nam pruža dosta podataka za rasprave o populacionoj, jezičnoj, nacionalnoj, religijskoj, socijalnoj, obrazovnoj „karti“ naroda. S obzirom na višestrukost nacionalnih i konfesionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini, podaci o tome su uvijek privlačili interes sociologa, politologa, demografa, a dakako i političkih stranaka i njihovih vodstava. Često se, pred popis stanovništva, ili nakon njega, otvaraju razna politička pitanja. Najčešće ona koja se odnose na nacionalnu i konfesionalnu pripadnost. Bosna i Hercegovina je uvijek bila migraciono područje, te su se podaci popisa očekivali s nestrpljenjem. Migracije su dovodile do promjena u nacionalnoj i konfesionalnoj strukturi stanovništva.

U Bosni i Hercegovini se od 1991., pa sve do 2013. godine, nije vršio popis stanovništva zbog nemogućnosti dogovora između vodećih političkih stranaka triju narodâ. Tek pod pritiskom domaće javnosti, a još više međunarodne zajednice, popis je obavljen 2013. godine. I u eri kompjuterizacije tre-

¹ Tekst, koji je neznatno dopunjen, objavljen je u časopisu: *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 36: Iss. 5, Article 3., page 7–37

balo je čekati tri godine da se rezultati tog popisa objave u ljeto 2016. godine, uz negodovanje vodstva Republike Srpske.

Za one manje upućene u stanje u Bosni i Hercegovini napomenimo da je to država koju čine dva entiteta: Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine. U njoj se povijesno društveno-političko rascjepljenje odvijalo na osnovi konfesionalne, a kasnije i nacionalne pripadnosti.

Je li čovjekov nacionalni (u ovom slučaju bošnjački/hrvatski/srpski) identitet njegov primarni identitet? Ili je to samo jedan (ni u kom slučaju primarni) od njegovih višestrukih identiteta? Izgleda da je nacionalni identitet dio psihološkog profila Bošnjaka, Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini. Osobito onih koji smatraju da se bošnjaštvo/hrvatstvo/srpstvo može čuti, opipati, omirisati, da je to nešto čulno. Drugi, opet, misle da moraš biti musliman/katolik/pravoslavni, još više – praktični musliman/katolik/pravoslavni i član „vodeće nacionalne“ stranke da bi bio Bošnjak, Hrvat, Srbin. Međutim, i bošnjaštvo i hrvatstvo i srpstvo može se doživljavati i živjeti na različite načine. To pojedinci, sudionici političkih događanja s kraja XX. i početka XXI. stoljeća, dugo nisu mogli shvatiti niti prihvatiti (pitanje je koliko i danas to shvaćaju i prihvaćaju).

Raspad SFRJ i stvaranje novih samostalnih država, dovelo je do toga da ni Srbi ni Hrvati ni Bošnjaci više ne žive u jednoj državi, što se odrazilo na migraciona kretanja od 1990-ih do danas. Posebno se to odnosi na Hrvate kao najmalobrojniji narod u Bosni i Hercegovini (u Republici Srpskoj ih gotovo i nema, u Federaciji Bošnjaci čine apsolutnu većinu). I da su idealni uvjeti za političku i nacionalnu ravnopravnost Hrvata u Bosni i Hercegovini, to ne bi moglo zaustaviti val migracija prema Hrvatskoj kao državi s dominantno hrvatskim stanovništvom i odskora članicom Europske unije. Migracije Hrvata iz Bosne i Hercegovine prema Hrvatskoj, Srba prema Srbiji, a Bošnjaka prema Bosni i Hercegovini odvijale su se i u bivšoj Jugoslaviji (istina, znatno manjeg intenziteta), kad je to bila zajednička država. Kad je riječ o Hrvatima, osamostaljenje Hrvatske, rat u Bosni i Hercegovini, prijem Hrvatske u Europsku uniju su tri važna događaja koji su posredno utjecali na „iseljavanje“ Hrvata.

Posebno su po demografsko stanje u Bosni i Hercegovini tragične posljedice ostavila ratna događanja, tzv. „ratne migracije“. One su pokazale da je sudbina naroda povezana sa sudbinom „nacionalne vojske“. Etnos je dijelio sudbinu poražene vojske s kojom se povlačio s teritorija na kojima je stoljećima živio (povlačenja Hrvata s HVO-om u proteklom ratu iz Posavine, a potom i iz dijelova središnje Bosne; Srba s vojskom Republike Srpske iz dijelova Sarajeva, Mostara; Bošnjaka s Armijom BiH iz Foče i dijelova istočne

Bosne). Svi su bježali u gradove svoje „matice“ (Muslimani² u gradove u kojima su Muslimani činili većinu, Srbi u gradove u kojima su Srbi bili većina, Hrvati u gradove s većinskim hrvatskim stanovništvom). Izvan Bosne i Hercegovine Srbi su išli u Srbiju, a Muslimani i Hrvati u Hrvatsku. Još jednom se potvrdilo da „ratna vika nije istjerala miševе iz rupa, već ljude iz domova“ (Sbuteга 2006: 139). Posebno su ratovi dvadesetog stoljeća (I. i II. svjetski rat, te rat 1991.–1995.) doveli do promjena i procentualnog smanjenja broja Hrvata i katolika u Bosni i Hercegovini.

Bosna i Hercegovina po nacionalnoj pripadnosti njenog stanovništva

Bosna i Hercegovina je 2013. godine imala 3,531.159 stanovnika (Republika Srpska 1,228.423 i Federacija 2,219.220). Većinu (96,32 %³) činili su pripadnici tri naroda: Bošnjaci (po religijskoj pripadnosti muslimani) 1,769.592 ili 50,11 %; Srbi (po religijskoj pripadnosti pravoslavni) 1,086.733 ili 30,77 %, te Hrvati (po religijskoj pripadnosti katolici) 544.780 ili 15,42 %. Srbi su uglavnom koncentrirani u Republici Srpskoj (1,001.299 ili 81,51 %; Bošnjaci 171.839 ili 13,98 %; Hrvati 29.645 ili 2,41 %). U Federaciji većinu čine Bošnjaci (1,562.372 ili 70,40 %; Hrvati 497.883 ili 22,44 %; Srbi 56.550 ili 2,55 %).

Mnogi autori kad govore o tzv. „svjetskim religijama“ misle na religije koje nisu bitne za etničke/nacionalne identitete (nisu „nacionalne“ religije). Koliko je to ispravno? Ne može se poreći da su katoličanstvo, pravoslavlje, islam, budizam... itekako utjecali na nastanak i razvoj određenih etničkih/nacionalnih identiteta (npr. kod Poljaka, Rusa, Srba, Hrvata, Bošnjaka, Tibe-tanaca...). U nekim zemljama i „granice“ nacija podudarne su s granicama religija (šintoizam u Japanu, sikizam u Indiji; katoličanstvo, pravoslavlje i islam u Bosni i Hercegovini...). I popis 2013. godine pokazao je izrazitu podudarnost nacionalnog i konfesionalnog identiteta stanovništva Bosne i Hercegovine. Podudarnost nacionalnog i konfesionalnog kod Bošnjaka i Srba je, možemo reći, stopostotna. Kod Bošnjaka je za 0,6 % veća konfesionalna od nacionalne samoidentifikacije. Rezultat je to toga da su se i Albanci i neki stranci koji su dobili državljanstvo Bosne i Hercegovine izjasnili kao muslimani. Kod Srba, razlika između nacionalne i konfesionalne identifikacije je

² Naziv za bošnjački narod do rujna 1993. godine.

³ Navedeni podatak pokazuje kako mogu biti nestručno izvedena i problematična prethodna istraživanja. Probni popis stanovništva u Bosni i Hercegovini izvršen 2012. godine pokazao je da se 35 % stanovnika izjasnilo kao „Bosanci“ ili „Hercegovci“ (uglavnom mlađe osobe, podjednako iz sva tri naroda). Što se s njima desilo godinu dana kasnije, u popisu 2013. godine?

0,02 %. Ono što ovaj put iznenađuje jeste da je broj katolika u odnosu na broj Hrvata manji za 0,71 % (unatoč tomu što su se kao katolici pisali i pripadnici slovenačke, slovačke, talijanske, poljske, češke manjine).

Evo do kakvih se zapažanja došlo prateći odnos *nacionalna pripadnost* – *religioznost* u istraživanju „Religijski i nacionalni odnosi na selu“, koje je obavio Institut za međunacionalne odnose 1987. godine. Oni koji su se samoodredili sa „vjernik sam“ najviše je bilo među Hrvatima (55,78 %), potom Muslimanima – ondašnji naziv za današnje Bošnjake – (37,32 %), te Srbima (18,60 %). Srbi su imali najnižu religijsku samoidentifikaciju, dosta nizak stupanj crkvene religioznosti; najviše su sumnjali u spremnost onih koji vjeruju da grade društvo; najskloniji su bili administrativnom odnosu prema religiji; imali su najsnažniju identifikaciju između religijske i nacionalne pripadnosti. Hrvati su imali najsnažniju religijsku samoidentifikaciju; najizraženiju crkvenu religioznost; najmanje su bili za administrativan odnos prema religiji; optimistični su bili u pitanju budućnosti religije; pozitivno su ocjenjivali utjecaj religije na nastanak i razvoj nacije. Muslimanu su, poslije Hrvata, imali najsnažniju religijsku samoidentifikaciju i „vezanost“ za religijsku zajednicu; najviše su uzimali vjeru kao bitnu vrijednost prilikom izbora prijatelja.

Bošnjaci u zrcalu popisa stanovništva. U trideset i četiri općine došlo je do *porasta broja Bošnjaka* u odnosu na 1991. godinu: Novi Grad Sarajevo (+ 62.182), Ilidža (+ 28.783), Tuzla (+ 18.105), Novo Sarajevo (+ 14.286), Zenica (+ 12.629), Vogošća (+ 11.852), Sanski Most (+10.208), Živinice (+9.072), Ilijaš (+7.606), Hadžići (+ 6.728), Tešanj (+5.520), Srebrenik (+5423), Bugojno (+4.453), Travnik (+ 3.835), Gradačac (+ 3.274), Brčko. (+ 3.236), Mostar (+ 2.896), Bihać (+ 2.813), Visoko (+ 2.324), Banovići (+ 2.212), Centar Sarajevo (+ 1.941), Kakanj (+ 1.813), Cazin (+ 1.770), Gračanica (+ 1.258), Žepče (+ 907), Lukavac (+ 481), D. Vakuf (+ 476), Novi Travnik (+ 442), Kladanj (+ 376), Maglaj (+ 241), Orašje (+ 122), Busovača (+ 110), Breza (+ 75), Jablanica (+ 36). Sve općine su na području Federacije, plus Distrikt Brčko. Ni jedna se ne nalazi na području Republike Srpske. U dvije općine u kojima je povećan broj Bošnjaka Hrvati su i 1991. i 2013. god. činili apsolutnu (Orašje) ili relativnu većinu (Busovača). Jedina općina u kojoj nije došlo ni do povećanja ni do smanjenja broja Bošnjaka je Odžak (+/- 0).

U šezdeset i četiri općine je došlo do *smanjenja broja Bošnjaka* u odnosu na 1991. godinu: Zvornik (– 28.247)⁴, Doboje (– 25.842)⁵, Banja Luka (–

⁴ Općini Sapna koja se odvojila od Zvornika pripalo je 10.912 Bošnjaka.

⁵ Općinama koje su se odvojile od Doboja pripada 14.221 Bošnjak: Doboje Istok 9.830, Doboje Jug 4.017 i Usora 374.

20.907 ili 73,21 % predratnog bošnjačkog stanovništva), Prijedor (– 20.317 ili 41,17 % predratnog bošnjačkog stanovništva), Bosanska Krupa (– 19.526)⁶, Foča RS (– 19.520 ili 93,89 % predratnog bošnjačkog stanovništva)⁷, Bijeljina (– 17.139 ili 56,69 % predratnog bošnjačkog stanovništva), Vlasenica (– 14.964)⁸, Srebrenica (– 14.163 ili 51,37 % predratnog bošnjačkog stanovništva), Bratunac (– 13.732 ili 63,77 % predratnog bošnjačkog stanovništva), Višegrad (– 12.428; 92,21 % predratnog stanovništva općine u kojoj su 1991. bili većina), Rogatica (– 12.092; 91,54 % predratnog stanovništva općine u kojoj su 1991. bili većina), Lopare (– 10.619)⁹, Gradiška (– 8.271), Ugljevik (– 8.056)¹⁰, Novi Grad (– 7.601), Modriča (– 7.274), Kotor-Varoš (– 5.856), Teslić (– 5.618), Derвента (– 5.191), Trebinje (– 4.576), Koz. Dubica (– 4.272), Pale RS (– 4.178)¹¹, Prnjavor (– 4.164), Trnovo RS (– 3.953)¹², Sokolac (– 3.822), Prozor (– 3.700), Kupres (– 3.547), Gacko (– 3.489), Čajniče (– 3.140), Čapljina (– 3.131), Mrkonjić-Grad (– 2.897), Nevesinje (– 2.780), Stolac (– 2.557), Brod (– 2.579), Jajce (– 2.542), Rudo (– 2.453), Šipovo (– 2.337), Han-Pijesak (– 2.112), Kiseljak (– 1.940), Bileća (– 1.921; 98,66 % stanovnika iz 1991.), Livno (– 1.746), Kalinovik (– 1.659; 96,68 % stanovnika iz 1991.) Ključ (– 1.566, iako su, zbog izdvajanja općine Ribnik, Bošnjaci postali većinsko stanovništvo u Ključu), Vareš (– 1.267)¹³, Glamoč (– 1.006), Vitez (– 1.001), Čelinac (– 993), Šamac (– 968), Ljubuški (– 885), Tomislavgrad (– 681), Kneževo (– 642), Srbac (– 523), Kreševo (– 517), Ljubinje (– 320), Laktaši (– 298), Šekovići (– 219), Neum (– 127), Bos. Petrovac (– 109), Čitluk (– 82), Drvar (– 22), Bos. Grahovo (– 6), Široki Brijeg (– 3), Posušje (– 2), Grude (– 1).

Pored navedenog, smanjio se broj Bošnjaka i u nekim općinama (8) u kojima su 1991. i 2013. činili većinsko stanovništvo: Velika Kladuša (– 15.744), Stari Grad Sarajevo (– 6.616), Goražde (– 6.604), Gornji Vakuf (– 2.059), Zavidovići (– 1.463), Konjic (– 1.329), Kalesija (– 910), Fojnica (– 432).

⁶ Do ovolikog smanjenja Bošnjaka došlo je i zbog izdvajanja od Bos. Krupe nove općine Bužim u kojoj živi 19.207 Bošnjaka.

⁷ Dio predratnog bošnjačkog stanovništva (1.762) naseljava novoosnovanu općinu Foča u Federaciji u kojoj su Bošnjaci većinsko stanovništvo (91,15 %).

⁸ Od tog broja, novoosnovanoj općini Milići pripada 4.199 Bošnjaka.

⁹ Dio predratnog bošnjačkog stanovništva (9.395) naseljava novoosnovanu općinu Čelić u kojoj Bošnjaci čine većinu od 89,46 %.

¹⁰ Do smanjenja broja Bošnjaka došlo je i zbog izdvajanja iz Ugljevika nove općine Teočak u kojoj živi 7.399 Bošnjaka (99,64 % stanovništva te općine).

¹¹ Dio predratnog bošnjačkog stanovništva (859) naseljava novoosnovanu općinu Pale u Federaciji u kojoj su Bošnjaci većinsko stanovništvo (95 %).

¹² Od toga, 1.376 Bošnjaka živi u novoosnovanoj općini Trnovo Federacija.

¹³ Unatoč tomu, postali su u Varešu većinsko stanovništvo, iako 1991. godine to nisu bili.

U Republici Srpskoj se nalaze četrdeset i dvije predratne općine u kojima je došlo do smanjenja broja Bošnjaka, a u Federaciji dvadeset i devet. U općinama u kojima su Srbi 2013. činili većinu, nedostajalo je 312.560 Bošnjaka u odnosu na 1991. godinu. Tamo gdje Hrvati čine većinu manje je 22.589 Bošnjaka nego 1991. godine. Zanimljivo da je i u općinama u kojima su većinsko stanovništvo, Bošnjaka manje za 35.175 u odnosu na 1991 godinu.

Od 1,769.592 Bošnjaka, u nacionalno homogenim općinama (činili su više od 50 % stanovništva) živjelo ih je 1,411.962 (ili 79,79 %). Takvih općina bilo je 2013. godine pedeset (od ukupno 141). Prema popisu iz 1991. godine takvih općina je bilo trideset i sedam (od ukupno 109) i u njima je živjelo 1,124.657 (ili 65,64 %) Muslimana (danas Bošnjaka).

Prema popisu iz 1991. godine Muslimani (Bošnjaci) su od 109 općina činili većinsko stanovništvo u pedeset i dvije (1,569.102 ili 82,62 %), a 2013., od 141 općine, u pedeset i četiri (1,486.415 ili 83,99 %). Samo 283.177 (ili 16,01 %) Bošnjaka živjelo je u općinama u kojima nisu bili većinsko stanovništvo.

Godine 1991., od šezdeset i četiri binarne općine (općine u kojima su Muslimani s jednim od druga dva naroda činili više od 80 % stanovništva), Muslimani (Bošnjaci) su u šesnaest živjeli s Hrvatima (175.582 ili 9,24 %) i u četrdeset i osam sa Srbima (980.062 ili 51,61 %). Prema popisu iz 2013. godine, od četrdeset binarnih općina¹⁴ Bošnjaci su u dvadeset činili većinu sa Hrvatima (387.576 ili 21,90 %), a u dvadeset sa Srbima (122.808 ili 6,94 %). Dakle, 2013. godine više su Bošnjaci činili većinu sa Hrvatima, dok je 1991. godine bila obrnuta situacija – više su činili većinu sa Srbima nego sa Hrvatima.

Dio Muslimana (636.256 ili 33,50 %) živio je 1991. godine u dvadeset i dvije heterogene općine. Nakon dvadeset i dvije godine i nacionalnih homogenizacija samo su tri nacionalno heterogene općine. U njima je živjelo 38.812 ili 2,19 % Bošnjaka.

U 1991. godini, u šesnaest (od 109) općina 9.816 ili 0,51 % Muslimana sudjelovalo je do 10 % u nacionalnoj strukturi stanovništva. Prema popisu iz 2013. godine, 30.350 ili 1,72 % Bošnjaka živjelo je u općinama (45) u kojima su činili do 10 % stanovništva. Od toga, u osamnaest općina (od 141) sudjelovali su manje od 1 % u strukturi njihovog stanovništva (525 ili 0,03 % od svih Bošnjaka u Bosni i Hercegovini).

Hrvati u zrcalu popisa stanovništva. Dvadeset i dvije su općine u kojima je došlo do *porasta broja Hrvata* u odnosu na 1991. godinu: Čapljina (+ 12.866),

¹⁴Godine 1991. bilo je ukupno 109 općina (od toga 64 binarne za Muslimane), a 2013. bila je 141 općina, ali se smanjio broj binarnih općina sa šezdeset i četiri na četrdeset.

Žepče (+ 8.701), Mostar (+ 8.179), Posušje (+ 3.461), Čitluk (+ 3.077), Tomislavgrad (+ 3.030), Stolac (+ 2.298), Široki Brijeg (+ 1.930), Vitez (+ 1.675), Ljubuški (+ 1.144), Grude (+ 1.006), Neum (+ 751), Glamoč (+ 722) Drvar (+ 519), Cazin (+181)¹⁵, Bos. Grahovo (+ 167), Kupres (+ 66), Bijeljina (+ 23), Rudo (+ 4), Čajniče (+ 1), Trnovo Republika Srpska (+ 1). U dvije općine nije došlo ni do povećanja ni do smanjenja broja Hrvata u odnosu na 1991. i obje se nalaze na području Republike Srpske (Rogatica i Han-Pijesak). Od općina u kojima je došlo do povećanja broja Hrvata u trinaest Hrvati čine većinu, u sedam Srbi i u jednoj Bošnjaci (Cazin). Od dvadeset i dvije općine u kojima je došlo do povećanja broja Hrvata, četiri se nalaze na području Republike Srpske, a osamnaest na području Federacije.

No, osamdeset i pet je općina u kojima je došlo do *smanjenja broja Hrvata* u odnosu na 1991. godinu: Banja Luka (– 23.922 ili 82,42 % predratnog hrvatskog stanovništva), Derventa (– 19.383 ili 88,29 % predratnog hrvatskog stanovništva), Zenica (– 14.231 ili 63,22 % predratnog hrvatskog stanovništva), Kakanj (– 13.583 ili 82,04 % predratnog hrvatskog stanovništva), Šamac (– 12.306)¹⁶, Doboj (– 11.419)¹⁷, Travnik (– 11.016 ili 42,18 % predratnog hrvatskog stanovništva), Brod (– 10.706 ili 76,51 % predratnog hrvatskog stanovništva), Bugojno (– 10.264 ili 64,03 % predratnog hrvatskog stanovništva), Konjic (– 9.960), Kotor-Varoš (– 9.579, Teslić (– 8.083 %), Gradačac (– 7.695), Tešanj (– 7.467), Zavidovići (– 6.372), Maglaj (– 6.324), Modriča (– 6.131), Tuzla (– 5.002), Brčko (– 5.000), Jajce (– 4.825), Prijedor (– 4.554), Novo Sarajevo (– 4.159), Novi Grad Sarajevo (– 3.942), Ilidža (– 3.904), Sanski Most (– 3.600), Fojnica (– 2.959), Gradiška (– 2.591), Bihać (– 2.315), Centar Sarajevo (– 2.095), Gornji Vakuf (– 2.046), Laktaši (– 2.044), Mrkonjić-Grad (– 1.971), Živinice (– 1.468), Ilijaš (– 1.354), Visoko (– 1.296), Prnjavor (– 1.270), Lopare (– 1.213), Novi Travnik (– 1.160), Trebinje (– 951), Srebrenik (– 784), Vogošća (– 750), Lukavac (– 635), Donji Vakuf (– 624), Hadžići (– 567), Breza (– 537), Stari Grad Sarajevo (– 441), Ključ (– 300), Banovići (– 266), Novi Grad (– 222), Kozarska Dubica (– 215), Nevesinje (– 182), Velika Kladaša (– 104), Bosanska Krupa (– 73), Gračanica (– 60), Goražde (– 57), Foča Republika Srpska (– 39), Čelinac (– 27), Srebrenica (– 22), Zvornik (– 16), Kalesija (– 15), Ugljevik (– 14),

¹⁵ Zanimljivost Cazina je da se 320 njegovih stanovnika izjasnilo nacionalno kao Hrvati, a samo 142 kao katolici. Pretpostavljamo da se dio pripadnika islama u toj pograničnoj općini prema Hrvatskoj opredijelio kao Hrvati.

¹⁶ Do smanjenja broja Hrvata došlo je i zbog odvajanja od Šamca novoosnovane općine Domaljevac u kojoj je 2013. godine živjelo 4.634 Hrvata (činili su većinu od 97,13 %).

¹⁷ Do smanjenja broja Hrvata došlo je i zbog odvajanja novoosnovane općine Usora od općine Doboj u kojoj je 2013. godine živjelo 6.095 Hrvata (činili su većinu od 92,31 %).

Srbac (– 9), Vlasenica (– 8), Bileća (– 8), Bratunac (– 7), Kladanj (– 3), Pale Republika Srpska (– 1), Višegrad (– 1).

Pored navedenog, smanjio se broj Hrvata i u šest općina u kojima su 1991. i 2013. činili većinsko stanovništvo: Odžak (– 4.717), Orašje (– 3.963), Prozor (– 1.557), Kiseljak (– 727), Busovača (– 220), Livno (– 51).

U Republici Srpskoj nalazi se dvadeset devet predratnih općina u kojima je došlo do smanjenja broja Hrvata, a u Federaciji pedeset i šest. U općinama u kojima su Srbi 2013. činili većinu (28), nedostajalo je 116.872 Hrvata u odnosu na 1991. godinu. Tamo gdje Bošnjaci čine većinu (39 općina) manje je 135.980 Hrvata nego 1991. godine. Desetine tisuća Hrvata je napustilo Zenicu, Sarajevo, Tuzlu, Bugojno, Konjic, Kakanj, Travnik, Vareš i neke druge gradove (u kojima su Bošnjaci većina) u Federaciji nakon njene uspostave. Zanimljivo da je i u općinama gdje su Hrvati većinsko stanovništvo manje Hrvata za 11.235 u odnosu na 1991 godinu.

Od 759.906 Hrvata u 1991. godini, 242.243 (31,88 %) živjelo je u četrnaest nacionalno homogenih općina (činili su više od 50 % stanovništva). Popis iz 2013. godine pokazao je da je u nacionalno homogenim općinama (22) živjelo 310.724 Hrvata (ili 57,04 %). Godine 1991. Hrvati su činili (relativno ili apsolutno) većinsko stanovništvo u dvadeset općina (309.710 ili 40,75 %), a 2013. u dvadeset i četiri općine (370.821 ili 68,07 %).

Godine 1991. od šesnaest binarnih općina (općine u kojima su Hrvati s jednim od druga dva naroda činili više od 80 % stanovništva), sa Bošnjacima je živjelo 270.548 ili 35,60 % Hrvata i u pet općina sa Srbima (48.535 ili 6,30 %). Situacija se promijenila do 2013. godine. Od dvadeset i četiri binarne općine u dvadeset su Hrvati živjeli sa Bošnjacima (242.497 ili 44,5 %), a u četiri sa Srbima (8.592 ili 1,58 %).

Dio Hrvata (332.096 ili 43,70 %) živio je 1991. godine u nacionalno heterogenim općinama (nijedan narod nije s nekim od druga dva mogao činiti 80 % stanovništva). Nacionalna homogenizacija je i ovdje ostavila traga: 2013. godine Hrvati su živjeli u tri nacionalno heterogene općine (iako se broj općina u Bosni i Hercegovini povećao sa 109 na 141). U njima je živjelo 18.934 (ili 3,46 %) Hrvata.

U 1991. godini 10,39 % Hrvata živjelo je, uvjetno rečeno, u „dijaspori“ – sudjelovali su do 10 % u nacionalnoj strukturi stanovništva. Prema popisu iz 2013. godine, 70.487 ili 12,94 % Hrvata živjelo je u općinama u kojima su činili do 10 % u strukturi stanovništva. Od toga, čak u 98 od 141 općine, sudjelovali su manje od 1 % u strukturi njihovog stanovništva (2.749 ili 0,50 % od svih Hrvata u Bosni i Hercegovini).

Srbi u zrcalu popisa stanovništva. U dvadeset je općina došlo do *porasta broja Srba* u odnosu na 1991. godinu: Banja Luka (+ 58.924), Bijeljina (+ 34.395), Doboј (+ 12.808), Brčko (+ 10.756), Laktaši (+ 9.286), Pale Republika Srpska (+ 9.167), Prijedor (+ 8.314), Zvornik (+ 7.716), Modriča (+ 7.693), Gradiška (+ 6.110), Trebinje (+ 5.938), Višegrad (+ 2.595), Gacko (+ 1.895), Nevesinje (+ 1.642), Rogatica (+ 1.136), Sokolac (+ 1.055), Bratunac (+ 875), Brod (+88), Bileća (+18), Grude (+1). Navedene općine pripadaju Republici Srpskoј i u njima većinu čine Srbi, Distrikt Brčko (većinu čine Bošnjaci) i jedna općina u Federaciji (Grude – u kojima većinu čine Hrvati).

U osamdeset i devet općina došlo je do *smanjenja broja Srba* u odnosu na 1991. godinu: Novi Grad Sarajevo (– 33.224 ili 88,38 % predratnog srpskog stanovništva), Novo Sarajevo (– 29.407 ili 89,38 % predratnog srpskog stanovništva)¹⁸, Sanski Most (– 23.526 ili 92,75 % predratnog srpskog stanovništva), Ilidža (– 23.429 ili 93,61 % predratnog srpskog stanovništva)¹⁹, Zenica (– 20.024 ili 89,26 % predratnog srpskog stanovništva), Ključ (– 18.233 ili 98,52 % predratnog srpskog stanovništva)²⁰, Tuzla (– 16.893 ili 83,34 % predratnog srpskog stanovništva), Centar Sarajevo (– 14.445 ili 86,86 % predratnog srpskog stanovništva), Gračanica (– 13.401 ili 98,84 % predratnog srpskog stanovništva), Bosanska Krupa (– 12.581 ili 90,89 % predratnog srpskog stanovništva), Maglaj (– 12.502 ili 93,91 % predratnog srpskog stanovništva), Bihać (– 11.779 ili 92,83 % predratnog srpskog stanovništva), Zavidovići (– 11.067 ili 95,07 % predratnog srpskog stanovništva), Ilijaš (– 10.904 ili 96,28 % predratnog srpskog stanovništva), Gradačac (– 10.876 ili 96,91 % predratnog srpskog stanovništva), Lukavac (– 10.670 ili 87,68 % predratnog srpskog stanovništva), Donji Vakuf (– 9.426), Goražde (– 9.136)²¹, Bugojno (– 8.297), Vogošća (– 8.271), Jajce (– 8.162)²², Bosanski Petrovac (– 7.698)²³,

¹⁸ Dio srpskog stanovništva (10.248) iz općina Novi Grad Sarajevo i Novo Sarajevo 2013. godine živio je u novoosnovanoј općini Novo Sarajevo Istok u kojoj su činili većinu od 96,29 % stanovništva.

¹⁹ Dio srpskog stanovništva (13.869) iz općine Ilidža 2013. godine živio je u novoosnovanoј općini Ilidža Istok u kojoj su činili većinu od 93,94 % stanovništva.

²⁰ Dio srpskog stanovništva (6.018) iz općine Ključ 2013. godine živio je u novoosnovanoј općini Ribnik u kojoj su činili većinu od 99,50 % stanovništva.

²¹ Dio srpskog stanovništva (1.618) iz općine Goražde 2013. godine živio je u novoosnovanoј općini Novo Goražde u kojoj su činili većinu od 51,91 % stanovništva.

²² Dio srpskog stanovništva (841) iz općine Jajce 2013. godine živio je u novoosnovanoј općini Jezero u kojoj su činili većinu od 73,19 % stanovništva.

²³ Dio srpskog stanovništva (358) iz općine Bosanski Petrovac 2013. godine živio je u novoosnovanoј općini Petrovac u kojoj su činili većinu od 99,17 %.

Kalesija (– 7.405), Visoko (– 7.185), Travnik (– 7.137), Vlasenica (– 6.770)²⁴, Konjic (– 6.265), Hadžići (– 6.144), Odžak (– 5.085), Srebrenik (– 4.914), Stari Grad Sarajevo (– 4.683), Kakanj (– 4.648), Kupres (– 4.546; ostalo je tek 6,54 % predratnog srpskog stanovništva)²⁵, Banovići (– 4.277), Orašje (– 4.078)²⁶, Kladanj (– 3.845), Novi Travnik (– 3.730), Stolac (– 3.638²⁷), Livno (– 3.475), Vareš (– 3.455; ostalo je 5,18 % predratnog srpskog stanovništva), Živinice (– 3.283), Olovo (– 3.116), Čapljina (– 3.039), Tešanj (– 2.845), Velika Kladuša (– 2.520), Srebrenica (– 2.287), Breza (– 2.001), Žepče (– 1.777), Vitez (– 1.168), Cazin (– 749), Tomislavgrad (– 554), Jablanica (– 441), Busovača (– 418), Kiseljak (– 331), Neum (– 186), Fojnica (– 109), Široki Brijeg (– 103), Gornji Vakuf (– 80), Prozor (– 42), Ljubuški (– 24), Kreševo (– 8), Posušje (– 4), Čitluk (– 1).

Pored navedenog, smanjio se broj Srba i u nekim općinama (25) u kojima su 1991. i 2013. činili većinsko stanovništvo (ili su to postali nakon rata): Drvar (– 10.188), Glamoč (– 8.279), Bosansko Grahovo (– 5.860), Mrkonjić-Grad (– 5.007), Novi Grad (– 4.985), Lopare (– 4.374), Kneževo (– 3.975), Teslić (– 3.921), Kozarska Dubica (– 3.058), Prnjavor (– 2.835), Šipovo (– 2.757), Srbac (– 2.752), Šekovići (– 2.412), Čelinac (– 1.680), Foča Republika Srpska (– 1.559), Ugljevik (– 1056), Kotor-Varoš (– 965), Rudo (– 903), Trnovo Republika Srpska (– 881), Kalinovik (– 879), Čajniče (– 737), Han-Pijesak (– 606), Derвента (– 542), Šamac (– 372), Ljubinje (– 279).

U Republici Srpskoj se nalaze 22 predratne općine u kojima je došlo do smanjenja broja Srba, a u Federaciji 64. U općinama u kojima su Bošnjaci 2013. činili većinu (44), nedostajalo je 411.840 Srba u odnosu na 1991. godinu. Tamo gdje Hrvati čine većinu (17 općina) manje je 23.392 Srbina nego 1991. godine. Zanimljivo da je u općinama (25) gdje su Srbi većinsko stanovništvo manje Srba za 70.862 u odnosu na 1991 godinu.

Od 1,086.733 pripadnika srpskog naroda, 2013. godine u nacionalno homogenim općinama živjelo ih je 993.083 (ili 91,38 %). Takvih općina bilo je

²⁴ Do smanjenja srpskog stanovništva u Vlasenici došlo je zbog izdvajanja dijela općine Milići u zasebnu općinu u kojoj su Srbi većinsko stanovništvo (obje općine pripadaju Republici Srpskoj).

²⁵ Do smanjenja srpskog stanovništva u Kupresu došlo je i zbog izdvajanja dijela općine u zasebnu općinu Kupres Republika Srpska u kojoj je 2013. godine živjelo 299 Srba i činili su većinu od 99,67 % stanovništva.

²⁶ Dio srpskog stanovništva (2.759) iz općine Orašje 2013. godine živio je u novoosnovanoj općini Donji Žabar u kojoj su činili većinu od 72,43 % stanovništva.

²⁷ Dio srpskog stanovništva (1.942) iz općine Stolac 2013. godine živio je u novoosnovanoj općini Berkovići u kojoj su činili većinu od 91,86 % stanovništva.

šezdeset (od ukupno 141). Prema popisu iz 1991. godine, takvih općina je bilo trideset i dvije (od ukupno 109) i u njima je živjelo 606.713 (ili 44,44 %) Srba.

Godine 1991. Srbi su činili većinu stanovništva u trideset i sedam (od 109) općina (669.073 ili 49,01 %), a 2013 (od 141) u šezdeset i tri općine (1.003.807 ili 92,37 %). Drugim riječima, samo 82.926 (ili 7,63 %) Srba živi u općinama u kojima ne čine većinu.

Godine 1991. od pedeset i dvije binarne općine (u kojima su Srbi sa pripadnicima jednim od druga dva naroda činili većinu od 80 %), Srbi su u pet živjeli sa Hrvatima (47.379 ili 3,47 %) i u četrdeset i sedam sa Muslimanima (683.212 ili 50,04 %). Prema popisu iz 2013. godine, od dvadeset i četiri binarne općine Srbi su u četiri činili većinu sa Hrvatima (37.793 ili 3,48 %), te u dvadeset sa Bošnjacima (286.318 ili 26,35 %).

Dio Srba (471.518 ili 34,54 %) živio je 1991. godine u dvadeset i dvije heterogene općine. Prema popisu iz 2013. godine takve su bile tri općine (u njima je živjelo 32.079 ili 2,95 % Srba).

U 1991. godini u dvadeset i dvije općine Srbi su sudjelovali do 10 % u nacionalnoj strukturi stanovništva (25.507 ili 1,86 %). Prema popisu iz 2013. godine 61.894 ili 5,69 % Srba živjelo je u sedamdeset i četiri općine u kojima su činili 10 % stanovništva. Od toga, u trideset i četiri općine (od 141) sudjelovali su manje od 1 % u strukturi stanovništva (3.575 ili 0,33 % od svih Srba u Bosni i Hercegovini).

U osamdeset i devet općina došlo je do smanjenja srpskog stanovništva, u osamdeset i pet hrvatskog i u šezdeset i četiri Bošnjačkog. Broj Srba se povećao u dvadeset općina, Hrvata u dvadeset i dvije, a Bošnjaka u četrdeset i četiri. Bošnjaci su s najmanjim brojem općina u kojima se smanjio njihov broj, i u najviše općina u kojima se povećao udio njihovog stanovništva. Do povećanja procenta stanovništva (Bošnjaka, Hrvata, Srba) u navedenim općinama došlo je dolaskom „svojih“ i odlaskom (pod pritiskom ili na neki drugi način) „drugih“. Homogenizacija je išla do apsurdna. Osnivale su se nacionalno homogene općine sa 79 stanovnika (Drvar Istok, Republika Srpska), 257 (Mostar Istok, Republika Srpska), 300 (Kupres, Republika Srpska), 361 (Petrovo, Republika Srpska), 904 (Pale, Federacija), itd. Na djelu je očito bio balkanski inat: nećemo s „njima“, pa makar „nas“ bilo tako malo. Uostalom, općine koje su osnivane nakon 1991. godine osnivane su isključivo po nacionalno/konfesionalnom principu, čime su i općine od kojih su se odvojile postale nacionalno/konfesionalno homogene. Takve novoosnovane općine su: Bužim (Bošnjaci 99,3 %), Foča Republika Srpska (Srbi 91,53 %), Istočna Ilidža (Srbi 93,17 %), Milići (Srbi 62,75 %), Sapna (Bošnjaci 96,86 %), Istočno Novo Sarajevo (Srbi 96,29 %), Čelić (Bošnjaci 88,94 %), Doboju

Istok (Bošnjaci 95,92 %) Teočak (Bošnjaci 99,65 %), Petrovo (Srbi 98,41 %), Ribnik (Srbi 99,51 %), Pelagićevo (Srbi 63,79 %), Domaljevac (Hrvati 97,13 %), Doboj Jug (Bošnjaci 97,09 %), Ravno (Hrvati 81,79 %), Oštra Luka (Srbi 92,60 %), Dobretići (Hrvati 99,82 %), Jezero (Srbi 73,19 %), Pale Federacija (Bošnjaci 95,02 %), Kupres Republika Srpska (Srbi 99,67 %), Mostar Istok (Srbi 64,59 %), Istočni Drvar (Srbi 98,73 %).

Prema popisu iz 1991, od 109 općina, u trideset i dvije je jedna od tri nacionalnosti imala većinu od 70 % i više stanovništva (Muslimani i Srbi su bili većina u jedanaest, a Hrvati u deset općina). Prema popisu iz 2013. godine, od osamnaest općina iznad 50.000 stanovnika, Bošnjaci su činili većinu u deset: Novi grad Sarajevo (84,15 %), Tuzla (72,78 %), Zenica (84,02 %), Ilidža (87,09 %), Cazin (95,93 %), Novo Sarajevo (74,35 %), Živinice (91,90 %), Bihać (88,07 %), Centar Sarajevo (75,57 %), Travnik (66,65 %). Srbi su činili većinu u šest općina: Banja Luka (89,57 %), Bijeljina (85,18 %), Prijedor (62,52 %), Doboj (73,66 %), Zvornik (65,54 %), Gradiška (80,93 %). Ni u jednoj općini sa više od pedeset tisuća stanovnika Hrvati nisu činili većinu od preko 50 % stanovnika (samo ih je u Mostaru 48,45 %). Također, u Brčkom je Bošnjaka 42,36 %, ali ni oni ne prelaze 50 % stanovništva te općine.

Deset općina sa najmanjim brojem stanovnika su: Istočni Drvar (79), Mostar Istok (257), Kupres Republika Srpska (300), Petrovac (361), Pale Federacija (904), Jezero (1.149), Trnovo Federacija (1.502) Krupa na Uni (1.597), Dobretići (1.629) i Foča Federacija (1.933).

Nema nijedne općine u Federaciji i Republici Srpskoj da u njoj ne živi barem jedan Srbin. Nijedan Hrvat nije 2013. živio u tri općine (Foča Federacija, Petrovac i Kupres Republika Srpska), a nijednog Bošnjaka nije bilo u pet općina (Ribnik, Dobretići, Petrovac, Kupres Republika Srpska i Drvar Istok). Prema popisu iz 1991. godine nije bilo ni jedne općine u Bosni i Hercegovini a da u njoj nije bilo Muslimana (ondašnji naziv za današnje Bošnjake), Srba ili Hrvata.

Vidljivo je da je u nekim općinama, u kojima su Bošnjaci (muslimani), Srbi (pravoslavni) i Hrvati (katolici) činili i 1991. i 2013. godine većinu, došlo do smanjenja broja stanovnika njihove nacionalnosti (religijske pripadnosti). Najčešće je riječ o ekonomski slabo razvijenim općinama pa dolazi do „unutarnacionalnih“ pomjeranja k razvijenim općinama u kojima pripadnici te zajednice čine većinu.

Bosna i Hercegovina po konfesionalnoj pripadnosti njenog stanovništva

Kao indikator religijskog samoodređenja u popisu 2013. godine uzeta je konfesionalna samoidentifikacija: „musliman“, „katolik“, „pravoslavni“. U sociološkim istraživanjima smo obazrivi prema samoodređenju religijsko/konfesionalne pripadnosti („musliman“, „katolik“, „pravoslavni“, „ostalo“). Stvar je u tome da će u Bosni i Hercegovini dio onih koji i nisu praktični vjernici odrediti se kao „musliman“, „katolik“, „pravoslavni“ zbog svog etničkog i kulturnog identiteta. Otud se u istraživanjima obavljenim u Bosni i Hercegovini uvijek javlja razlika u odgovorima na to pitanje i odgovora na pitanje „Jeste li vjernik“ (više bude onih koji su „muslimani“, „katolici“, „pravoslavni“ od onih koji za sebe kažu da su vjernici). Tako da nagli porast konfesionalne samoidentifikacije 90-ih godina prošlog stoljeća nije nužno značio i istovjetan porast religioznosti. Konfesionalna samoidentifikacija se kod velikog broja ispitanika izjednačavala (ili imala značaj) s nacionalnom samoidentifikacijom.

Vratimo se podacima iz popisa stanovništva 2013. godine. Bosna i Hercegovina je 2013. godine imala 3,395.547 (96,16 %) stanovnika (od ukupno 3,531.159) koji su se izjasnili kao muslimani (50,7 %; 1991. 42,76 %), pravoslavni (30,75 %; 1991. 29,39 %) i katolici (15,19 %; 1991. 16,87 %). „Ostalih“ je bilo 1,15 % (u Federaciji 1,39 %, Republici Srpskoj 0,74 %). Nisu se izjasnili o svojoj religijskoj pripadnosti 0,92 % (u Federaciji 1,06 %, Republici Srpskoj 0,68 %). Bez odgovora bilo je 0,19 % (u Federaciji 0,19 %, Republici Srpskoj 0,18 %). Ne izjašnjava se i bez odgovora ukupno: 1,11 %.

U odnosu na 1991. godinu, povećao se broj muslimana za 7,94 %, pravoslavni za 1,36 %, dok se broj katolika smanjio za 1,68 %. U Republici Srpskoj se kao muslimani, pravoslavni, katolici izjasnilo 1,201.427 ili 97,80 % stanovnika; u Federaciji 2,129.438 ili 95,95 % stanovnika. Vidljivo je: političko društvo je dominantno sastavljeno od pripadnika tri konfesije (Islamske zajednice, Srpske pravoslavne i Rimokatoličke crkve).

Teze kako je socijalistički sustav svojim odnosom prema religiji i religijskim zajednicama doprinio politizaciji vjere (Ramet 2005: 103) apsolutno ne stoje. Nakon 1990-te, odnos vlasti prema religiji i religijskim zajednicama se apsolutno izmijenio, pa je politizacija vjere bila još izrazitija nego u vrijeme socijalizma.

Pokazalo se da religija u Bosni i Hercegovini ima smisla kao ideološka i politička legitimacija. To se mora imati u vidu pri analizi podataka o konfesionalnoj pripadnosti, iz popisa 2013. godine. Ostaje dilema: je li nesnošljivost,

mržnja, netolerancija rezultat „prezasićenosti religijom“ (Više od 96 % stanovnika se religijski samoidentificira. Koliko ih prakticira religiju, a koliko ih ju živi – to je drugo pitanje).

Što je sve pogodovalo razvoju religijske samoidentifikacije i prelasku religioznosti iz „nevidljive“ u „vidljivu“ krajem prošlog stoljeća, o čemu svjedoče rezultati popisa stanovništva iz 1991., a još više iz 2013. godine? Političke krize i rat (1991.–1995.) su pospješili „cvjetanje“ religioznosti (bar one manifestne). Na rast religioznosti i religijske samoidentifikacije utjecale su i političke promjene. Mada je upitno je li se desio „povratak religiji“ (čemu su skloni pojedini autori), ili „povratak potisnutog“ (G. Vattimo). Bliži smo stavu da „povratak“ religije u sferu javnosti nije bio u korelaciji s povratkom ljudi vjeri. Prvi proces bio je neusporedivo brži i snažniji od drugoga (koji se najviše ogledao u folklornim elementima i konfesionalnoj samoidentifikaciji). „Povratak“ religija obilježile su dvije pojave: vezivanje za vidljive (vanjske) pokazatelje pripadnosti, i povezanost povratka religiji s povratkom naciji.

Uz sve to, ovdašnje Crkve još nisu u postsocijalizmu, one još drijemaju u antikomunizmu druge polovice prošloga stoljeća. Za njih više važi riječ „anti“, nego „post“.

Kad se pogleda konfesionalna struktura entiteta onda to izgleda ovako: U Federaciji muslimani čine 71,28 % stanovništva, katolici 22,10 % te pravoslavni 2,57 %. U Republici Srpskoj, pravoslavni čine 81,39 % stanovništva, muslimani 14,06 % i katolici 2,35 %. Prema rezultatima popisa 2013. godine, Republika Srpska je i nacionalno i konfesionalno homogenija od Federacije.

U osamnaest općina s više od pedeset tisuća stanovnika živjelo je 1,245.881 stanovnik: muslimana 806.224 (45,02 %), pravoslavni 497.377 (45,80 %), te 135.090 (25,19 %) katolika. Samo dvije općine s više od pedeset tisuća stanovnika su multikonfesionalne: Mostar i Brčko.

Kao što je Bosna i Hercegovina izgubila klasičnu multikonfesionalnost (50,7 % čine muslimani; 1991 – 42,76 %), tako su multikonfesionalnost izgubile dvadeset i tri općine. Sedam ih je u Republici Srpskoj (Prijeđor, Dobož, Derventa, Modriča, Kotor-Varoš, Šamac, Brod), a sedamnaest u Federaciji (Novo Sarajevo, Tuzla, Ilidža, Travnik, Sanski Most, Bugojno, Žepče, Vitez, Novi Travnik, Maglaj, Ilijaš, Ključ, Stolac, Fojnica, Vareš, Kupres). Katolici su postali većina u četiri od tih nekad multikonfesionalnih općina (Žepče, Vitez, Stolac, Kupres), pravoslavni u sedam (Prijeđor, Dobož, Derventa, Modriča, Kotor-Varoš, Šamac, Brod), a muslimani u trinaest (Tuzla, Ilidža, Novo Sarajevo, Travnik, Sanski Most, Bugojno, Novi Travnik, Maglaj, Ilijaš, Ključ, Fojnica, Vareš)

Šest je općina bilo 2013. godine koje su još ostale multikonfesionalne (nitko nema iznad 50 % udjela u stanovništvu): Mostar, Distrikt Brčko, Jajce, Busovača, Vukosavlje, Glamoč. Niti jedna od navedenih općina ne nalazi se na području Republike Srpske.

Muslimani (u Bosni i Hercegovini ih je 2013. godine bilo 1,790.454) su činili više od sedamdeset posto stanovništva u četrdeset i četiri općine i sve se nalaze na teritoriju Federacije: Novi Grad Sarajevo, Tuzla, Zenica, Ilidža, Cazin, Novo Sarajevo, Živinice, Bihać, Centar Sarajevo, Gračanica, Lukavac, Tešanj, Sanski Most, Velika Kladuša, Visoko, Srebrenik, Gradačac, Kakanj, Stari Grad Sarajevo, Zavidovići, Kalesija, Bugojno, Vogošća, Bosanska Krupa, Konjic, Hadžići, Maglaj, Banovići, Goražde, Ilijaš, Bužim, Ključ, Breza, Donji Vakuf, Kladanj, Sapna, Čelić, Doboj Istok, Olovo, Jablanica, Teočak, Doboj Jug, Trnovo Federacija i Pale Federacija.

Prema popisu iz 2013. godine *muslimani* su činili manje od 5 % u strukturi stanovništva sljedećih petnaest općina: Banja Luka, Trebinje, Ljubuški, Srbac, Mrkonjić-Grad, Čelinac, Ilidža Istok, Nevesinje, Novo Sarajevo Istok, Kneževo, Gacko, Šekovići, Kupres Federacija, Neum, Kalinovik. Tri općine su na području Federacije (u njima je većinsko katoličko stanovništvo), a dvanaest su na području Republike Srpske (u njima je većinsko pravoslavno stanovništvo). U sedamnaest općina muslimani su činili ispod 1 % stanovništva: Laktaši, Široki Brijeg, Pale Republika Srpska, Posušje, Čitluk, Grude, Bileža, Drvar, Petrovo, Pelagićevo, Domaljevac, Donji Žabar, Ljubinje, Ravno, Oštra Luka, Bosansko Grahovo, Krupa na Uni. Osam općina je na području Federacije (u osam je većinsko katoličko, u dvije pravoslavno stanovništvo). Devet općina je na području Republike Srpske i u njima je većinsko pravoslavno stanovništvo. U pet općina 2013. godine nije bilo muslimana: Ribnik, Dobretići, Petrovac, Kupres Republika Srpska i Drvar Istok.

U šest općina na području Republike Srpske muslimani su 1991. godine činili većinsko stanovništvo, a danas to nije tako: Zvornik (1991 – 59,16 %; 2013 – 33,76 %), Bratunac (1991 – 64,32 %; 2013 – 38,38 %), Foča (1991 – 50,98 %; 2013 – 6,98 %), Vlasenica (1991 – 55,53 %; 2013 – 32,75 %), Rogatica (1991 – 59,36 %; 2013 – 10,37 %), Višegrad (1991 – 63,09 %; 2013 – 9,59 %).

Pravoslavni (u Bosni i Hercegovini ih je 2013. godine bilo 1,085.760) su činili više od sedamdeset posto stanovništva u četrdeset devet općina: Banja Luka, Bijeljina, Doboj, Gradiška, Teslić, Prnjavor, Laktaši, Trebinje, Derвента, Novi Grad, Modriča, Kozarska Dubica, Pale Republika Srpska, Foča

Republika Srpska, Srbac, Šamac, Mrkonjić-Grad, Ugljevik, Čelinac, Lopare, Ilidža Istok, Nevesinje, Sokolac, Bileća, Rogatica, Višegrad, Novo Sarajevo Istok, Šipovo, Kneževo, Gacko, Rudo, Drvar, Šekovići, Petrovo, Ribnik, Kostajnica, Čajniče, Donji Žabari, Han-Pijesak, Ljubinja, Oštra Luka, Bosansko Grahovo, Berkovići, Kalinovik, Krupa na Uni, Jezero, Petrovac, Kupres Republika Srpska, Drvar Istok. Samo su dvije općine na području Federacije (Drvar i Bosansko Grahovo), a sve ostale na području Republike Srpske.

U trideset i sedam općina pravoslavni su činili manje od 5 % stanovništva: Novi Grad Sarajevo, Tuzla, Zenica, Mostar, Ilidža, Bihać, Centar Sarajevo, Travnik, Lukavac, Sanski Most, Srebrenik, Stari Grad Sarajevo, Zavidovići, Livno, Bugojno, Žepče, Jajce, Vogošća, Čapljina, Vitez, Bosanska Krupa, Konjic, Hadžići, Novi Travnik, Maglaj, Goražde, Kiseljak, Ilijaš, Odžak, Busovača, Ključ, Stolac, Sapna, Čelić, Vareš, Domaljevac, Pale Federacija. Sve se općine nalaze na području Federacije, a u devet većinu čine katolici (u preostalih dvadeset i osam muslimani). U trideset i dvije općine pravoslavni su činili manje od 1 % stanovništva: Cazin, Živinice, Gračanica, Tešanj, Velika Kladuša, Visoko, Gradačac, Kakanj, Kalesija, Tomislavgrad, Široki Brijeg, Ljubuški, Gornji Vakuf, Posušje, Orašje, Bužim, Čitluk, Grude, Prozor, Breza, Donji Vakuf, Fojnica, Kladanj, Doboj Istok, Olovo, Jablanica, Teočak, Usora, Kreševo, Neum, Doboj Jug, Dobretići. U jedanaest od navedenih općina katolici čine većinsku populaciju, a u preostalih dvadeset i jednu muslimani. Prema popisu iz 2013. godine u Bosni i Hercegovini nije bilo niti jedne općine da u njoj nije bilo pravoslavnog stanovništva.

U općini Glamoč (Federacija) pravoslavni su 1991. godine činili većinu od 78,31 %, a 2013. godine čine relativnu većinu od 43,49 %.

Katolici (u Bosni i Hercegovini ih je 2013. godine bilo 536.333²⁸) činili su više od sedamdeset posto stanovništva u osamnaest općina: Livno, Tomislavgrad, Žepče, Široki Brijeg, Ljubuški, Čapljina, Posušje, Orašje, Čitluk, Grude, Prozor²⁹, Usora, Kreševo, Kupres Federacija, Domaljevac, Neum, Ravno, Dobretići. Sve općine su na području Federacije (deset u Hercegovini).

²⁸ U međuvremenu, od popisa 2013. godine, stanje se promijenilo tako da je katolika manje. Prema podacima biskupske konferencije BiH, samo u 2016. godini broj katolika je smanjen, u odnosu na 2015. godinu, za 15.494.

²⁹ Krajem kolovoza 2013. Hrvati/katolici su pokrenuli inicijativu (među inicijatorima je i sociolog religije Ivan Markešić, rodom iz tog kraja) da ubuduće dan općine Prozor-Rama ne bude vjerski blagdan Male Gospe, već dan prvog spominjanja Rame u povelji bana Tvrtka. „Želimo pokazati da nismo samo mi Hrvati i katolici vlasnici ovog predivnog zavičaja nego da on pripada i Bošnjacima muslimanima i drugima“, istakao je načelnik općine Jozo Ivančević. Pomoćni biskup sarajevski dr. Pero Sudar podupro je tu ideju kazavši da bi sva-

Katolici su činili ispod 5 % stanovništva u dvadeset i sedam općina: Banja Luka³⁰, Novi Grad Sarajevo, Prijedor, Doboj, Ilidža, Živinice, Gradiška, Lukavac, Tešanj, Sanski Most, Visoko, Gradačac, Teslić, Stari Grad Sarajevo, Zavidovići, Prnjavor, Laktaši, Trebinje, Vogošća, Banovići, Kozarska Dubica, Ilijaš, Ilidža Istok, Kostajnica, Drvar Istok, Breza, Olovo. Jedanaest općina je na području Republike Srpske (s većinskim pravoslavnim stanovništvom), a šesnaest na području Federacije (s većinskim muslimanskim stanovništvom). U čak pedeset i šest općina katolici su činili manje od 1 % stanovništva: Bijeljina, Cazin, Zvornik, Gračanica, Velika Kladuša, Kalesija, Novi Grad, Bosanska Krupa, Hadžići, Pale Republika Srpska, Goražde, Bratunac, Bužim, Foča Republika Srpska, Srbac, Ključ, Mrkonjić-Grad, Ugljevik, Čelinac, Lopare, Donji Vakuf, Srebrenica, Nevesinje, Kladanj, Sokolac, Vlasenica, Milići, Sapna, Bileća, Rogatica, Višegrad, Novo Sarajevo Istok, Šipovo, Doboj Istok, Kneževo, Gacko, Rudo, Teočak, Bosanski Petrovac, Šekovići, Petrovo, Ribnik, Osmaci, Čajniče, Doboj Jug, Han-Pijesak, Ljubinje, Novo Goražde, Berkovići, Trnovo Republika Srpska, Kalinovik, Foča Federacija, Krupa na Uni, Trnovo Federacija, Jezero, Pale Federacija. Dvadeset i devet općina pripada Republici Srpskoj i u njima (osim Srebrenice) većinsko stanovništvo čine pravoslavni. Ostalih dvadeset sedam općina pripada Federaciji i u njima je većinsko muslimansko stanovništvo. U dvije općine nije bilo nijednog katolika 2013. godine: Petrovac i Kupres Republika Srpska.

U mnogim općinama došlo je do bitnog smanjenja broja katolika (Republika Srpska, središnja Bosna u kojoj je došlo do sukoba između muslimana/Armija BiH i katolik/HVO). Zanimljivo da se i u gradovima u kojima nije bilo sukoba HVO – Armija BiH (Gradačac, Lukavac, Maglaj, Olovo, Visoko, Zavidovići, Sarajevo, Tuzla, Živinice) smanjio broj katolika. Tako katolici, koji su i prije rata bili najmalobrojniji u gradskoj populaciji, sada su još malobrojniji. Postaje to izrazito prigradska i seoska populacija.

koga mislećega i dobronamjernoga vjernika trebalo smetati, a građanina zabrinuti praksa proglašavanja vjerskih blagdana za općinske, županijske i državne praznike Nema ništa štetnije za vjeru i religiju od njezine zlorabe za hranjenje ili produbljivanje bilo koje vrste nesporazuma među ljudima i narodima, kazao je biskup sudar (<http://direktno.hr/en/2014/dijaspora/57547/Hrvati-iz-Prozor-Rame-%C5%BEele-zamijeniti-katoli%C4%8Dki-dan-u-korist-zajedni%C4%8Dkog.htm>). Kako bi bilo dobro kada bi tako mislili i radili i ostali u Katoličkoj crkvi, Islamskoj zajednici, a posebno političko i crkveno vodstvo u Republici Srpskoj (Republika Srpska ima svoju slavu, policija, prosvjeta, također). Neprimjereno je da u jednoj državi u kojoj su crkva i država odvojene, država nameće slavu i onima koji rade u tim državnim institucijama a nisu pravoslavni (muslimanima, katolicima i sl.).

³⁰ Prije rata misu kod trapista (Marija Zvijezda kod Banje Luke) posjećivalo je oko tri tisuće vjernika, a 2007. svega 150. Već sedamnaest godina (do 2007.) nije zabilježeno nijedno krštenje već samo sahrane.

Prema popisu iz 2013. godine, *ateista* (27.853) i *agnostika* (10.816) bilo je ukupno 38.669 ili 1,09 %.³¹ U Republici Srpskoj ateista (6.014) i agnostika (1.288) je bilo 7.302 (ili 0,59 %). Nije bitno drugačije stanje ni u Federaciji: ateista (21.508) i agnostika (9.425) je bilo 30.933 (ili 1,39 %). Ako se njima dodaju oni koji se nisu izjasnili, ili su ostali bez odgovora onda takvih ima 77.939 ili 2,20 % (u Republici Srpskoj 17.893 ili 1,46 %; u Federaciji 58.897 ili 2,65). Prema popisu iz 1991. godine ateista je bilo 5,73 % (2013. ih je manje za 4,94 %), oni koji ne pripadaju nijednoj konfesiji 0,02 %, neopredjeljenih 2,17 %. Ako se po popisu iz 1991. god. (a obavljen je samo nekoliko mjeseci nakon urušavanja socijalizma) 5,73 % stanovnika izjasnilo ateistima i 0,02 % onih koji nisu pripadali nijednoj konfesiji, a 2013. god. 1,09 % ima ateista i agnostika onda se čine čudnim „optužbe“, koje i danas slušamo od predstavnika sve tri konfesije, o „sustavnoj ateizaciji u socijalizmu“.

Od deset općina s najvećim brojem ateista i agnostika, osim Banje Luke, sve su u Federaciji. Riječ je o općinama sa univerzitetskim sjedištima i gradovima u kojima je koncentracija obrazovanijeg i socijalno sigurnijeg stanovništva, s koncentracijom intelektualnih i kulturnih djelatnika. Pokazuje to i sljedeća tabela:

Općina	Svega	ateisti	agnostici	Ukupno
Centar Sarajevo	55.181	3.175 (5,75 %)	1.560 (2,83 %)	4.735 (8,58 %)
Novo Sarajevo	64.814	3.195 (4,93 %)	1.431 (2,20 %)	4.626 (6,48 %)
Tuzla	110.979	3.029 (2,73 %)	1.214 (1,09 %)	4.243 (3,82 %)
Novi Gr. Sarajevo	118.553	2.483 (2,09 %)	1.098 (0,93 %)	3.581 (3,02 %)
Banja Luka	185.042	2.685 (1,45 %)	612 (0,33 %)	3.297 (1,78 %)
Mostar	105.707	1.670 (1,58 %)	742 (0,70 %)	2.412 (2,28 %)
Zenica	110.663	1.611 (1,45 %)	645 (0,58 %)	2.256 (2,04 %)
Bihać	56.261	650 (1,16 %)	315 (0,56 %)	965 (1,72 %)
St. Gr. Sarajevo	36.976	639 (1,73 %)	315 (0,85 %)	954 (2,58 %)
Ilidža	66.730	619 (0,93 %)	241 (0,36 %)	860 (1,29 %)

³¹ Navodimo nekoliko zanimljivih podataka o broju ateista i agnostika u svijetu: Češka 55 %, Francuska 41 %, Švedska 39 %, Njemačka 36 %, Nizozemska 34 %, Belgija 34 %, Saudijska Arabija 5 %, Hrvatska 4 %.

S druge strane, u šest općina (četiri u Republici Srpskoj i dvije u Federaciji) niti jedan stanovnik se nije izjasnio kao ateista ili agnostik (Istočni Drvar, Mostar Istok, Kupres Republika Srpska, Krupa na Uni, Dobretići, Sapna), u Osmacima, Pelagićevu i Ljubinju po jedan ateista, te u Donjim Žabarima jedan agnostik. Riječ je o izrazito nerazvijenim općinama s dominantnim seoskim stanovništvom.

Zaključna razmatranja

Od posljednjeg popisa (1991.), Bosna i Hercegovina je izgubila 845.874 stanovnika. Najviše se, u odnosu na 1991. godinu, smanjio broj Srba (279.371), ostalih (217.071)³², te Hrvata (216.072). Najmanje je smanjen broj Bošnjaka (– 133.360). Posebno treba izdvojiti gubitke pet općina koje su 2013. imale više od sto tisuća stanovnika (Banja Luka – 10.650; Novi Grad Sarajevo – 18.063; Tuzla – 20.639; Zenica – 34.854; Mostar – 20.921). Da je popis obavljen 2016. ta brojka bi zasigurno bila i veća, jer se od 2013. godine nastavio odliv (naročito mladih), a nastavljene su i unutarnje migracije k „svojima“.

Nakon objave rezultata popisa iz 2013. (objavljeni tek u ljeto 2016. god.!) svi se pitamo što je s nekadašnjom „leopardovom kožom“ koja je simbolički predstavljala multinacionalnu i multikonfesionalnu Bosnu i Hercegovinu.³³ Mit o multikulturalizmu, zajedništvu, „dobrom komšiluku“, tri puta se u XX. stoljeću razbijao u paramparčad (I. i II. svjetski rat, rat 1991.–1995.). Je li multinacionalna i multikonfesionalna Bosna i Hercegovina postala prošlost? Je li ju zamijenila trodijelna nacionalna i konfesionalna homogenizacija? Je li popis iz 2013. godine rekvijem za multinacionalnu i multikonfesionalnu Bosnu i Hercegovinu?

Naime, u odnosu na 1991. godinu Bosna i Hercegovina postala je nacionalno i konfesionalno homogena: na svakom od tri područja živi gotovo neznan broj „drugih“: u Republici Srpskoj Bošnjaka/muslimana i Hrvata/katolika, a u Federaciji Srba/pravoslavnih. Recimo, u Republici Srpskoj je bilo 2,41 % Hrvata, 13,99 % Bošnjaka i 81,51 % Srba. U Federaciji je bilo 3,6 % Srba, 22,4 % Hrvata i 70,4 % Bošnjaka. Popis je nacionalne zajednice učinio svjesnim brojnosti svojih pripadnika i „odnosa snaga jednih naspram drugih“

³² Među „ostale“ spadaju Talijani, Slovenci, Česi, Poljaci, Židovi, Crnogorci, Makedonci, Romi, Albanci, Mađari, Nijemci, Slovaci, Rusini, Ukrajinci itd. Za neke od njih bili su u ratu organizirani konvoji izlaska iz ratnih područja u „matične“ zemlje, a većina ih je individualno napustila Bosnu i Hercegovinu ne želeći sudjelovati u ratnim događanjima.

³³ „...danas u Bosni mješovitih sredina gotovo da i nema, onih u kojima se ne bi točno znalo tko je većina, tko manjina. Miješana je samo ona sredina gdje se Drugi ne osjeća kao nacionalna manjina. Brojevi i statistike nisu najvažniji“ (Jergović, Miljenko, *Otac*, Beograd: „Rende“ 2010: 79).

(Armstrong 2016). Bojati se da će u nacionalnim utrkama do izražaja doći „tamna strana nacionalizma“ (K. Armstrong) i njegova netolerancija prema manjinama. A svaki od tri naroda, na dva od tri nacionalno homogena područja, čini manjinu. Kako reče Karen Armstrong „čvrsto vezana i izolirana zajednica može razviti isključivost koja izopćava i bojkotira druge“ (Armstrong 2016: 114). Koji se narod najviše nacionalno homogenizirao? Ako je suditi po kriteriju življenja u nacionalno homogenim općinama Srbi su na prvom mjestu: 91,38 % ih je živjelo u takvim općinama. I po kriteriju življenja u općinama u kojima čine većinsko (relativno ili apsolutno) stanovništvo, Srbi su na prvom mjestu: 92,37 % ih je živjelo u takvim općinama. Na drugom mjestu po homogenizaciji su Bošnjaci: 79,79 % ih je živjelo u nacionalno homogenim općinama, a 83,99 % u općinama u kojima su predstavljali većinsko stanovništvo. Hrvati su, iako najmalobrojniji narod, najmanje homogenizirani: 57,04 % ih je živjelo u nacionalno homogenim općinama, a 68,07 % u općinama u kojima su bili većinsko stanovništvo. Najviše je Hrvata živjelo u binarnim općinama (46,08 %, Srbi 29,83, Bošnjaci 28,84 %), najviše ih je do 10 % u strukturi stanovništva neke općine (12,94 %, Srbi 5,69 %, Bošnjaci 1,72 %), kao i ispod 1 % (0,50, Srbi 0,33 i Bošnjaci 0,03 %).

Što je sa Sarajevom kao glavnim gradom Bosne i Hercegovine? Sarajevom o kojem je A. G. Matoš pisao: „Tri najglavnije europske povijesne struje, muhamedanstvo, katolicizam i bizantizam sastaju se tu u jednoj te istoj duši narodnoj, a da se ne dodiruju. Dodajte još Hebrejce, najčišću, najplemenitiju <Eškenazi>-pasminu, iz maurske Španije bačenu tiranijom raznih Torquemada i Himenesa, živ dokaz najveće vjerske tolerancije islamizma, pa onda doseljenike sa površnošću bečke ili peštanske <bijela kafa>-kulture, i šarenilo toga poluistočnjačkog grada sinut će nam u cijeloj njegovoj žarkosti persijskog ćilima“ (A. G. Matoš, *Iz Sarajeva*, „Hrvatsko pravo, Zagreb, 7. i 10. XI. 1908.). Često čujemo, osobito od Bošnjaka, kako je Sarajevo jedinstven grad (što nije točno) u kojem se, na bliskoj udaljenosti, nalaze džamija, katedrala, saborna crkva i sinagoga. Sarajevo danas, u biti, čini pet općina (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad i Ilidža). Godine 1991. imale su ukupno 429.672 stanovnika. Bošnjaka je bilo 211.840 (49,30 %), Srba 117.300 (27,29 %), Hrvata 31.173 (7,26 %). Godine 2013, Bošnjaka je bilo 280.577 (82,12 %), Srba 12.022 (3,52 %), Hrvata 16.634 (4,87 %). Konfesionalna struktura stanovnika Sarajeva izgledala je 1991. ovako: muslimana 205.065 (47,73 %), pravoslavnih 106.184 (24,71 %), katolika 31.440 (7,32 %). Situacija se bitno promijenila do 2013. godine. Od 342.254 stanovnika, muslimana je bilo 284.143 (83,02 %), pravoslavnih 12.221 (3,57 %), katolika 15.614 (4,56 %). Odumire, ako do 2016. godine nije i odumrla multikulturalnost Sarajeva.

Hoće li katedrala i saborna crkva ostati kao znak da su tu nekad živjeli katolici i pravoslavni, ili će možda doživjeti sudbinu nekadašnjeg hrama Evanđeličke crkve koja je sada zgrada Akademije likovnih umjetnosti? Hoće li se obistinuti strahovi izneseni u već spominjanom zapisu A. G. Matoša iz 1908. godine u kojem je pisao: „Daj bože da grob Silvija Strahimira Kranjčevića ne bude posljednji veliki hrvatski grob u Sarajevu“. Je li već kasno za optimizam koji Jürgen Moltmann iznese u predgovoru knjizi Alena Kristića „*Tiranija religijskog*“ u kojem zapisa: „Sarajevo može postati europski uzor za višenacionalno i višereligijsko društvu. Sarajevo može postati znak uskrsnuća iz socijalnih i političkih ruševina. To je moja nada!“ (Kristić 2014: 9)

Karakteristična je i općina Srebrenica (Republika Srpska), u kojoj je, prema haškoj presudi, počinjen zločin nad muslimanima. U toj općini muslimani su bili većina i 1991. godine, a i danas su, s time da ih je 1991. godine bilo 75,50 %, a 2013. godine 54,68 % u stanovništvu te općine. Ili, Rogatica (Republika Srpska) u kojoj su muslimani 1991. godine činili većinu od 59,36 %, prema popisu iz 2013. godine činili su svega 10,37 % stanovništva te općine. Sličan proces se odvijao i u Višegradu (Republika Srpska). Tamo su muslimani 1991. godine činili većinu od 63,09 %, a 2013. godine su činili 9,59 % stanovnika te općine. Muslimani su 1991. godine činili više od 50 % stanovništva i u općinama Zvornik, Bratunac, Foča, Vlasenica, ali to više nije tako.

Isto tako, Hrvati su 1991. godine činili relativnu većinu stanovnika Vareša (Federacija) – 42,30 %, a 2013. ih je u toj općini bilo 30,77 % (muslimani su postali većinom – 61,94 %, dok ih je 1991. godine bilo 29,63 %).

Samo u dvanaest općina veći je broj stanovnika bio 2013. godine nego 1991. godine. To su općine: Bijeljina, Laktaši, Pale Republika Srpska (u sve tri je većinsko srpsko stanovništvo), Cazin, Živinice, Vogošća (u sve tri je većinsko bošnjačko stanovništvo), Tomislavgrad, Široki Brijeg, Posušje, Čitluk, Grude, Neum (u svima je većinsko hrvatsko stanovništvo).

Literatura

- Armstrong, Karen (2016) *Polja krvi*, Buybook, Sarajevo
 Kristić, Alen (2014) *Tiranija religijskog*, RABIC, Sarajevo
 Ramet, Sabrina (2005) *Balkanski Babilon*, Alineja, Zagreb

STANOVNIŠTVO BIH PREMA MATERINSKOM JEZIKU I SPOLNO-DOBNOJ STRUKTURI

Slavo Kukić

Apstrakt

Budući su popisi stanovništva iz 2013. godine prvi koji su provedeni u uvjetima postojanja triju službenih jezika – hrvatskog, bosanskog i srpskog – provedena analiza je, među inim, odgovorila i na pitanje postoji li, i u kojoj mjeri, preklapanje između etničkog pripadanja i jezika s istim etničkim predznakom kao jezika koji se osjeća materinskim. S druge strane, popisi iz 2013. godine su pokazali sve promjene, koje su se u vremenu između dva popisa dogodile u spolnoj, posebice u dobnoj strukturi stanovništva. Identificiran je, primjerice, radikalni pad nataliteta u godinama dvaju popisa, potom radikalni pad u ukupnoj strukturi stanovništva dobne skupine do 14 godina života i istodobni radikalni porast stanovništva iznad 65 godina života – a izravna posljedica tih parametara je i rast prosječne starosti ukupne bosanskohercegovačke populacije.

Ključne riječi: spolna struktura, dobna struktura, materinski jezik, natalitet, prosječna starost

Uvodne napomene

Popisi stanovništva u BiH nakon Drugog svjetskog rata bilježe kontinuitet demografskog rasta od prvog, popisa iz 1948. godine, do onog iz 1991. godine.¹ Prema zvaničnim statistikama, potom, prosječna stopa rasta je, u vremenu 1948.–1981. godine iznosila 2,1 %, dok je u posljednjoj predratnoj deceniji, u periodu 1981.–1991. godine zaustavljena na svega 0,6 %. Na koncu, kontinuiran rast broja stanovnika pratio je sve to vrijeme, u periodu 1948.–1991. godine, i kontinuiran rast gustoće naseljenosti stanovnika po kvadratnom kilometru.²

¹ Na prvim poslijeratnim popisima, realiziranim 1948. godine, u BiH je živjelo 2,564.308 stanovnika, na onima iz 1953. godine 2,847.459 stanovnika, a na popisima 1961. godine 3,277.948 stanovnika. Po popisima 1971. godine BiH je imala 3,746.111 stanovnika, 1981. godine 4,124.256 stanovnika i, na koncu, 1991. godine 4,377.033 stanovnika. Vidjeti <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>

² Godine 1948. je, naime, iznosila 50,1 stanovnik na km², 1953. godine 55,6 stanovnika na km², 1961. godine 64,0 stanovnika na km², 1971. godine 73,2 stanovnika na km², 1981. go-

Rat u BiH 1992.–1995. godine je, međutim, pored svih ostalih, ispostavio račun i u sferi demografske slike zemlje. Oko 100.000 njezinih građana je zbog rata izgubilo život³. Veliki dio ih je, potom, bio prisiljen na izbjeglištvo ili raseljavanje u različite dijelove svijeta.⁴ To su, u konačnici, na najzorniji način pokazali i rezultati popisa iz 2013. godine. Prema objavljenim podacima, naime, u BiH je u vrijeme posljednjih popisa živjelo 845.874 stanovnika manje nego 22 godine prije toga, u vrijeme zadnjih predratnih popisa.⁵

Rezultati popisa, istina, omogućuju uvid i u procijenjene demografske trendove nakon rata. Ako je temeljem njih suditi, neposredne poslijeratne godine, vrijeme od okončanja rata do 2002. godine karakterizira dinamičniji rast ukupnoga broja stanovnika – što se, najvjerojatnije, ima pripisati neposrednom poslijeratnom optimizmu izvan BiH raseljenog dijela populacije i njezinu raspoloženju za povratkom u domovinu. Vrijeme, pak, slijedećih desetak godina, točnije period 2002.–2012. godina, karakterizira demografska stagnacija. Nakon toga, međutim, nastupaju godine obnovljenog demografskog osipanja, tijekom 2013., 2014. i 2015. godine posebice.⁶

Gubitak demografskog potencijala se, drugim riječima, ne može dovoditi u pitanje. No, ostaje pitanje gdje je, što se dobne i spolne strukture izgubljene demografske mase tiče, on najdrastičniji. Razlog je u činjenici što struktura gubitka ima jedno od bitnijih značenja i u projekcijama demografskih trendova u bližoj i daljoj budućnosti.

S druge strane, popis stanovništva 2013. godine na površinu je izbacio i još jednu disperziranost stanovništva BiH – onu po materinskom jeziku. Koliko je utemeljena stereotipija u uvjerenju kako između nacionalnog pripadanja i jezika s istim etničkim predznakom postoji znak jednakosti – apsolutno preklapanje? I, ako postoje odstupanja, nepreklapanja, je li iz njih moguće izvlačiti kakve teorijske sudove?

dine 80.6 stanovnika na km² i, na koncu, 1991. godine 85.5 stanovnika na km². Vidjeti <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>

³ Vidjeti Tokača, Mirsad (2012), *Bosanska knjiga mrtvih, Ljudski gubici u BiH 1991–1995*, Sarajevo, IDC.

⁴ U vezi s tim se, istina, operira različitim podacima. Prema nekim izvorima čak polovica ukupnoga stanovništva pokrenuta je od svojih domova. Sve da se to uzme i pretjerivanjem, da je u ukupnoj masi stanovništva takvih preko 1,5 miliona ljudi slaže se najveći dio onih koji se brojkama izbjeglih i raseljenih bave.

⁵ Još konkretnije, 1991. godine BiH je imala 4,377 033, a prema popisima 2013. godine 3,531.159 stanovnika.

⁶ U 2013. godini demografski pad je, prema procjenama, u odnosu na 2012. godinu iznosio čak 305.000, a nastavio se i u dvije godine nakon toga, iako mnogo blažim intenzitetom. Vidjeti *Demografija 2015*, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo 2016, str. 24.

Sve su to pitanja na koja se, eksplicitno ili implicitno, pokušavaju ponuditi, ili barem naznačiti odgovori u analizi koja slijedi.

Dobna i spolna struktura stanovništva

Popisi iz 2013. godine su samo potvrdili radikalni pad stanovništva, koji se dogodio zbog rata 1992.–1995. godine, ali i procesa koji su obilježili BiH nakon njega – ono, zapravo, što se i prije njih znalo. Pri tome je važno istaći da je pad manjeg, iako ne značajno izraženog, intenziteta kod ženskog nego kod muškog dijela populacije.⁷

Međutim, uz navedeno posljednji popisi nude statistički materijal i za još neke teorijske zaključke. Gotovo doslovce je, primjerice, u odnosu na popise iz 1991. godine, nominalno prepolovljeno stanovništvo u dobi do 14 godina života⁸ što je, onda, po zakonu spojenih posuda dovelo i do pada te dobne skupine u ukupnoj strukturi stanovništva.⁹

Ovo, doduše, nisu trendovi koji karakteriziraju samo vrijeme nakon 1991. godine. Naprotiv, oni su pravilnost zadnjih pedesetak godina života u BiH. Za vrijeme, primjerice, od 1971. godine, kada je u BiH proveden popis stanovništva, pad udjela dobne skupine do 14 godina starosti u ukupnoj strukturi stanovništva je neprekinuti trend.¹⁰ No, ono što karakterizira trend između zadnja dva popisa jeste činjenica da je on dodatno zaoštren, ali i da se događa u uvjetima i inače radikalnog demografskog pražnjenja.

S druge strane, u odnosu na posljednje predratne popise, iako je BiH u međuvremenu doživjela demografski pad od preko 800.000¹¹, radikalno je nominalno rastao broj stanovnika u trećoj životnoj dobi, a sukladno tome i njihov relativni udio u ukupnoj strukturi stanovništva.¹² Ako bi se, pak, htjelo

⁷ Po popisima 1991. godine, naime, u ukupnom stanovništvu žene su participirale s 50,1 %, dok je njihov udio 2013. godine porastao na 50,9 %.

⁸ Po popisima 1991. godine u BiH je živjelo 1,027.391 stanovnika u dobi do 14 godina, 2013. godine, međutim, samo 543.719 njih.

⁹ Po popisima iz 1991. godine, u ukupnoj strukturi stanovništva je grupacija do 14 godina života sudjelovala sa 23,5 %. Po popisima, pak, iz 2013. godine njihov je udio pao na svega 15,4%.

¹⁰ Po popisima 1971. godine, udio dobne skupine 0–14 godina u ukupnoj strukturi stanovništva iznosi 34,4 %. Kasnije on kontinuirano pada – 1981. godine na 27,5%, 1991. godine na 23,5 % i, na koncu, 2013. godine na 15,4 %.

¹¹ Točnije, po popisima 2013. godine, u BiH je živjelo 845.874 ili 19,3 % stanovnika manje nego 1991. godine.

¹² Preciznije, po popisima iz 1991. godine BiH je imala 386.827 građana starosti 65 godina i više. Po popisima, pak, iz 2013. godine njihov broj se popeo na 501.996. Sukladno tome, udio te starosne skupine u ukupnoj strukturi stanovništva je rastao sa 6,5 % iz 1991. godine na čak 14,21 % u 2013. godini.

projicirati trendove u slijedećih desetak godina, krajnje logična je projekcija daljeg rasta ove dobne skupine u ukupnoj strukturi stanovništva. U prilog tome govore dvije skupine podataka – kontinuitet u padu nataliteta s jedne, te povećanje prosječne životne dobi umrlih s druge strane.

Prema službenim statističkim pokazateljima, naime, broj živorođene djece u 2015. godini je iznosio tek 64 % u odnosu na onaj iz 1996. godine.¹³ To, istina, ne znači i podjednako radikalni pad stope nataliteta – jer, pad broja živorođene djece je, jednim dijelom, posljedica i pada broja stanovnika u istom periodu. No, uz sve to proporcije su, kako se približavamo najnovijim pokazateljima, značajno narušene na štetu posljednjih godina kojima se operira.¹⁴

S druge strane, u istom periodu bilježi se rast prosječne starosti umrlih¹⁵, a on tendencijski, posebice u uvjetima stalnog pada nataliteta, podrazumijeva i porast udjela stanovništva iznad 65 godina života u ukupnoj demografskoj strukturi. Na koncu, iako je i u jednom i u drugom slučaju zabilježena nešto veća prosječna životna dob žena, ona je relativno ravnomjerno rasla kod obje spolne skupine.¹⁶

Logična posljedica dviju apostrofiranih činjenica – rasta nataliteta i prosječne životne dobi umrlih – je, dakako, i rast prosječne starosti stanovništva. Kompariraju li se, primjerice, posljednji predratni popisi, oni iz 1991. godine, i popisi 2013. godine, prosječna životna starost je rasla za 5,5 godina – s 34 na 39,5 godina, pri čemu je rast prosječne starosti žena iznosio 5,7, a muškaraca 5,2 godine.¹⁷ No, u nekim dijelovima zemlje prosječna je starost stanovništva i značajno iznad prosjeka BiH kao cjeline – čak i preko 50 godina.¹⁸

¹³ U 1996. godini je, prema službenim podacima, u uvjetima procijenjenih 3,645.000 stanovnika, rođeno 46.594 žive djece. U 2015. godini je, međutim, na procijenjenih 3,518.000 stanovnika rođeno 29.770 žive djece.

¹⁴ Stave li se u odnos broj živorođene djece i broj stanovnika, stopa nataliteta je u 1996. iznosila 12,8, a u 2015. godini 8,5 promila.

¹⁵ Prosječna životna dob stanovništva je 1999. godine iznosila 66,6 godina a 2015. godine 73,4 godine.

¹⁶ Kod muškaraca je narasla sa 64 godine u 1999. godini na 70,7 godina u 2015. godini, a kod žena sa 69,5 godina 1999. godine na 76,1 godinu u 2015. godini.

¹⁷ Prosječna starost stanovništva je u periodu 1991.–2013. godina rasla s 34 na 39,5 godina. Pri tome, prosječna starost žena je 1991. godine iznosila 35, a muškaraca 33 godine – a 2013. godine 40,7, odnosno 38,2 godine.

¹⁸ Takve općine su, prije svega, Grahovo i Trnovo, ali i neke manje, koje su proizvod ratnih razgraničenja – Istočni Drvar, Kupres u sastavu RS-a i još neke. S druge strane, u većem broju općina zabilježena je prosječna starost stanovništva u rasponu od 45–50 godina.

Stanovništvo BiH prema materinskom jeziku

Prema Ustavu, u BiH su u službenoj upotrebi tri jezika – hrvatski, srpski i bosanski. Navedeni jezici su, međutim, proizvod Daytonskog ustava i u toj formi nisu postojali i pri posljednjim predratnim popisima.¹⁹ Stoga je s vremenom prije rata 1992.–1995. godine i nemoguće praviti validne komparacije. No, jezična diferencijacija je, ako je temeljem raspoloživih podataka suditi, u najznačajnijoj mjeri nakon rata slijedila etničko svrstavanje.

Stupanj identifikacije između izabranog jezika i etničkog opredjeljenja je, što se pripadnika triju konstitutivnih naroda tiče, i promatraju li se statistički podaci na razini države, najizraženiji kod građana srpske nacionalnosti – gotovo apsolutan.²⁰ Doduše, ako se preklapanje promatra na razini entiteta, od prethodnoga su dojma primjetna izvjesna odstupanja. Na razini Republike Srpske, naime, srpski jezik materinskim, pored građana srpske nacionalnosti, smatra još 2,1 % građana ovog dijela zemlje.²¹ Istodobno, međutim, u ovoj etničkoj skupini je odstupanje između etničkoga opredjeljenja i izbora materinskog jezika, i to u ovom slučaju značajnijeg intenziteta, zabilježeno i na prostoru Federacije. Samo 77,5 % Srba u ovom dijelu zemlje, naime, srpski jezik smatra materinskim.²²

S druge strane, relativno najmanje preklapanje između etničke pripadnosti i jezika koji je prati je kod građana hrvatske nacionalnosti – na razini od 94,6 %.²³ Izostajanje preklapanja, međutim, nije evidentirano samo na prostoru jednog nego u oba bosanskohercegovačka entiteta. Promatrano u apsolutnim parametrima, ono je značajno veće na prostoru Federacije.²⁴ Ako, pak, prizmu promatranja predstavljaju relativni odnosi, izostajanje navedenog preklapanja je nekoliko puta veće na prostoru RS-a.²⁵ S druge strane, radi li se o

¹⁹ U to vrijeme, naime, u službenoj upotrebi je bio jedan jezik, hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski.

²⁰ U BiH živi 1,086.733 građana srpske nacionalnosti, a srpski jezik materinskim smatra 1,086.027 građana, odnosno 99,94 % onih koji su se izjasnili pripadnicima srpske nacionalnosti.

²¹ Izraženo u apsolutnom iznosu, to je 11.879 građana.

²² U Federaciji BiH, prema popisima 2013. godine, živi 56.550 građana srpske nacionalnosti, dok srpski materinskim smatra tek 43.845 njih.

²³ Prema rezultatima popisa, u BiH živi 544.780 Hrvata, ali hrvatski jezik materinskim smatra 515.481 građanin BiH.

²⁴ Na prostoru FBiH, naime, broj građana hrvatske nacionalnosti je za 19.259 veći od broja onih koji hrvatski jezik smatraju materinskim. Ta razlika na prostoru Republike Srpske je dva puta manja – i iznosi svega 9.541.

²⁵ Na prostoru FBiH, tek 3,87 % građana koji su se izjasnili etničkim Hrvatima, hrvatski jezik ne smatra svojim materinskim. U Republici Srpskoj, pak, takvih je 32,19 %.

izostajanju preklapanja na prostoru FBiH, najizraženije je na prostoru dva kantona – Tuzlanskom i Sarajevskom.²⁶

Na koncu, daleko najveći relativni udio u ukupnoj strukturi stanovništva materinskim smatra bosanski jezik. Za pretpostavku je, dakako, da ga takvim doživljavaju građani bošnjačke nacionalnosti. Za pretpostavku je, potom, da je razina preklapanja između etničkoga i jezičnoga kod njih vrlo visoka – pri čemu ne treba isključiti ni mogućnost da je na tek koji postotak do apsolutne. Međutim, nema dvojbe da ga materinskim smatra i relativno značajan dio nebošnjačkoga stanovništva BiH, jer, u strukturi onih koji bosanski smatraju materinskim jezikom Bošnjaci BiH čine tek 94,8 % – ostatak od 5,2 % njih, odnosno 96.993 građanina BiH pripadaju nekoj od izvanbošnjačkih etničkih skupina.

Gdje je taj višak od skoro 100.000 građana kod kojih nije identificirano preklapanje između etničkog pripadanja i jezika koji ima predznak istog pripadanja? Tražiti ga se, dakako, može u više izvora. No, tri su, po svemu sudeći, dominantniji od ostalih. Jedan od izvora su, nedvojbeno, građani hrvatske etničke skupine. Prema objavljenim rezultatima popisa iz 2013. godine, hrvatski materinskim ne smatra skoro 30.000²⁷ bosanskohercegovačkih Hrvata. Drugi izvor treba tražiti među građanima srpske etničke skupine, zapravo srpskim stanovništvom s prostora Federacije. Preciznije, 12.705 ili 22,5 % svih Srba u ovom dijelu zemlje materinskim ne smatra srpski jezik. Za pretpostaviti je, drugim riječima, da se ta skupina opredijelila za bosanski kao materinski. Na koncu, značajan, apsolutno izraženo moguće i najznačajniji izvor je u skupini Ostalih, dakle među pripadnicima nacionalnih manjina kojih je po posljednjim popisima skoro 100.000.²⁸ Međutim, samo 57,6 % njih materinskim smatra neki od jezika izvan triju u službenoj upotrebi. Za pretpostavku je, sukladno tome, da je ostatak od preko 40 % ove skupine bh. građana²⁹ kao materinski označio također bosanski jezik.

Umjesto zaključka

Rat u BiH 1992.–1995. godine, ali i procesi koji su BiH, i kao državu i kao društvo, obilježili nakon njega, izokrenuli su sve trendove u demografiji bosanskohercegovačkoga stanovništva. Prvi put je nakon Drugog svjetskog rata prekinut kontinuitet demografskog rasa, prvi put je zabilježen, i to radikalno,

²⁶ U Kantonu Sarajevo, samo 65,8 % Hrvata svoj materinski jezik smatra hrvatski. U Tuzlanskom kantonu postotak takvih je tek nešto veći – 69,3 %.

²⁷ Preciznije, takvih je 29.299 građana hrvatske nacionalnosti.

²⁸ Preciznije, u BiH ih je 2013. godine živjelo 96.539.

²⁹ U apsolutnom iznosu to je 40.960 građana BiH.

gubitak demografskog potencijala zemlje, prvi put je, u konačnici, zaustavljen trend rasta i zabilježen značajan pad gustoće stanovništva po kilometru kvadratnom.

S druge strane, u istom tom vremenu u zabilježeni su i drugi negativni trendovi. Zabilježen je, prije svega, radikalan pad najmlađih dobnih skupina. Gotovo doslovno je, u odnosu na 1991. godinu, prepolovljeno stanovništvo u životnoj dobi do 14 godina što je posljedica pada nataliteta – što zbog pada nataliteta kao trenda, što zbog gubljenja demografskog potencijala u najintenzivnijoj fertilnoj dobi zbog napuštanja BiH. Ovakvi trendovi bi se morali uzeti kao najozbiljnije upozorenje, ako ni zbog čega onda zbog činjenice da pad nataliteta, a s njim i negativna stopa prirodnog priraštaja koja BiH prati već nekoliko godina, prijeti demografskim pražnjenjem kao zakonomjernošću i u godinama, pa i desetljećima kojima idemo u susret.

Istodobno je, međutim, u ukupnoj strukturi stanovništva radikalno porastao i broj i udio građana u trećoj životnoj dobi, starosti, dakle, iznad 65 godina života – ali ne zbog rasta životnog vijeka, iako je i on zabilježen, koliko zbog činjenice da su starije dobne skupine bile manje sklone migratornom pomjeranju iz BiH prema svim drugim svjetskim destinacijama.

Logična posljedica svih tih trendova je rast prosječne starosti stanovništva BiH, i to u vremenu 1991.–2013. godina za čak 5,5 godina – uz dodatak, dakako, da u najnerazvijenijim dijelovima zemlje ona ponegdje prelazi i granicu od 50 godina života.

Detaljnija analiza dobivenih statističkih podataka stvara pretpostavke i za neke sudove u vezi s materinskim jezikom – kategorijom koja doživljava promjenu u službenim statistikama u odnosu na popise iz 1991. godine. Umjesto jednog, naime, sada su u službenoj upotrebi tri jezika – hrvatski, bosanski i srpski. Dobiveni podaci dijelom su iznevjerili očekivanje kako između etničkog pripadanja i jezika s istim etničkim predznakom u slučaju srpskog i hrvatskog dijela bosanskohercegovačkih građana postoji gotovo pa apsolutno preklapanje. Pokazalo se, naprotiv, da, uz bošnjačko stanovništvo koje ga je prihvatilo u gotovo apsolutnom iznosu, nimalo zanemarujući dio i hrvatske i srpske populacije se, u određenim dijelovima zemlje, identificira s bosanskim kao svojim materinskim jezikom. Taj podatak daje osnova i za projekciju trendova u nešto daljoj budućnosti u vezi s jezikom – među kojima ignorirati ne treba ni mogućnost uskršavanja jedinstvenog bosanskohercegovačkog jezičnog standarda.

Literatura

Agencija za statistiku (2016) *Demografija 2015*, Tematski bilten 03, Agencija za statistiku, Sarajevo http://www.bhas.ba/tematskibilteni/TB%20Demografija%202015_BS_ENG_www.pdf

Agencija za statistiku (2016) *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, 2013*, Rezultati popisa, Agencija za statistiku, Sarajevo <http://www.popis2013.ba/>

Federalni zavod za statistiku (1998) *Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991*, Stanovništvo po naseljenim mjestima, Statistički bilten 257, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo (<http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/stanovnistvo-prema-starosti-i-spolu-po-naseljenim-mjestima-bilten-257.pdf>)

Tokača, Mirsad (2012), *Bosanska knjiga mrtvih*, Ljudski gubici u BiH 1991–1995, Sarajevo

Internetski izvori

<http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>

ŽENSKO STANOVNIŠTVO U BIH KROZ PRIZMU REZULTATA POPISA

Zlatiborka Popov Momčinović¹

Apstrakt

Cilj ovog rada je da prikaže glavne rezultate popisa sprovedenog 2013. godine u Bosni i Hercegovini sa rodnog aspekta. Radi dublje analize podataka korišćeni su i relevantni i dostupni podaci iz ranijih popisa i anketa nadležnih institucija, kao i druge naučne analize i poređenja. Rezultati popisa ukazuju na brojne rodne debalanse – posebno kada je reč o obrazovanju, starosnoj strukturi stanovništva, radnoj snazi i ekonomskoj aktivnosti. Naučne analize na koje se referiralo pružaju dublji uvid u rodnu dinamiku i načine na koje rodna neravnopravnost i dalje operira u bh. društvu, a koja se može iščitati i iz samih popisnih rezultata.

Ključne reči: Bosna i Hercegovina, popis 2013, žene, muškarci, rodna ravnopravnost

1. Uvod

Bosna i Hercegovina je dugo nakon rata čekala na sprovođenje popisa stanovništva, a što je i međunarodna² i društveno-politička obaveza države. No, zbog političkih pritisaka a i naučnih nedoumica (imajući u vidu veliko pomeranje stanovništva tokom rata, broj izbeglica i interno raseljenih lica) popis se prolongirao i sproveden je tek 2013. god. No nakon objave rezultata, došlo je do politizacije vezano za način sprovođenja (metodologiju), obradu podataka i sledstveno, same rezultate popisa. Najveće nedoumice i zamerke su se odnosile na etničku strukturu, pa je pol/rod³ gurnut u drugi plan a što je i uobičajena praksa kada je reč o etno-nacionalnom, homogenizirajućem diskursu (v. poglavlje 2.a).

Uprkos i bez obzira na gore navedene nedoumice, cilj ovog rada je da prikaže glavne rezultate popisa iz 2013. sa rodnog aspekta, i da eventualno da neka poređenja sa ranijim popisima. Pri tome treba naglasiti da je, tek sa usvajanjem Zakona o ravnopravnosti polova 2003. država po članu 18. nave-

¹ zlatiborka.popov.momcinovic@ffuis.edu.ba

² Npr. uredbе Evropskog parlamenta i Evropskog veća, Preporuke UN-a.

³ Za potrebe ovog rada nije pravljena terminološka ni analitička distinkcija između pojmova pol i rod.

denog zakona postala obavezna da „svi statistički podaci i informacije koji se prikupljaju, evidentiraju i obrađuju u državnim tijelima na svim nivoima, javnim službama i ustanovama, državnim i privatnim preduzećima i ostalim subjektima, moraju biti iskazani po spolu“ (Agencija za statistiku, 2013, predgovor).

U ranijim popisima to nije bio slučaj i nisu se svi podaci prikazivali i sa rodnog aspekta, a što ograničava mogućnosti poređenja i sticanja dubljeg uvida u rodnu dinamiku na prostoru BiH. Takođe, došlo je do administrativnog preustroja zemlje i taj aspekt takođe onemogućava precizna poređenja. Inače, dug vremenski razmak između posljednjeg predratnog (1991) i prvog posleratnog popisa (2013) delom je ublažen anketama koje su sprovodile relevantne institucije, te su u skladu sa potrebama i ovi rezultati uzeti u obzir pri izvođenju određenih komparacija, pogotovo zato što su pomenute ankete najčešće uključivale i rodni aspekt.

2. Glavni rezultati popisa sa rodnog aspekta

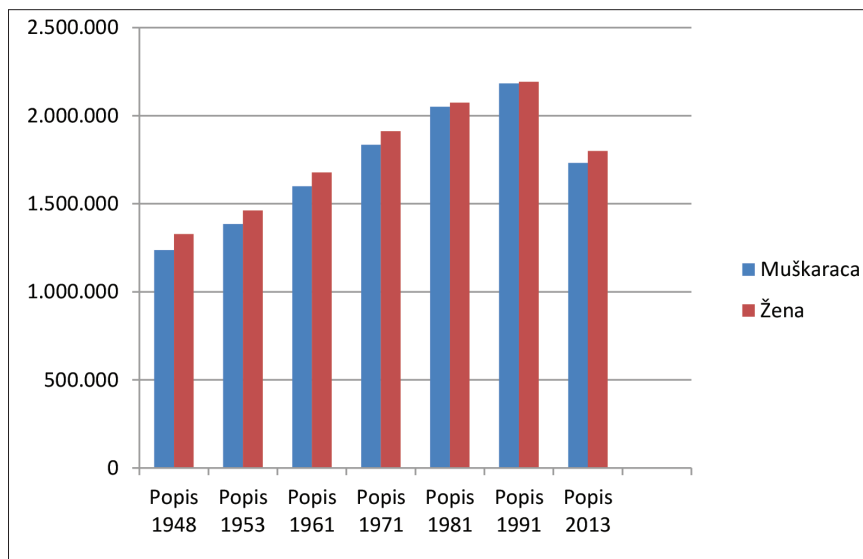
2.a. Broj stanovnika

U većini zemalja⁴ žena u brojčanom smislu ima nešto više nego muškaraca i BiH prati taj trend. No, u Bosni i Hercegovini se desio drastičan pad broja stanovništva: po popisu iz 2013. BiH ima manje stanovnika nego po popisu iz 1971. (grafikon br. 1). Kao što ističe demograf Stevo Pašalić, to je posledica čistih demografskih gubitaka (gubici nataliteta) i direktnih i indirektnih ratnih gubitaka. O poslednjima se često ističu paušalne ocene i to isključivo sa etničkog aspekta te se smanjivanje ukupnog broja ženske populacije u odnosu na ranije popise ne može precizno i naučno utemeljeno objasniti. Demografi ističu da je tokom rata došlo do „izraženijeg stradanja lica u starosti između 20 i 40 godina života (vojno obavezna starost)“ tj. većeg stradanja muškaraca navedene životne dobi (Pašalić 2015: 17)

Takođe, kada govorimo o broju žena i drugim podacima vezano za rod, oni nam ne daju uvek adekvatan uvid u stvaran položaj žene u društvu, te je iz tog razloga i dalje aktuelna sintagma iz drugog talasa feminizma „Ženi polovina sveta – muškarcu polovina kuće“ (Tabaković 2014: 105).

⁴ Pri čemu je u nekim zemljama kao što su Kina, Ujedinjeni Arapski Emirati daleko više muškaraca nego žena, a u zemljama bivšeg Sovjetskog saveza je situacija obratna, a što se, kada je o zemljama bivšeg SSSR-a, reč dovodi u vezu s tranzicijom, izraženom konzumacijom alkohola kod muškaraca i sl.

Grafikon br. 1: Broj stanovnika u BiH po popisima obavljenih nakon II svjetskog rata sa rodnog aspekta

Prema popisu iz 2013, u Bosni i Hercegovini živi 1,89% više žena nego muškaraca. Kada je o administrativnim nivoima reč, u Federaciji Bosne i Hercegovine ima 1,95% više žena, u Republici Srpskoj 1,82% a u Brčko distriktu 1,2%. Iako razlike u broju nisu velike, evidentno je da se povećavaju s ukupnim brojem stanovnika: u FBiH ukupan broj stanovnika iznosi 2,219.220, u RS-u 1,228.423, a u Brčko distriktu 83.516.

Žena je više i kad se „ukrste“ podaci vezani za pol i etničku pripadnost⁵. Bošnjakinja je više nego Bošnjaka, Srpkinja više nego Srba, Hrvatica više nego Hrvata. Ove proporcije prate gotovo linearno ukupan broj pripadnika određene etničke grupe. Bošnjakinja je na nivou BiH 1,95% više nego Bošnjaka, Srpkinja 1,72% više nego Srba, a Hrvatica 1,69% više nego Hrvata. S tim u vezi, što je etnička grupa mnogobrojnija, više je žena koje se identifikuju s tom grupom mada se ne radi o nekim velikim razlikama.

Kada je o religiji reč kao bitnoj determinanti društveno-političkog života i individualnog i grupnog identiteta u posleratnoj BiH, na nivou BiH muslimanki je 1,89% više nego muslimana; pravoslavnih žena je 1,93% više nego muškaraca koji se identifikuju sa ovom granom hrišćanstva, dok je katoliki-

⁵ U popisnoj terminologiji je inače korišćena sintagma „etnička/nacionalna pripadnost“. Izjednačavanje ovih termina je svakako sporno s naučne tačke gledišta, ali s obzirom na to da se u tzv. etnopolitičkoj konstelaciji i svakodnevnici bh. društva oni izjednačavaju, to se odrazilo i na sam Zakon o popisu stanovništva.

nja 2,04% više nego katolika. Iako su razlike minorne, ima više žena koje se identifikuju s religijom nego muškaraca u svakoj etničkoj grupi. Sve to potvrđuje da povezanost između etničkog i konfesionalnog i dalje operira u BiH, s naznakom da je kod žena k/hrišćanki neznatno više nego kod muškaraca prisutna religijska afilijacija u poređenju s etničkom. Iako se u nekim ranijim istraživanjima često isticalo da su žene stub religije i religioznosti, kako god je tumačili, popis to ne pokazuje. Pri tome treba imati u vidu višedimenzionalnost pojma religioznosti koje popis ne može da obuhvati budući da utvrđuje samo tzv. nominalnu pripadnost. Slično se, uslovno rečeno, može reći i za etničku pripadnost, no ako uzmemo u obzir povratak tradicionalnim identitetima tokom krize i potom sloma socijalizma ne može se nedvosmisleno govoriti u prilog puke nominalnosti. Takođe treba podvući da su kampađe najznačajnijih političara u prilog etničkom izjašnjavanju svakako išle u prilog ovakvom načinu izjašnjavanja, kao i globalne i međunarodne politike identiteta koje su postale novi vladajući diskurs, s bitnom razlikom u tome da je početna intencija ovakvih politika zamišljena kao alat za osnaživanje marginalnih grupa (v. Yuval-Davis 2004: 57). Navedeni podaci o Bosni i Hercegovini kao da potvrđuju artikulaciju poznate feminističke teoretičarke Nire Yuval-Davis:

„Mitsko jedinstvo nacionalnih ‘zamišljenih zajednica’, koje svijet dijeli na ‘nas’ i ‘njih’, održava i reproducira cio jedan sustav simboličkih ‘čuvara granica’...“. Stoga je bitno ukazati na uloge žena kao „simboličkih čuvara granica i utjelovljenja kolektiviteta, koji ih istodobno kulturno reproduciraju...“ (2004: 37).

Cilj ovog rada nije da ukaže na operativnost ovakvih diskurzivnih praksi koje se „pretaču“ u realnost i obratno, mada i popisni podaci mogu poslužiti kao indikatori ovih tendencija.

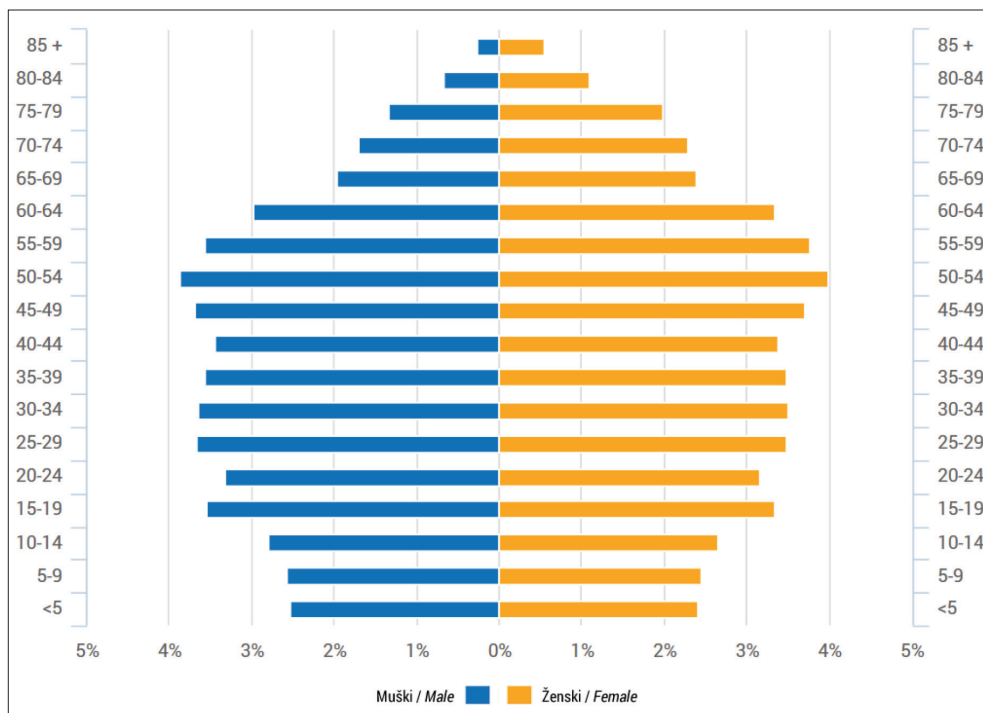
2.b. Starosna i polna struktura stanovništva

U prvim objavljenim rezultatima nisu dati „čisti“ podaci o broju žena po opštinama i gradovima, već ukršteni sa starosnom determinantom. Obeležja starosti imaju važnost i za ispitivanje stanovništva po drugim karakteristikama i više su nego bitni za utvrđivanje trendova i projekcija stanovništva u budućnosti. U svim popisanim opštinama i gradovima žene su u proseku starije.

Kada je reč o starosnoj strukturi, od 47. godine starosti broj žena je veći od broja muškaraca na nivou BiH i s određenim varijacijama se povećava s godinama starosti (posledica rata, dužeg životnog veka kod žena). U Federaciji Bosne i Hercegovine taj trend započinje sa 45, a u Republici Srpskoj sa 49 godina života (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 24). Inače,

prosečna starost žena je veća na sva tri nivoa administrativnog i političkog uređenja. Najviša je u RS-u, potom sledi Brčko distrikt, s tim što je i prosečna starost muškaraca u Distriktu veća od one na nivou BiH, FBiH ali ne i RS-a. Kada je o BiH reč, Agencija za statistiku je navedene i gore opisane trendove predstavila propratnim sumarnim grafikonom (Grafikon br. 1).

Grafikon br. 1: Stanovništvo prema starosti po petogodištima i polu, nivo BiH.

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 50

I po popisu iz 1991. bilo je više starijih žena nego muškaraca, s tim što je po tadašnjoj metodologiji gornji prag evidentirane starosti označen +75 god, isto kao i na prethodnim popisima. Iz tog razloga, upitno je koliko se sam rat može posmatrati kao odlučujući faktor u odnosu na negativan prirodni priraštaj (veći broj umrlih od broja rođenih), pogotovo što se ratni podaci obrađuju uglavnom sa etničkog aspekta, a usputno sa rodnom dimenzijom. No, demografi često ističu tzv. „selektivnost ratnog mortaliteta prema polu i starosnoj dobi“, tj. veće stradanje muškaraca naročito u dobi od 20 do 40 godina (Pašalić 2015: 17).

Sa sigurnošću se može utvrditi da se prosečna starost i žena i muškaraca povećala od jednog popisnog perioda do drugog, no da je ona nešto niža kod

žena s obzirom na činjenicu da su žene brojčano zastupljenije, s tim da popis iz 2013. predstavlja izuzetak budući da su žene u proseku starije od muškaraca. Ovo je svakako zabrinjavajući podatak i jasan indikator kako starenja tako i smanjenja nataliteta stanovništva, a ujedno i trenda njegovog budućeg smanjivanja i starenja.

Prema popisu iz 1971. godine prosečna starost ženskog stanovništva iznosila 27,7 godina, a prema popisu iz 1981. 30,5 godina (Statistički godišnjak SR Bosne i Hercegovine 1989: 57). Rezultati popisa iz 1991. nam ukazuju da je prosečna starost žena iznosila 33 god, a muškaraca 35 (Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini 2011: 11). Prema popisu iz 2013. prosečna starost iznosi 38 godina za muškarce, a 40,73 za žene (isto, 29) a što je jasan trend starenja stanovništva. Ako uzmemo u obzir ankete Zavoda za statistiku iz 2004. i 2007. trend starenja stanovništva je kontinuiran. Žena je i više udovica: 257.047 naspram 59.438 udovaca (isto, 96) a što takođe ukazuje na veću zastupljenost žena u najstarijem životnom kontingentu. No uprkos tome, i kao što i neke ranije ankete pokazuju, u svim anketnim periodima (2008, 2009, 2010, 2011, 2012.) kada je reč o distribuciji korisnika prava na starosnu penziju žena je u ovoj grupi bilo dvostruko manje nego muškaraca (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 34) a što takođe govori u prilogu nejednakosti u bh. društvu na osnovu pola/roda.

Sumarno govoreći, starosno-polnu struktura u BiH karakterišu ubrzane negativne tendencije, usled demografskog starenja stanovništva i rodni debalansa (Pašalić 2015: 17). Ovo je posledica nekih nasleđenih faktora (pad nataliteta i porast iseljavanja), kao i ratnih gubitaka koji su prema demografu Stevi Pašaliću stvorili „krnje“ starosne kontigente u starosno-polnoj strukturi, budući da je tokom rata došlo do „izraženijeg stradanja lica u starosti između 20 i 40 godina života (vojno obavezna starost)“ (Pašalić 2015: 17). Različiti demografski pokazatelji ukazuju da će BiH, generalno gledano, 2020. pripadati „starom tipu starosne piramide“, a do 2030. „izrazito starom (kontraktivnom) tipu starosne piramide“⁶ (Pašalić 2015: 18).

2.c. Pol i obrazovanje

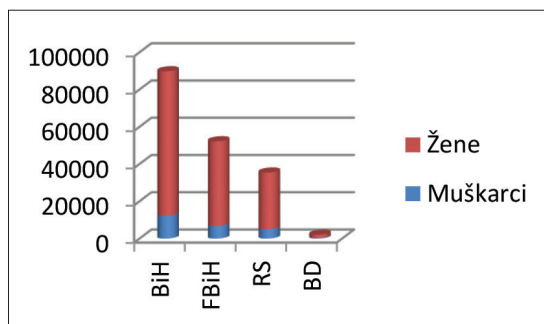
Nakon objave rezultata popisa iz 2013. pored drastičnog smanjenja stanovništva ukazivalo se i na problem velikog broja nepismenih i lica bez ikakvog obrazovanja imajući u vidu evropske i uopšte civilizacijske standarde koji se očekuju u XXI veku. Obrazovanje se, naime, smatra jednim od temeljnih

⁶ Demograf Pašalić se u navedenom radu fokusirao na analizu stanja i projekcije na nivou Republike Srpske. No imajući u vidu gotovo identične debalanse i na drugim administrativnim nivoima u BiH, može se ustvrditi da se navedene projekcije odnose na čitavu državu.

ljudskih prava bez kojeg se smanjuju šanse za ostvarivanje ostalih ljudskih prava (Šatrović 2016: 275).

U BiH je više nepismenih žena nego muškaraca: 77.557 naspram 12.237. Sumarni podaci o broju nepismenih na sva četiri administrativna nivoa u BiH su dati u narednom grafikonu:

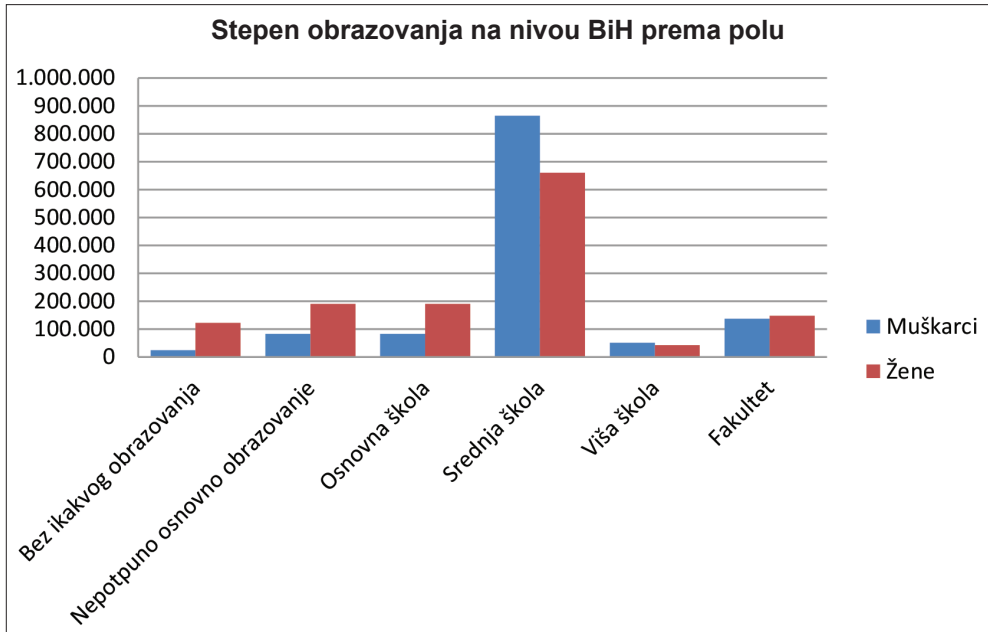
Grafikon br. 2: Nepismeno stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, nivo BiH, FBiH, RS i BD. Rezultati popisa iz 2013. godine

Procenat žena bez ikakvog obrazovanja je znatno viši nego muškaraca, ali se disproporcija smanjuje porastom nivoa obrazovanja, da bi na kraju rezultirala u većem broju žena sa završenim fakultetom (Grafikon br. 3). Žena je ne samo više bez ikakvog obrazovanja već je ta brojka zabrinjavajuća kada je uporedimo sa brojem muškaraca bez ikakvog obrazovanja. Naime, kada analiziramo kontigent „bez ikakvog obrazovanja“ na žene „otpada“ čak 67,1%, a slična je situacija i kada je reč o licima s nepotpunim osnovnim obrazovanjem. Manje je i žena sa završenom srednjom školom s tim što je razlika znatno manja u odnosu na niže obrazovne nivoe. Inače, u periodu 1981–1991. primetan je trend povećanja broja žena sa završenim srednjim obrazovanjem, ali je on bio manji u odnosu na muškarce (Bavčić et al 2013: 138).

Kada je reč o visokom obrazovanju, žene su brojčano nadmašile muškarce. U nekim manjim i nerazvijenim sredinama, manje je žena sa visokim obrazovanjem u odnosu na muškarce. U nekim većim gradovima/opštinama sa do 100.000 ili više od 100.000 stanovnika broj žena sa visokim obrazovanjem u odnosu na muškarce premašuje 1000 (s izuzetkom Zenice), ali je i u tim sredinama u isto vreme prisutan značajan broj žena bez ikakvog obrazovanja. U Banja Luci žena je 19,5% više bez ikakvog obrazovanja u odnosu na muškarce, u Tuzli 14,6%, u Novom Gradu Sarajevo 16%...

Grafikon br. 3: Obrazovna struktura stanovništva prema polu.
Rezultati popisa 2013.

Ako uporedimo ove rezultate sa ranijim popisima, po popisu iz 1981. bilo je više muškaraca s visokim obrazovanjem nego žena, ali više žena sa završenom višom školom (Republički zavod za statistiku 1989: 59). Ono što takođe treba podvući je da je 1991. došlo do smanjenja razlike između broja muškaraca i žena sa visokim obrazovanjem (77.240 naspram 45.727), a što govori u prilog postepenog približavanja idealu ravnopravnosti polova (bar kada je o obrazovanju reč) u socijalizmu⁷. No, i u ovom periodu je uočena disproporcija kada je reč o završenim fakultetima, budući da je muškaraca i dalje bilo znatno više na fakultetima koji osposobljavaju kadrove za tzv. „muške“ poslove (npr. tehnički i srodni fakulteti naspram društveno-humanističkih).

Kada je o visokom obrazovanju reč, prema popisu iz 2013. kao što je već istaknuto, razlika se „konačno“ promenila u korist žena. Podaci na osnovu anketa u prepopisnom periodu ukazuju na ovaj trend. Sumarno je došlo do povećanja broja lica sa završenim visokim obrazovanjem (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 29) s tim da je u anketnim periodima (2008, 2009, 2010, 2011, 2012.) kod žena uočen veći porast. Tako je npr. 2008. zabeleženo 9.087 žena sa završenim visokim obrazovanjem naspram 6.159 muškaraca, a 2012. godine 11.097 naspram 7.268 (isto). Pri tome pak treba imati

⁷ Tako je npr. u periodu 1971–1991. stepen nepismenosti žena smanjen za oko 50% (Bavčić et al. 2013: 138).

u vidu i ponovo naglasiti da je u sva tri navedena popisna perioda zabeležen veći broj žena nego muškaraca bez školske spreme s napomenom da je došlo da smanjenja ovog dispariteta u sva tri popisna perioda. I dalje, u navedenim anketnim periodima bilo je više muškaraca s naučnim stepenom doktora nauka, s tim što je došlo do postepenog smanjenja dispariteta (npr. 2008, 59: 127, 2012, 88: 122). Objavljeni rezultati popisa iz 2013. nam međutim ne daju podatke o broju lica s naučnim stepenom doktora nauka. Dublja analiza obrazovanja s rodnog aspekta zahteva da se ukaže na još neke nijanse. Npr. prema podacima Zavoda za statistiku FBiH, manje je devojčica u vrtićima, kao i manje devojčica koje upisuju osnovnu i srednju školu. No, devojčice u proseku postižu bolji uspeh (Federalni zavod za statistiku 2016: 41) i kada je o srednjem obrazovanju reč, dečaci češće napuštaju srednju školu od devojčica (Federalni zavod za statistiku 2016: 43). No uprkos tome, u FBiH je više učenika koji su završili srednju školu nego učenica (Federalni zavod za statistiku 2016: 44). Rodni debalans je posebno izražen kada je reč o strukturi zaposlenih prema polu u obrazovnim ustanovama na nivou BiH. Tako je prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine u vrtićima radilo samo 17 vaspitača naspram 1.294 vaspitačica, a u osnovnim školama 17.050 žena naspram 7.177 muškaraca (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 30). Na nivou srednjeg obrazovanja jaz je manji u korist žena da bi se na nivou visokog obrazovanja „obrnulo“ u korist muškaraca: 3.828 žena naspram 5.316 muškaraca koji rade kao nastavnici i saradnici u visokoškolskim ustanovama (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 30). Ovo ukazuje na to da su žene, ukoliko rade u obrazovnim institucijama, zastupljenije na tzv. nižim nivoima obrazovanja.

Sumarni podaci iz popisa iz 2013. pokazuju da je učenica/studentica 52,3%, znači nešto više nego muškaraca. Dublje analize koje su izvan domašaja popisa ukazuju da rodna neravnopravnost i dalje operira, a što je delom posledica stereotipne rodne socijalizacije. Tako se npr. ističe da kada je o školskom neuspehu reč, devojčice su sklonije da uzrok pripišu sebi, a dečaci drugim faktorima – npr. lošim namerama nastavnika. Kada je pak o uspehu reč, dečaci su skloniji da ga pripišu sebi, a devojčice npr. lakoći zadatka što govori o niskom nivou samopouzdanja (v. Hadžić Krnetić 2015: 231).

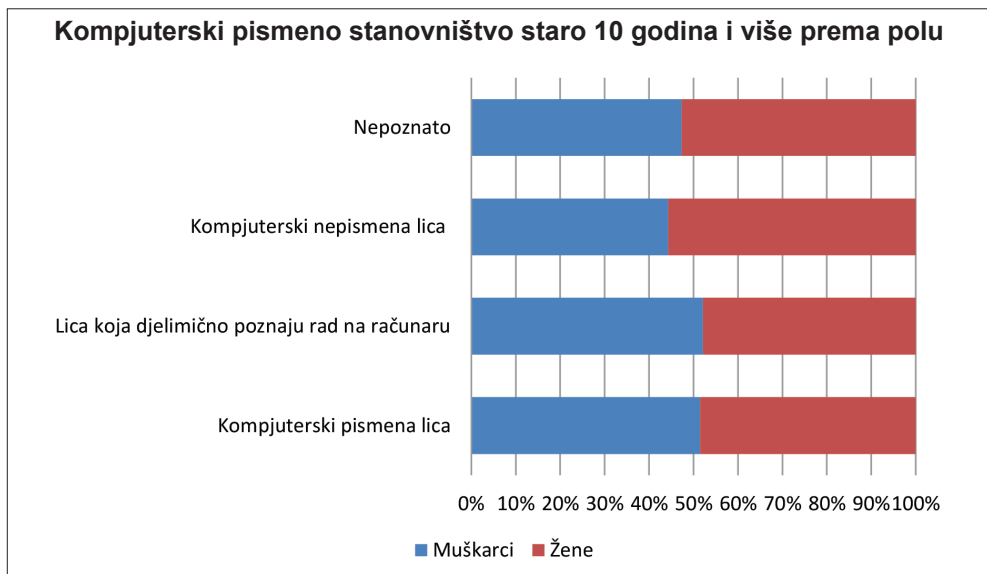
Iz tih razloga, mnoga pitanja ostaju. Koliko su neki podaci uzrokovani polom/rodom, a koliko nekim drugim, širim faktorima (siromaštvom, opštom nedostupnošću obrazovanju i propratnim faktorima, kao što je npr. mali broj đачkih/studentiskih domova...). I dalje, da li je povećanje broja žena s visokim obrazovanjem povezano i s tzv. inflacijom odn. deflacijom diploma tj. opadanjem društvenog, tržišnog, statusnog i drugog značaja visokog obrazovanja i određenih profesija. Tome treba dodati i upozorenja o neusklađenosti bh. obrazovnog

sistema sa potrebama tržišta rada. Kao i činjenicu da BiH u odnosu na zemlje regije i dalje ima najnižu stopu upisa na fakultete (Bavčić et al 2013: 139).

Iznijansiranija analiza rezultata popisa iz 2013. nam pokazuje da je npr. u Tuzlanskom kanton broj žena i muškaraca s visokim obrazovanjem gotovo identičan. Jedino je u K10 manje žena nego muškaraca s visokim obrazovanjem. U manjim gradovima je razlika manja kada je o visokom obrazovanju muškaraca i žena reč jer je manja i varijabilnost (izuzetak je npr. Livno gde je broj približno identičan). U manjim sredinama je s druge strane zabeležen i veći *gender* jaz kada je reč o populaciji bez ikakvog obrazovanja, a što indirektno ukazuje na propatrijarhalnost ovih sredina u kojima je ženama sprečavan pristup čak i minimalnom nivou obrazovanja.

U prilog ove zapitanosti ide i činjenica da su muškarci kompjuterski pismeniji (Grafikon br. 4), iako je reč o subjektivnoj percepciji⁸ koja je i inače karakteristična za popisnu metodologiju. No, ako imamo u vidu značaj informatičke tehnologije za brojna zanimanja, feminističke teoretičarke upozoravaju da se npr. odlaskom na porodijsko bolovanje ženama smanjuje mogućnost da prate ove razvojne trendove a što smanjuje i mogućnost njihovog unapređenja na poslu (fenomen lepljivog poda – *sticky floor*), a što je povezano sa temom narednog potpoglavlja.

Grafikon br. 4: Kompjuterski pismeno stanovništvo prema polu, nivo BiH (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 167)

⁸ Kada je o kompjuterskoj pismenosti reč, lica su se izjašnjavala „Da li znaju obavljati jednu ili više aktivnosti na računaru kao što je obrada teksta, izrada tabela, korištenje e-maila i interneta“ (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 14).

2.d. Ekonomska aktivnost i pol

Ekonomska aktivnost⁹ jedna je od najznačajnijih društveno-ekonomskih obeležja stanovništva. Kada je reč o radnom kontingentu, žena je više među radno sposobnim stanovništvom. Na nivou BiH, prema popisu iz 2013, žena je u ovoj grupi bilo 51,65%, u FBiH 51,41%, u RS-u 51,26% a u BD 51,12% u odnosu na ukupan broj radno sposobnog stanovništva u sva četiri administrativna nivoa.

Žena je manje među nezaposlenima¹⁰: na nivou BiH u ovom kontingentu žena je bilo 42,29%, u FBiH 41,47%, u RS-u 43,56% a u BD 44,02%. Pri tome treba istaći da je žena u odnosu na rodnu strukturu zaposlenih u BiH bilo 39,35%. Stoga se, kada je o manjem procentualnom broju nezaposlenih žena u odnosu na muškarce trebaju imati u vidu i ovi podaci (da je manje zaposlenih žena) uključujući i podatke o većem broju radno sposobnih žena. Tome treba pridodati i same definicije ovih kategorija na osnovu popisne metodologije¹¹. Takođe, kada je o nezaposlenosti reč uočene su i varijacije na nivou kantona, koje se uslovno mogu povezati s ukupnim brojem radno sposobnog stanovništva, ali traže i dublje kvantitativne i kvalitativne uvide. U Unsko-sanskom kantonu u kontingentu nezaposlenih žena je 38,6%, u Kantonu 10 42,1%, u Hercegovačko-neretvanskom kantonu 44,8% a u Kantonu Sarajevo 49,3% (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 186).

Na nivou BiH kada govorimo o radno sposobnim stanovništvu, žena je 2,7% više nego muškaraca, ali ih je čak 21,6% više ekonomski neaktivnih nego muškaraca, odn. žene čine 60,8% neaktivnih lica (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 185). Jedan od uzroka je što se „lica koja obavljaju kućne poslove“ svrstavaju u ekonomski neaktivne, a u ovoj kategoriji žene su zastupljene u čak 98,2% slučajeva. Ovo je često problematizovano s feminističke pozicije, i to s razlogom. Veliki broj žena koje obavljaju kućanske poslove svrstane su u grupu ekonomski neaktivnog stanovništva, zajedno sa

⁹ Stopa aktivnosti predstavlja odnos radne snage – ekonomski aktivnog stanovništva i radno sposobnog stanovništva – sve osobe stare 15 god. i više (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 31).

¹⁰ Stopa nezaposlenosti predstavlja odnos nezaposlenih i radne snage – ekonomski aktivnog stanovništva (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 31).

¹¹ Tako se npr. zaposlene osobe definišu kao lica s navršenih 15 godina i više koje su u toku referentne sedmice (23–29. 9. 2013) „radile/obavljale aktivnost barem jedan sat kako bi stekle sredstva za život“ ili „ako su bile privremeno odsutne s rada... a imaju posao na koji će se vratiti i za koji su plaćene kao zaposlenici, samozaposlenici ili u slobodnim zanimanjima...“ ili „koje su radile u porodičnom biznisu i za to nisu bile plaćena“ (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 15).

učenicima/studentima, penzionerima i licima nesposobnim za rad. Iako javno nepriznat, ovaj njihov rad se uliva „u neku vrstu nevidljivog budžeta, odnosno, žene svojim neplaćenim radom finansiraju različite ekonomske aktere...“ (Žigić 2013: 350). Isti je slučaj i sa potplaćenim radom žena iako nam popis ne daje te podatke, a o rodnom platnom jazu kao složenom fenomenu i nema relevantnih podataka (Marilović 2015: 219). Ističe se da on iznosi bar 10% ako se uzme u obzir zajednička prošlost i stepen razvoja sa zemljama iz okruženja a koje statistički prate i ovaj aspekt (Marilović 20: 219). Takođe, kada je o radu u kući reč on nije samo fizički već i emotivno iscrpljujući, i žene kompenzaciju često nalaze u tzv. sindromu „žrtvenog mikromatrijarhata“.

Žene imaju manje radnog iskustva u odnosu na muškarce, a što je takođe posledica društvenog nepriznavanja rada u kući, i drugim ograničenjima s kojima se žene suočavaju ali koja se ne mogu „iščitati“ iz popisa. Među brojem nezaposlenih lica s prethodnim radnim iskustvom na nivou BiH na žene otpada nešto više od 40% takvih lica. Ovaj podatak uslovno rečeno ukazuje da, kada je o nezaposlenima reč, broj žena s prethodnim radnim iskustvom nije zanemarljiv, ali je, kao što istraživanja pokazuju, zabrinjavajuće da žene veoma dugo traže posao čak 43,8% njih duže od 120 meseci (pr. Bošnjak 2016: 7). Prepreke u ponovnom zapošljavanju sigurno imaju rodni obol i povezane su s materinstvom i drugim „ženskim“ obeležjima, koja se često upisuju „odozgo“. Takođe, tome doprinose i postojeće neadekvatne prakse rodnog budžetiranja, a koje bi trebalo da uvažavaju i specifične potrebe žena i njihove prioritete, a s ciljem smanjivanja rodne nejednakosti (v. Žigić 2013: 348).

Kada je reč o strukturi zaposlenih i nezaposlenih prema polu i školskoj spremi, a na osnovu ankete o radnoj snazi iz 2012. godine, u grupi zaposlenih lica s osnovnim obrazovanjem i manje bilo je više žena nego muškaraca. To upućuje da žene češće obavljaju nekvalifikovane poslove. No, kada je reč o zaposlenim licima s visokim obrazovanjem i ovde je bilo više žena nego muškaraca, s naznakom da je bilo i više nezaposlenih žena nego muškaraca sa završenim visokim obrazovanjem (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2013: 32), a prema nekim ranijim anketama čak dvostruko više nego muškaraca (pr. Bošnjak 2016: 8).

Ako uzmemo u obzir područja delatnosti, najviše žena je radilo u uslužnim delatnostima (60%) naspram 43% muškaraca zaposlenih u ovoj grani. U industriji žene su zastupljene u tek 17% slučajeva, a muškarci u 38% (isto 33). I u ranijim popisnim periodima pre 2013. žena je bilo više nego muškaraca u vanprivredi, a imajući u vidu da su u socijalizmu tzv. proizvodne delatnosti imale bar načelno veći društveni značaj i prestiž takođe govori o rodnim nejednakostima u sferi zapošljavanja (v. Statistički godišnjak Bosne i Hercego-

vine 1989: 85). Uslužne delatnosti se često posmatraju kao oblik proširenog rada van kuće čime se pospešuju i „prelivaju“ rodne stereotipije iz privatne u javnu sferu i obratno.

Penzioneri takođe spadaju u ekonomski neaktivno stanovništva, kao i lica nesposobna za rad. U ukupnom udelu penzionera prema popisu iz 2013. žena je 49,1% te razlika nije velika u odnosu na broj muškaraca penzionera, ali se može problematizovati ako uzmemo u obzir veći broj žena u odnosu na muškarce u najstarijem životnom kontigentu. U nekim opštinama je pak više žena a u nekima više muškaraca penzionera. U RS-u je više žena penzionera, u FBiH manje, dok je u BD razlika zanemarljiva (nešto više žena penzionera). Zbog izrazito niskog iznosa prosečnih penzija, činjenice da žena ima više od muškaraca u najstarijem starosnom kontigentu, a i manje uživalaca penzija, trenda smanjenja broja dece u porodici koji bi mogli pružiti eventualnu negu starijima, stara lica, a posebno žene, sve će više biti izložene društvenoj izolaciji (v. Pašalić 2015: 19).

Ono što takođe treba istaći, a na šta demografi upozoravaju, je uticaj kontinuiranog starenja stanovništva na gotovo sva područja društvenog života, uključujući i ekonomsku sferu. Naime, „starenje radnog kontigenta implicira smanjenje obima radne snage“...“što sa sadašnje tačke gledišta visoke nezaposlenosti izgleda pomalo paradoksalno“ (Pašalić 2015: 19). Značajno će se povećati broj starijih radnika a ova grupa se i inače teže prilagođava tehničkom razvoju, manje je produktivnija i sl. (isto).

3. Umesto zaključka

Iako je, kao što je u uvodnom delu ovog rada ukazano da se u BiH dugo nakon rata prolongiralo sprovođenje popisa, ono što je značajno a i pozitivno kada o govorimo o položaju žena u BiH društvu je da su dobijeni podaci obrađeni i s rodnog aspekta. Podaci, ali i različite analize na koje smo se osvrnuli, ukazuju da je Bosna i Hercegovina, uprkos brojnim zakonskim regulativama (npr. Zakon o ravnopravnosti polova, Zakon o zabrani diskriminacije) i dalje rodno neravnopravno društvo. Prisutni su brojni rodni debalansi kada je reč o starosnoj strukturi stanovništva, obrazovnom nivou, radnoj snazi i ekonomskoj aktivnosti... Ako tome dodamo i tradicionalističku političku kulturu i javno mišljenje, nepoštovanje zakonske regulative, preovladavajuće modele socijalizacije i podzastupljenost žena u javnoj sferi (ekonomiji, politici) situacija je još složenija od one koju nam daju „čisti“ podaci, tj. brojevi. No, oni su svakako neophodni da bi se mogla sprovesti relevantna i utemeljena istraživanja o položaju žena u društvu. Popis stanovništva, kao najveće statističko istraživanje jedne države ključan je za formulisanje javnih politika i uopšte

razvojnih projekata u različitim segmentima (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2016: 9), uključujući i probleme rodne neravnopravnosti i diskriminacije. Problem bh. društva je podzastupljenost žena u političkom životu bilo da govorimo o različitim nivoima vlasti ili pak telima za sprovođenje zakona. Iz tog razloga kao manjina žene „apsorbuju dominantnu političku kulturu... i ne unose distinktivno ženske vrijednosti u svoj mandat“ što otežava formulisanje i sprovođenje aktivnosti koje bi bile usmerene ka rodnoj ravnopravnosti (Bernik 2000: 29), a koje su više nego neophodne imajući u vidu rodne deblanse koje pokazuju i rezultati popisa iz 2013.

Literatura

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2016) *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2013) *Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Bavčić, E. (2013) Prekid srednjoškolskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini: Rodna dimenzija, U: *Patchwork, Časopis za ženske studije*, Posebno izdanje/god. III, str. 117–156
- Bernik, V. (2000) Feminizam kao prijetnja demokraciji U: (ur. Đ. Knežević et al.), *Seminar Žene i politika. Feminizmi na istočni način*, Ženska infoteka, Zagreb, str. 19–30
- Bošnjak, D. et al (2016). *Jačanje uloge žena u javnom i političkom životu Bosne i Hercegovine*, Udruženje Pravni institut u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
- Federalni zavod za statistiku (2016) *Žene i muškarci u Federaciji Bosne i Hercegovine*, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo
- Hadžić Krnetić, A. (2015) Razvoj rodnih uloga i obrazovanje, U: (ur. G. Marković), *Zbornik radova. Škola rodne ravnopravnosti*, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo, str. 225–232
- Marilović, Đ. (2015) Rodni platni jaz- *Gender Pay Gap (GPG)*, U: (ur. G. Marković), *Zbornik radova. Škola rodne ravnopravnosti*, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo, str. 209–222
- Pašalić, S. (2015) Društveno-ekonomske posljedice budućih demografskih kretanja u Republici Srpskoj, *Нови економист, Година IX, број 17, јануар–јун 2015*, str. 15–21
- Republički zavod za statistiku (1989) *Statistički godišnjak SR Bosne i Hercegovine 1989. Godina XXIII*, Republički zavod za statistiku, Sarajevo
- Tabaković, S. (2014) Ženi polovica svijeta – Muškarcu polovica kuće, U: (ur. A. Karabašić et al.), *Zbornik radova – Osnovni obrazovni program Ženskih studija “Žarana Papić”* – broj 1. Udruženje žene ženama, Sarajevo, str. 10–107
- Yuval-Davis, N. (2004) *Rod i nacija*, Ženska infoteka, Sarajevo
- Šatrović, A. (2016) Djevojčice i obrazovanje, U: (ur. J. Čaušev): *Feministička čitanja društvenih fenomena*, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, str. 274–282
- Žigić, R. (2013) Rodno budžetiranje kao instrument za jačanje liderstva u lokalnoj zajednici, U: (D. Dardić prir.): *Zbornik radova ženske političke akademije*, Helsinški parlament građana, Banja Luka, str. 342–355

PROMJENA ETNIČKE STRUKTURE OPŠTINA U BOSNI I HERCEGOVINI PREMA POPISU STANOVNIŠTVA 2013. GODINE

Mirko Pejanović

Apstrakt

U istraživačkoj studiji o etničkoj strukturi opština u Bosni i Hercegovini prema Popisu stanovništva 1991. i 2013. godine elaboriraju se promjene u demografskoj strukturi stanovništva koje su nastale od 1991. do 2013. godine. Posebna pažnja daje se promjeni etničke strukture stanovništva po Popisu stanovništva 2013. godine. Jedinica posmatranja promjene etničke strukture stanovništva jeste opština kao osnovna teritorijalna – samoupravna jedinica u kojoj žive stanovnici jedne zemlje. Komparacija etničke strukture opština po Popisu stanovništva 1991. sa etničkom strukturom po Popisu stanovništva 2013. je pokazala da je došlo do radikalne promjene etničke strukture u opštinama Bosne i Hercegovine. Prema Popisu stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine dvije trećine opština imaju jednonacionalnu strukturu u postotku od 70% do 99%. Ovakve promjene etničke strukture uslovljene su politikom nasilnog etničkog čišćenja u vremenu rata i preovladavajućim uticajem etničkih stranaka u vršenju vlasti u postdejtonskom periodu. Etnička homogenizacija stanovništva ostvarena u vremenu rata 1992–1995. odvija se i u miru kao etnička teritorijalizacija. Etnička teritorijalizacija prostora ima svoju osnovu u etno-politikama jednonacionalnih stranaka. Usljed takvog društvenog kretanja na prostoru Bosne i Hercegovine oblikovana su područja s dovršenom etničkom teritorijalizacijom. Ona se javljaju u vidu Republike Srpske za Srbe, zatim u vidu pet kantona za Bošnjake: Tuzlanski, Unsko-sanski, Sarajevski, Zeničko-dobojski i Bosansko-podrinjski. Za hrvatski narod kao etnički teritorijalizirani prostor iskazuje se u: Zapadno-hercegovačkom, Hercegbosanskom i Posavskom kantonu. Višenacionalna struktura stanovništva održana je u gradu Mostaru, Distriktu Brčko i opštinama: Jajcu, Bosanskom Petrovcu, Vukosavlju, Jezeru, Donjem Žabaru, Gornjem Vakufu, Pelagićevu, Žepču i Busovači.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Republika Srpska, Distrikt Brčko, opštine u Bosni i Hercegovini, Popis stanovništva 1991. godine, Popis stanovništva 2013. godine, etnička homogenizacija, etnička teritorijalizacija, kantoni u Federaciji Bosne i Hercegovine, političke stranke, etnička struktura opština, teritorijalna organizacija opština, linija međuentitetskog razgraničenja, Dejtonski mirovni sporazum, Evropska unija

1. Historijski kontekst političke pluralizacije bosanskohercegovačkog društva 1990. godine

Slom socijalizma u Evropi i svijetu uticao je na produbljavanje krize SFRJ. Pad Berlinskog zida 1989. godine označio je početak sloma socijalističkog društvenog poretka u Sovjetskom Savezu, Češkoj, Poljskoj, Mađarskoj, Bugarskoj, Rumuniji, Jugoslaviji i Albaniji.

Politička pluralizacija u republikama SFRJ započela je tokom 1989. godine i odvijala se različitom dinamikom. Slovenija i Hrvatska su svoju političku pluralizaciju započele 1989. godine i završile 1990. godine. Provele su višestranačke izbore i organizovale referendume o nezavisnosti i suverenom statusu.¹

Politička pluralizacija bosanskohercegovačkog društva uslijedila je sa za-kašnjenjem u odnosu na Sloveniju i Hrvatsku. Radi se o tome da je formiranje višestranačke strukture započelo u maju 1990. godine. Tako je Stranka demokratske akcije formirana u maju, a Srpska demokratska stranka u julu 1990. godine. Tokom avgusta 1990. godina formirana je Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine. Ove stranke se javljaju kao novi politički subjekti.² Osnovu za članstvo imaju isključivo pripadnici jednog naroda. Stranka demokratske akcije je okupljala bošnjačko (tada muslimansko) stanovništvo. Srpska demokratska stranka je okupljala srpsko stanovništvo, a Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine hrvatsko stanovništvo. Na taj način su u Bosni i Hercegovini formirane etničke stranke. Tokom izborne kampanje, od septembra do novembra 1990. godine ove tri etničke stranke imale su saradnju i zajednički nastup u javnosti. Njihova izborna kampanja vođena je s ciljem da se sruši vlast socijalističkog jednopartijskog poretka.³ Istovremeno su zagovarale više nacionalnih i vjerskih sloboda u odnosu na period socijalizma. U izornoj kampanji nije bilo zagovaranja političkih ideja o promjeni unutrašnje teritorijalne organizacije opština u Bosni i Hercegovini.

¹ Slovenija je provela referendum o nezavisnosti u decembru 1990. godine. Hrvatska je referendum o nezavisnosti provela u maju 1991. godine. Makedonija je referendum o nezavisnosti provela u septembru 1991. godine. Bosna i Hercegovina je u Parlamentu Bosne i Hercegovine usvojila rezoluciju o nezavisnosti 14. oktobra 1991. godine. Vidi šire: Kasim I. Begić: *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog mirovnog sporazuma*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997, str. 33.

² Radi se o strankama koje svoje članstvo imaju samo iz jednog naroda, zapravo hrvatskog, srpskog i bošnjačkog naroda. One su se pojavile kao potpuno nove stranke. Vidi šire: *Razvoj političkog pluralizma u Sloveniji i Bosni i Hercegovini*, urednici: Danica Fink Hafner i Mirko Pejanović, Promocult, Sarajevo/Ljubljana, 2006, str. 47 i 48.

³ *Ibid*, str. 50.

Prvi višestranački izbori održani su 19. novembra 1990. godine. Nadmoćnu izbornu pobjedu osvojile su tri etničke stranke: Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine. One su zajedno osvojile 84% mjesta u Skupštini Republike Bosne i Hercegovine.⁴ Opozicione, multietničke stranke osvojile su 16% poslaničkih mandata u Skupštini Republike Bosne i Hercegovine.

Nova višestranačka vlast formirana je u decembru 1990. godine. Tri vladajuće stranke SDA, HDZ BiH i SDS su se saglasile da obrazuju višestranačku vladu i to na principu partnerstva, što znači podjelu resora vlasti po kvantitativnom ključu: pet za SDA, četiri za SDS i tri za HDZ.⁵ Izostalo je formiranje parlamentarne većine na demokratskom standardu po kome se za formiranje većine uspostavlja politički program i koalicioni sporazum na temelju tog programa.

Budući da je zaobiđen univerzalni demokratski standard u formiranju parlamentarne većine, vrlo brzo su, tokom vršenja vlasti u 1991. godini nastala politička neslaganja u donošenju zakona u Parlamentu Bosne i Hercegovine. Ta neslaganja su kulminirala u parlamentarnom odlučivanju o državno-pravnom statusu Republike Bosne i Hercegovine u procesu disolucije SFRJ. Međustranački sukob doveo je do političke diferencijacije i svrstavanja stranaka oko dvije opcije.

Prvu opciju o suverenom i nezavisnom državno-pravnom statusu Republike Bosne i Hercegovine zagovarale su: Stranka demokratske akcije i Hrvatska demokratska zajednica. Ovu opciju je zagovaralo i pet opozicionih stranaka.⁶

Drugu opciju da Bosna i Hercegovina ne može biti suverena država zagovarala je Srpska demokratska stranka i njoj programski blizak Srpski pokret

⁴ Nacionalna pripadnost postala je istovremeno i političko opredjeljenje. Srbi su glasali za Srpsku demokratsku stranku, Hrvati za Hrvatsku demokratsku zajednicu Bosne i Hercegovine i Bošnjaci (tada Muslimani) za Stranku demokratske akcije. Stranka demokratske akcije je dobila 35,85% poslaničkih mjesta u Parlamentu Bosne i Hercegovine. Srpska demokratska stranka je dobila 30%, a Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine 18,35%. Vidi: Razvoj političkog pluralizma u Sloveniji i Bosni i Hercegovini, urednici: Danica Fink Hafner i Mirko Pejanović, Promocult, Sarajevo/Ljubljana, 2006, str. 52.

⁵ Sva vlast i svi ključni položaji u vlasti podijeljeni su po usaglašenom ključu. Bosni i Hercegovini je obećana prosperitetna budućnost. Vidi šire: Muhamed Filipović: Bosna i Hercegovina – najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice, Compact, Sarajevo, 1997, str. 109.

⁶ Radi se o sljedećim opozicionim strankama: Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine, Savez reformskih snaga Bosne i Hercegovine, Muslimanska bošnjačka organizacija, Liberalna stranka i Demokratska stranka socijalista.

obnove.⁷ Parlament Bosne i Hercegovine je 25. januara 1992. godine donio odluku o raspisivanju referendumu građana za izjašnjenje o suverenom i nezavisnom statusu države Bosne i Hercegovine. Referendum je održan 29. februara i 1. marta 1992. godine. Ukupno je 2 miliona građana ili 64% upisanih u birački spisak izašlo na referendum i sa 99% se izjasnilo da Bosna i Hercegovina dobije status suverene države (Begić 1997: 78). Nakon referenduma građana uslijedilo je međunarodno priznanje od Evropske unije 6. aprila 1992. godine i prijem u članstvo Organizacije ujedinjenih nacija 22. maja 1992. godine. Od tada Bosna i Hercegovina ima međunarodnopravni subjektivitet i međunarodno priznanje istorijskih granica i teritorijalnog integriteta.

2. Optimalna teritorijalna organizacija opština u vremenu socijalističkog razvoja Bosne i Hercegovine

Tokom socijalističkog razvoja Bosne i Hercegovine, sve do 1963. godine, bilo je više transformacija teritorijalne organizacije opština. Nakon što su ukinuti srezovi, kao oblici širih teritorijalnih jedinica 1965. godine, unutrašnja teritorijalna organizacija prostora Bosne i Hercegovine na lokalnom nivou utemeljena je sa 106 opština. U uspostavljanju opština primijenio se princip optimalne organizacije: odgovarajući teritorijalni obuhvat, određen broj stanovnika i prirodni resursi za ekonomski razvoj. Svaka opština imala je gradski urbani centar, kao sjedište lokalnog razvoja i lokalne administracije.⁸

Do manjeg povećanja broja opština uslijedilo je u okviru projekta za pripremu i održavanje XIV zimskih olimpijskih igara u Sarajevu 1984. godine. Usljed potrebe za postojanje cjeline za realizaciju projekta održavanja XIV zimskih olimpijskih igara, izvršena je teritorijalna podjela opštine Novo Sarajevo na dvije opštine: Novo Sarajevo i Novi Grad. Takođe je izvršena teritorijalna podjela opštine Centar Sarajevo na: Centar i Stari Grad. Grad Sarajevo je teritorijalno proširen za još četiri opštine: Pale, Hadžići, Ilijaš i Trnovo.

⁷ Srpska demokratska stranka nije u vrijeme izborne kampanje javno iznosila stanovište o državnopravnom statusu Bosne i Hercegovine u procesu disolucije SFRJ. Tokom 1991. godine Srpska demokratska stranka negirala je mogućnost (podv. M. P.) da Bosna i Hercegovina bude nezavisna i suverena država. Vidi šire: Razvoj političkog pluralizma u Sloveniji i Bosni i Hercegovini, urednici: Danica Fink Hafner i Mirko Pejanović, Promocult, Sarajevo/Ljubljana, 2006, str. 50.

⁸ Postojale su znatne razlike u teritorijalnoj i demografskoj veličini opština. Tako, na primjer, najveća opština po broju stanovnika bila je Banja Luka. Po broju stanovnika najmanje su bile: Ljubinj i Kalinovik. Po teritorijalnom obuhvatu najveće su bile opštine: Foča, Konjic i Duvno. Vidi šire: Mirko Pejanović – Elmir Sadiković, Lokalna i regionalna samouprava u Bosni i Hercegovini, TKD Šahinpašić, Sarajevo/Zagreb, 2010, str. 34.

Po osnovu interesa za razvoj neumskog područja, kao prostora na kome Bosna i Hercegovina izlazi na Jadransko more formirana je potkraj 70-ih godina dvadesetog vijeka opština/općina Neum. Na taj je način teritorijalna organizacija opština u Bosni i Hercegovini povećana sa 106 na 109 jedinica.

I upravo sa ovim brojem od 109 opština Bosna i Hercegovina ušla je u doba višepartijskog političkog ustrojstva. Zapravo, sve do početka rata u Bosni i Hercegovini, a to je april 1992. godine, Bosna i Hercegovina imala je teritorijalnu organizaciju opština oblikovanu tokom perioda socijalističkog razvoja 1945–1990.

U vremenu rata od 1992. do 1995. godine unutar prostora pod kontrolom vlasti Republike srpskog naroda formirane su dvije nove opštine: Milići i Srpska Kostajnica. Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma naziv Srpska Kostajnica izmijenjen je u naziv: Kostajnica.

Na politici razdvajanja srpskog naroda od bošnjačkog i hrvatskog naroda formiran je, na početku rata, grad: Srpsko Sarajevo i to na dijelu istočnog predratnog prostora grada Sarajeva. Unutar prostora grada Srpskog Sarajeva formirane su nove opštine: Srpska Ilidža, Srpsko Novo Sarajevo i Srpski Stari Grad.⁹

Na prostoru pod kontrolom Ratnog predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine formirana je tokom rata opština Bužim. Ona je formirana voljom deset mjesnih zajednica koje su gravitirale Bužimu kao centru tog područja.

3. Etnička struktura opština u Bosni i Hercegovini prema popisu stanovništva 1991. godine

Popis stanovništva 1991. godine obavljen je u svih 109 opština Republike Bosne i Hercegovine. Prema Popisu 1991. godine Bosna i Hercegovina je ukupno imala 4,377.033 stanovnika. Etničku strukturu stanovništva činilo je: 1,902.956 Bošnjaka (tada Muslimana) ili 43,40%; srpskog stanovništva je bilo 1,366.104 ili 31,2% i hrvatskog stanovništva je bilo 760.852 ili 17,4%.

Uz pripadanje svojim nacionalnim identitetima: srpskom, hrvatskom i bošnjačkom, građani Bosne i Hercegovine su se opredijelili da budu popisani i kao Jugosloveni i Ostali. Skupina Jugoslovena je imala 242.682 ili 5,5%. Skupina Ostalih je brojala 104.439 ili 2,5%.

Od 109 opština samo je 18 bilo sa dvotrećinskom većinom stanovništva jedne nacije na svom području. Dvotrećinsku većinu Srba imale su opšti-

⁹ Nazivi ovih opština i grada Srpsko Sarajevo izmijenjeni su nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma, tako da su dobijeni novi nazivi: Istočna Ilidža, Istočno Novo Sarajevo, Istočni Stari Grad Sarajevo i Grad Istočno Sarajevo. U teritorijalnu cjelinu grada Istočno Sarajevo uključene su i opštine: Pale, Sokolac i Trnovo.

ne: Čelinac, Ljubinje, Drvar, Glamoč, Grahovo, Šekovići, Srbac i Laktaši. Sa dvotrećinskom većinom hrvatskog stanovništva bile su opštine: Posušje, Ljubuški, Grude, Široki Brijeg (Lištica), Čitluk, Kreševo i Neum. Dvotrećinsku većinu bošnjačkog stanovništva na svojoj teritoriji imale su opštine: Stari Grad Sarajevo, Cazin i Velika Kladuša. Prema tome, 8 opština je imalo dvotrećinsku većinu srpskog stanovništva, zatim 7 opština dvotrećinsku većinu hrvatskog stanovništva i 3 opštine dvotrećinsku većinu bošnjačkog stanovništva.¹⁰

Ukupno je 91 opština prema Popisu stanovništva 1991. godine imala višenacionalnu strukturu. Bile su izrazito multietničke zajednice. Najveći broj opština imao je na svom području i bošnjačko i srpsko i hrvatsko stanovništvo. Takvih opština sa tronacionalnom strukturom bilo je 46. To su: Centar Sarajevo (Bošnjaci 50,1%, Srbi 21,0%, Hrvati 6,8%, Jugosloveni 16,4% i Ostali 5,6%); Hadžići (Bošnjaci 63,6%, Srbi 26,3%, Hrvati 3,1%, Jugosloveni 3,5% i Ostali 3,5%); Ilidža (Bošnjaci 43,2%, Srbi 36,8%, Hrvati 10,2%, Jugosloveni 7,6% i Ostali 2,1%); Novi Grad Sarajevo (Bošnjaci 50,8%, Srbi 27,5%, Hrvati 6,5%, Jugosloveni 11,4% i Ostali 3,8%); Novo Sarajevo (Bošnjaci 35,7%, Srbi 34,6%, Hrvati 9,3%, Jugosloveni 15,9% i Ostali 4,6%); Ilijaš (Bošnjaci 42,0%, Srbi 45,0%, Hrvati 6,9%, Jugosloveni 4,6% i Ostali 1,5%); Stari Grad Sarajevo (Bošnjaci 77,7%, Srbi 10,1%, Hrvati 2,2%, Jugosloveni 6,6% i Ostali 3,3%); Vogošća (Bošnjaci 50,7%, Srbi 35,8%, Hrvati 4,3%, Jugosloveni 7,0% i Ostali 2, %); Banovići (Bošnjaci 72,1%, Srbi 17,0%, Hrvati 2,1%, Jugosloveni 7,3% i Ostali 1,6%); Banja Luka (Bošnjaci 14,6%, Srbi 54,6%, Hrvati 14,8%, Jugosloveni 12,1% i Ostali 3,9%); Bihać (Bošnjaci 66,1%, Srbi 17,9%, Hrvati 7,9%, Jugosloveni 6,2% i Ostali 1,9%); Bosanska Gradiška (Bošnjaci 26,4%, Srbi 59,6%, Hrvati 5,7%, Jugosloveni 5,5% i Ostali 2,7%); Bosanski Brod (Bošnjaci 12,0%, Srbi 33,4%, Hrvati 41,0%, Jugosloveni 10,7% i Ostali 2,9%); Bosanski Šamac (Bošnjaci 6,8%, Srbi 41,3%, Hrvati 44,7%, Jugosloveni 5,3% i Ostali 1,9%); Brčko (Bošnjaci 44,1%, Srbi 20,7%, Hrvati 25,4%, Jugosloveni 6,5% i Ostali 3,3%); Breza (Bošnjaci 75,5%, Srbi 12,3%, Hrvati 4,9%, Jugosloveni 5,8% i Ostali 1,5%); Bugojno (Bošnjaci 42,0%, Srbi 18,5%, Hrvati 34,2%, Jugosloveni 3,3% i Ostali 2,0%); Čapljina (Bošnjaci 27,5%, Srbi 13,5%, Hrvati 53,7%, Jugosloveni 3,8% i Ostali 1,6%); Derventa (Bošnjaci 12,5%, Srbi 40,6%, Hrvati 38,9%, Jugosloveni 5,9% i Ostali 2,1%); Livno (Bošnjaci 14,3%, Srbi 9,6%,

¹⁰ Vidi: Nacionalni sastav stanovništva – Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991. U: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Statistički bilten 234, Sarajevo, decembar, 1993. godine, str. 12, 26, 32, 34, 45, 69, 74, 78, 81, 96, 100, 101, 104.

Hrvati 72,2%, Jugosloveni 2,8% i Ostali 1,1%); Lukavac (Bošnjaci 66,7%, Srbi 21,3%, Hrvati 3,8%, Jugosloveni 6,0% i Ostali 2,2%); Maglaj (Bošnjaci 45,1%, Srbi 30,7%, Hrvati 19,3%, Jugosloveni 3,5% i Ostali 1,5%); Modriča (Bošnjaci 29,1%, Srbi 35,2%, Hrvati 27,5%, Jugosloveni 5,2% i Ostali 2,9%); Mostar (Bošnjaci 34,6%, Srbi 18,8%, Hrvati 34,0%, Jugosloveni 10,1% i Ostali 2,5%); Mrkonjić Grad (Bošnjaci 11,9%, Srbi 76,9%, Hrvati 7,8%, Jugosloveni 2,2% i Ostali 1,2%); Odžak (Bošnjaci 20,7%, Srbi 18,9%, Hrvati 54,4%, Jugosloveni 3,8% i Ostali 2,3%); Orašje (Bošnjaci 6,7%, Srbi 14,9%, Hrvati 75,1%, Jugosloveni 2,2% i Ostali 1,1%); Prijedor (Bošnjaci 43,9%, Srbi 42,3%, Hrvati 5,6%, Jugosloveni 5,7% i Ostali 2,5%); Prnjavor (Bošnjaci 15,2%, Srbi 71,2%, Hrvati 3,7%, Jugosloveni 3,7% i Ostali 6,2%); Novi Travnik (Bošnjaci 37,9%, Srbi 13,3%, Hrvati 39,6%, Jugosloveni 6,9% i Ostali 2,3%); Sanski Most (Bošnjaci 46,7%, Srbi 42,1%, Hrvati 7,2%, Jugosloveni 2,1% i Ostali 2,1%); Skender Vakuf (Bošnjaci 5,5%, Srbi 68,3%, Hrvati 24,6%, Jugosloveni 0,9% i Ostali 0,7%); Srebrenik (Bošnjaci 74,6%, Srbi 13,0%, Hrvati 6,7%, Jugosloveni 2,9% i Ostali 2,7%); Stolac (Bošnjaci 43,4%, Srbi 21,0%, Hrvati 33,1%, Jugosloveni 1,6% i Ostali 0,9%); Teslić (Bošnjaci 21,4%, Srbi 55,1%, Hrvati 15,9%, Jugosloveni 5,8% i Ostali 1,8%); Tešanj (Bošnjaci 72,1%, Srbi 6,3%, Hrvati 18,4%, Jugosloveni 2,2% i Ostali 1,0%); Travnik (Bošnjaci 45,0%, Srbi 11,0%, Hrvati 36,9%, Jugosloveni 5,3% i Ostali 1,8%); Trebinje (Bošnjaci 18,0%, Srbi 68,9%, Hrvati 4,0%, Jugosloveni 5,3% i Ostali 3,8%); Tuzla (Bošnjaci 47,6%, Srbi 15,4%, Hrvati 15,5%, Jugosloveni 16,7% i Ostali 4,8%); Vareš (Bošnjaci 30,2%, Srbi 16,4%, Hrvati 40,6%, Jugosloveni 9,3% i Ostali 3,4%); Visoko (Bošnjaci 74,5%, Srbi 16,2%, Hrvati 4,1%, Jugosloveni 3,2% i Ostali 2,1%); Vitez (Bošnjaci 41,3%, Srbi 5,4%, Hrvati 45,5%, Jugosloveni 4,9% i Ostali 2,8%); Zavidovići (Bošnjaci 59,8%, Srbi 20,4%, Hrvati 13,3%, Jugosloveni 4,8% i Ostali 1,8%); Zenica (Bošnjaci 55,2%, Srbi 15,4%, Hrvati 15,5%, Jugosloveni 10,8% i Ostali 3,1%); Žepče (Bošnjaci 47,1%, Srbi 9,9%, Hrvati 39,6%, Jugosloveni 2,4% i Ostali 1,0%); Živinice (Bošnjaci 80,3%, Srbi 6,4%, Hrvati 7,3%, Jugosloveni 3,9% i Ostali 2,1%).¹¹

Ukupno 46 opština je u etničkoj strukturi stanovništva na svom području imalo i bošnjačko i srpsko i hrvatsko stanovništvo. S približno istim brojem bilo je učešće bošnjačkog, srpskog i hrvatskog stanovništva u opštinama: Doboj, Modriča, Brčko, Bosanski Brod, Bugojno, Bosanski Šamac, Vogošća, Ilidža, Novi Grad Sarajevo, Novo Sarajevo, Derventa, Jajce, Travnik, Grada-

¹¹ Ibid, str. 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 20, 23, 25, 27, 29, 34, 35, 70, 72, 75, 76, 77, 80, 81, 82, 84, 86, 92, 93, 98, 99, 102, 103, 104, 107, 111, 113, 116, 121, 124, 125, 128.

ćac, Kakanj, Konjic.¹² U gradu Mostaru približan je bio broj hrvatskog stanovništva (43.037) i bošnjačkog stanovništva (43.856). Srpskog stanovništva bilo je 23.846. Jugoslovena je bilo 12.768. Tuzla je imala 62.669 Bošnjaka, Srba 20.271 i Hrvata 20.398. Jugoslovena je bilo 21.995. Banja Luka je imala 106.826 srpskog stanovništva i 28.558 bošnjačkog stanovništva, te 29.026 hrvatskog stanovništva. Jugoslovena je bilo 23.650.¹³

Sarajevo je bilo grad sa 10 opština. Imao je ukupno 527.049 stanovnika. Od toga je 259.470 bilo bošnjačko stanovništvo. Srpskog stanovništva je bilo 157.143, a hrvatskog 34.873. Jugoslovena je bilo 56.470, a Ostalih 19.093.¹⁴

Među opštinama koje su imale pretežno dvonacionalnu strukturu na svom području bile su: Pale: (Bošnjaci i Srbi); Trnovo: (Bošnjaci i Srbi); Banovići: (Bošnjaci i Srbi); Bijeljina: (Bošnjaci i Srbi); Bileća: (Bošnjaci i Srbi); Bosanska Dubica: (Bošnjaci i Srbi); Bosanska Krupa: (Bošnjaci i Srbi); Bosanski Novi: (Bošnjaci i Srbi); Bosanski Petrovac: (Bošnjaci i Srbi); Bratunac: (Bošnjaci i Srbi); Busovača: (Bošnjaci i Hrvati); Čajniče: (Bošnjaci i Srbi); Donji Vakuf: (Bošnjaci i Srbi); Foča: (Bošnjaci i Srbi); Fojnica: (Bošnjaci i Hrvati); Gacko: (Bošnjaci i Srbi); Goražde: (Bošnjaci i Srbi); Gornji Vakuf: (Bošnjaci i Hrvati); Gračanica: (Bošnjaci i Srbi); Han Pijesak: (Bošnjaci i Srbi); Jablanica: (Bošnjaci i Hrvati); Kalesija: (Bošnjaci i Srbi); Kalinovik: (Bošnjaci i Srbi); Kiseljak: (Hrvati i Bošnjaci); Kladanj: (Bošnjaci i Srbi); Ključ: (Srbi i Bošnjaci); Kupres: (Srbi i Hrvati); Lopare: (Srbi i Bošnjaci); Nevesinje: (Srbi i Bošnjaci); Olovo: (Bošnjaci i Srbi); Prozor: (Hrvati i Bošnjaci); Rogatica: (Bošnjaci i Srbi); Rudo: (Bošnjaci i Srbi); Sokolac: (Srbi i Bošnjaci); Srebrenica: (Bošnjaci i Srbi); Šipovo: (Srbi i Bošnjaci); Tomislavgrad: (Hrvati i Bošnjaci); Ugljevik: (Srbi i Bošnjaci); Višegrad: (Bošnjaci i Srbi); Vlasenica: (Bošnjaci i Srbi); Zvornik (Bošnjaci i Srbi).¹⁵

Bošnjaci i Srbi čine, skoro približno učešće u *višenacionalnoj strukturi 30 opština*. Te opštine su pretežno na prostoru Istočne Bosne, istočne Hercegovine i Bosanske krajine. Osim Bijeljine, u svim opštinama u istočnoj Bosni Bošnjaci su imali relativnu većinu u odnosu na Srbe.

U pet opština dvonacionalnu etničku strukturu čine Bošnjaci i Hrvati, a u jednoj Hrvati i Srbi (Kupres).

Prema Popisu stanovništva 1991. godine bošnjački, srpski i hrvatski narod živio je *izmiješano u 91 od 109 opština*. Brojnost srpskog, hrvatskog i boš-

¹² Ibid, str. 8, 10, 13, 23, 25, 29, 35, 37, 51, 54, 55, 63, 76, 104,

¹³ Ibid, str. 14, 76, 111.

¹⁴ Ibid, str. 7.

¹⁵ Ibid, str. 10, 12, 14, 16, 18, 19, 22, 23, 24, 26, 31, 33, 38, 40, 42, 43, 46, 49, 51, 52, 53, 57, 58, 59, 61, 62, 68, 72, 79, 80, 85, 87, 90, 94, 97, 101, 106, 112, 118, 122, 127.

njačkog stanovništva u svakoj opštini pojedinačno iskazivala se različito: kao narod sa apsolutnom većinom i kao narod sa relativnom većinom.

Bošnjaci su bili u apsolutnoj većini u rasponu od 50,6% u opštini Tuzla, do 91% u opštini Velika Kladuša. Apsolutna većina Bošnjaka bila je u 35 opština. Radi se o ovim opštinama: Banovići (72,4%), Bihać (66,6%), Bosanska Krupa (74,5%), Bratunac (64,2%), Breza (75,6%), Cazin (97,6%), Donji Vakuf (55,3%), Foča (51,6%), Gornji Vakuf (56,1%), Gračanica (72,2%), Gradačac (60,2%), Goražde (70,2%), Hadžići (63,5%), Jablanica (72,1%), Kakanj (54,5%), Kalesija (79,5%), Kladanj (73,3%), Konjic (54,5%), Lukavac (66,7%), Olovo (78,0%), Rogatica (64,4%), Grad Sarajevo (50,1%), Srebrenica (72,9%), Srebrenik (78,0%), Tešanj (72,2%), Trnovo (68,9%), Tuzla (50,6%), Velika Kladuša (91,8%), Visoko (74,5%), Višegrad (62,8%), Vlasenica (55,3%), Zavidovići (60,1%), Zenica (55,2%), Zvornik (59,4%), Živinice (50,6%).¹⁶

Relativnu većinu Bošnjaci su imali u 12 opština: Brčko (44,4%), Bugojno (42,1%), Doboj (40,2%), Fojnica (49,4%), Jajce (38,3%), Maglaj (45,4%), Mostar (34,8%), Prijedor (44,0%), Sanski Most (47,0%), Stolac (44,5%), Travnik (45,3%), Žepče (47,2%).¹⁷

U apsolutnoj većini *srpsko stanovništvo je bilo u 31 opštini* i to: Banja Luka (54,8%), Bijeljina (59,4%), Bileća (80,3%), Bosanska Dubica (69,1%), Bosansko Grahovo (95,5%), Bosanski Petrovac (75,2%), Bosanska Gradiška (59,9%), Bosanski Novi (60,4%), Čajniče (52,9%), Čelinac (88,9%), Drvar (97,3%), Gacko (62,4%), Glamoč (79,3%), Han Pijesak (58,3%), Kalinovik (60,6%), Laktaši (81,7%), Lopare (55,5%), Ljubinje (89,9%), Mrkonjić Grad (77,3%), Nevesinje (74,5%), Pale (69,1%), Prnjavor (71,6%), Rudo (70,85%), Skender Vakuf (68,45%), Sokolac (68,6%), Srbac (89,1%), Šekovići (94,3%), Šipovo (79,2%), Teslić (55,1%), Trebinje (69,3%), Ugljevik (56,2%).¹⁸

Relativnu većinu Srbi činili su *u 6 opština*: Derвента (40,8%), Ilijaš (45,1%), Ključ (49,5%), Kotor Varoš (38,1%), Kupres (49,0%), Modriča (35,5%).¹⁹

Hrvati su apsolutnu većinu imali *u 14 opština*: Čapljina (53,9%), Čitluk (98,9%), Grude (99,8%), Kiseljak (51,7%), Kreševo (70,7%), Lištica – Široki Brijeg (99,2%), Livno (72,0%), Ljubuški (92,6%), Neum (87,6%), Odžak

¹⁶ Vidi: Muhamed Filipović: Bosna i Hercegovina – najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice, Compact, Sarajevo, 1997, str. 38.

¹⁷ Ibid, str. 39.

¹⁸ Ibid, str. 40.

¹⁹ Ibid, str. 41.

(54,2%), Orašje (75,3%), Posušje (99,5%), Prozor (62,3%), Duvno – Tomislavgrad (86,5%).²⁰

Hrvatsko stanovništvo relativnu većinu je imalo u šest opština: Bosanski Brod (41,0%), Bosanski Šamac (44,7%), Busovača (48,1%), Novi Travnik (39,6%), Vareš (40,6%), Vitez (45,7%).²¹

Posmatrano u cjelini, Bošnjaci žive u 40 opština sa apsolutnom i 12 sa relativnom većinom (ukupno 52 opštine). Te opštine čine više od 50% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine.²² Istovremeno se radi o području Bosne i Hercegovine koje je najrazvijenije i najviše naseljeno. Bošnjaci su istovremeno *najviše rasprostranjeni* i žive zajedno sa Srbima i Hrvatima, osim zapadnohercegovačkih opština.

Srbi imaju apsolutnu većinu u 31 opštini, a relativnu u 6 opština (ukupno 37 opština). Teritorij na kome žive Srbi pokriva *veliki dio nerazvijenih i rijetko naseljenih područja* Bosne i Hercegovine. Srbi su rasprostranjeni na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine sem na prostoru zapadne Hercegovine, Velike Kladuše i Cazina.

Hrvatsko stanovništvo ima apsolutnu većinu u 14, a relativnu u 6 opština (ukupno 20 opština). *Hrvatsko stanovništvo je i najmanje rasprostranjeno na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine.* Radi se o tome da je hrvatsko stanovništvo rasprostranjeno u zapadnoj Hercegovini, zapadnoj Bosni, Posavini, banjalučkom i tuzlanskom području, te na području centralne Bosne u opštinama: Kiseljak, Grad Sarajevo, Busovača, Kreševo, Vitez, Travnik, Novi Travnik, Kakanj, Zenica, Jajce, Bugojno, Gornji Vakuf.²³

4. Uticaj nasilnog progona stanovništva i etničkog čišćenja tokom rata 1992–1995. godine na promjenu predratne etničke strukture opština u Bosni i Hercegovini

Jedan od strateških ciljeva Šesnaeste skupštine srpskog naroda održane 12. maja 1992. godine u Banja Luci bio je razdvajanje srpskog naroda od druga dva naroda: bošnjačkog i hrvatskog i to u državnom smislu.²⁴ Taj cilj je bio *u funkciji etničkog zaokruživanja teritorije srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.* Ostvarivanje ovog cilja izvedeno je nasilnim progonom bošnjačkog

²⁰ Ibid, str. 41.

²¹ Ibid, str. 42.

²² Ibid, str. 42.

²³ Ibid, str. 43.

²⁴ Prema izlaganju Radovana Karadžića: "Prvi strateški cilj je razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice, državno razdvajanje." Vidi šire: Robert Donia: Iz Skupštine Republike Srpske 1991–1996., University press – izdanja Magistrat i Fondacija istina, pravda, pomirenje, Sarajevo/Tuzla, 2012, str. 52.

i hrvatskog civilnog stanovništva iz njihovih naselja i gradova u kojima su živjeli do početka rata 1992. godine. Masovan nasilni progon nesrpskog stanovništva izveden je na području gradova: Banja Luka, Brčko, Zvornik, Bijeljina, Doboj, Foča, Trebinje, Višegrad, Rogatica, Rudo, Sanski Most, Ključ, Prijedor, Bosanska Gradiška. Sa područja Bosanske krajine, Posavine i istočne Bosne nasilno je prognano nesrpsko stanovništvo. Na taj način je izvedeno etničko čišćenje prostora koji je zaokruživan kao etnički čist prostor za srpski narod.²⁵ To je dovelo do radikalne promjene etničke strukture opština u Bosni i Hercegovini usljed provođenja politike etničkog čišćenja nesrpskog stanovništva od strane ratne Karadžićeve Srpske demokratske stranke.

Zbog opsade i granatiranja gradova od strane Vojske Republike Srpske mijenjala se etnička struktura većeg broja gradskih naselja, još u vremenu rata. To se posebno ispoljilo na primjeru grada Sarajeva. Više hiljada građana je tokom rata napustilo grad Sarajevo zbog nepodnošljivih uslova života u opsjednutom gradu. Osim opasnosti od svakodnevnog granatiranja grada, nije bilo hrane, vode, električne energije. Grad Sarajevo je tokom opsade i rata ostao bez znatnog dijela svog stanovništva i iz reda srpskog i iz reda hrvatskog i iz reda bošnjačkog naroda. Radi se o obrazovanoj gradskoj populaciji koja je iz Sarajeva otišla u evropske i države drugih kontinenata: Kanadu, SAD i Australiju. Znatna dio srpskog i hrvatskog stanovništva napustio je gradove pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine, zbog ratnih dejstava i teških uslova života u ratu. Radi se o gradovima: Bihać, Jajce, Bugojno, Travnik, Zenica, Kakanj, Konjic, Lukavac, Živinice, Zavidovići, Kladanj, Gradačac, Srebrenik, Gračanica, Maglaj, Kalesija, Banovići.

Istovremeno, znatan dio bošnjačkog i srpskog stanovništva nasilno je raseljen u vrijeme bošnjačko-hrvatskog vojnog sukoba (1993–1994) s prostora pod kontrolom Hrvatskog vijeća odbrane. U vrijeme bošnjačko-hrvatskog sukoba (1993–1994) Bošnjaci i Srbi su nasilno raseljeni sa prostora Hercegovine i zapadne Bosne. Takođe je zbog vojnih dejstava znatan broj hrvatskog stanovništva raseljen s prostora centralne Bosne, a najviše iz gradova: Travnik, Novi Travnik, Busovača, Fojnica, Vitez, Kakanj, Bugojno i Zenica.

Zbog nasilnog progona i ratnih uslova u velikoj mjeri promijenjena je predratna etnička struktura opština i gradova u Bosni i Hercegovini.

Povratak izbjeglica i raseljenog stanovništva u postdejtonskom vremenu u njihova predratna mjesta življenja nije se ostvario u značajnom broju.²⁶ *Zbog*

²⁵ Republika srpskog naroda, nastala na nasilnom progonu i etničkom čišćenju nesrpskog naroda, postaće jedan od dva entiteta u unutrašnjem ustavno-političkom ustrojstvu države Bosne i Hercegovine, prema Dejtonskom mirovnom sporazumu 1995. godine.

²⁶ Na prostor Republike Srpske vratilo se 10.000 stanovnika hrvatske nacionalnosti, a bošnjačkog naroda 170.000. Povratak srpskog stanovništva na prostor Federacije Bosne i Herce-

toga je nasilna etnička homogenizacija i etnička teritorijalizacija u ratu dovela do velike promjene etničke strukture stanovništva u opštinama Bosne i Hercegovine.

Naspram višetničke strukture većine opština²⁷ iz predratnog vremena u Bosni i Hercegovini došlo je do takvih promjena da su na dijelovima teritorije Bosne i Hercegovine formirane dominantne etničke većine. Radi se o prostoru Republike Srpske, zapadne Hercegovine, zapadne Bosne, kao i prostoru Tuzlanskog, Sarajevskog, Unsko-sanskog, Zeničko-dobojskog i Bosansko-podrinjskog kantona. Na tim prostorima opštine su izgubile svoju predratnu multietničku strukturu. Postale su opštine u kojima živi dvotrećinska ili apsolutna većina samo jednog naroda, bilo srpskog, bilo hrvatskog, bilo bošnjačkog.

Tako su nastale etničke većine Srba u opštinama na području Republike Srpske, zatim etnička većina Bošnjaka u opštinama na prostoru Federacije, i to opštine u kantonima: Sarajevskom, Tuzlanskom, Zeničko-dobojskom, Unsko-sanskom i Bosansko-podrinjskom. Opštine sa većinom hrvatskog stanovništva nalaze se na prostoru Zapadno-hercegovačkog, Herceg-bosanskog i Posavskog kantona. Etnički mješovite opštine ostale su na prostoru dva kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine: Hercegovačko-neretvanski i Srednjobosanski kanton. Grad Mostar i grad Brčko zadržali su predratnu multietničku strukturu.

5. Etnička struktura opština u Bosni i Hercegovini po popisu stanovništva 2013. godine

Popis stanovništva²⁸ zbog rata (1992–1995) i postratne obnove, proveden je 2013. godine. Od Popisa 1991. godine proteklo je 22 godine. U pripremi i provođenju Popisa 2013. godine primijenjene su preporuke Ekonomskog povjerenstva UN-a za Evropu, Statističkog ureda Evropske unije i Uredbe br. 763/2008 Evropskog parlamenta i Vijeća Evropske unije, kao i Uredbe 1201/2009 koja implementira Uredbu 763/2008 Evropskog parlamenta i Vi-

govine ostvaren je samo u opštinama Bosanski Petrovac, Glamoč, Grahovo. Drvar i grad Mostar. U drugim dijelovima Federacije Bosne i Hercegovine zabilježen je zanemarljiv povratak srpskog stanovništva. Vidi šire u: Mirko Pejanović: Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2005, str. 68.

²⁷ U predratnom vremenu 91 opština od 109 opština imalo je višetničku strukturu sa relativnom većinom jednog naroda ili sa približnim učešćem Bošnjaka, Srba i Hrvata.

²⁸ Popis je proveden od 01. 10. do 15. 10. 2013. godine na temelju Zakona o popisu stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 10/12 i 18/13).

jeća Evropske unije o popisima stanovništva i stavova u pogledu tehničkih specifikacija, obilježja i njihova raščlanjivanja.²⁹

Stanovništvo prema etničkoj/nacionalnoj pripadnosti iskazano je u tabelama za nivo Bosne i Hercegovine, entiteta i Distrikta Brčko. Istovremeno je stanovništvo prema etničkoj pripadnosti iskazano u tabelama na nivou kantona i na nivou opština.

Ukupan broj stanovnika Bosne i Hercegovine po Popisu stanovništva 2013. godine je 3,531.159. Nacionalnu strukturu Bosne i Hercegovine čine: Bošnjaci: 1,769.592 (ili 50,11%); Hrvati: 544.780 (ili 15,43 %); Srbi: 1,086.733 (ili 30,78%). Ostali u strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine čine: 96.539. Bez nacionalnog izjašnjavanja bilo je: 27.055 stanovnika, a bez odgovora je bilo 6.460 stanovnika.³⁰ Popis stanovništva 2013. godine je pokazao da Bosna i Hercegovina u odnosu na Popis stanovništva 1991. godine ima skoro jedan milion stanovnika manje.³¹ Promijenjen je postotak učešća Srba, Hrvata i Bošnjaka u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine 2013. u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaci su sa 43,71% izašli na 50,11% ukupnog stanovništva. Hrvati su sa 17,3% spali na 15,43%, a Srbi su smanjili učešće u ukupnom stanovništvu sa 31,3% na 30,78%.

Federacija Bosne i Hercegovine po Popisu stanovništva 2013. godine ima ukupno 2,219.220 stanovnika. U strukturi stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine Bošnjaci čine: 1,562.372 (ili 70,40%). Hrvata u Federaciji Bosne i Hercegovine ima: 497.883 (ili 22,44%), a Srba: 56.550 (ili 2,55%). Bez izjašnjavanja je ostalo: 18.344. U skupini Ostalih je 79.838 stanovnika.³²

Republika Srpska ima ukupno 1,282.423 stanovnika. U strukturi stanovništva Republike Srpske Bošnjaci čine: 171.839 (ili 13,99%), Hrvata je 29.643 (ili 2,41%). Srba u Republici Srpskoj ima 1,001.299 (ili 81,51%). Nacionalno se nije izjasnilo 8.189. Pripadnika Ostalih ima: 15.324.³³

Brčko distrikt Bosne i Hercegovine ima ukupno: 83.516, u čemu Bošnjaka ima: 35.381 (ili 42,36%), zatim Hrvata: 17.252 (ili 20,66%) i Srba: 28.884 (ili 34,58%). Pripadnika Ostalih ima: 1.377 (ili 1,65%).³⁴

²⁹ Vidi: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013 – rezultati popisa, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, juni, 2016, str. 3.

³⁰ Ibid, str. 54.

³¹ Radi se o tome da je Bosna i Hercegovina po Popisu stanovništva 1991. godine imala 4,377.033 stanovnika, što je za 846.874 stanovnika manje po Popisu 2013. godine, jer 2013. godine u Bosni i Hercegovini živi: 3,531.159 stanovnika.

³² Vidi: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013 – rezultati popisa, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, juni, 2016.

³³ Ibid, str. 54.

³⁴ Ibid.

Etnička struktura stanovništva u kantonima Federacije Bosne i Hercegovine je različita.

Unsko-sanski kanton ukupno ima 273.261 stanovnika.³⁵ Etničku strukturu stanovništva u ovom kantonu čine: 246.012 ili 90,0% *Bošnjaci*, zatim 5.073 ili 1,9% *Hrvati* i 8.452 ili 3,1% *Srbi*. Skupinu *Ostalih* čine: 11.539 ili 4,2% stanovnika. Ovaj kanton je većinski jednonacionalan.

Posavski kanton ukupno ima 43.453 stanovnika. *Hrvati* čine najbrojniju skupinu: 33.600 ili 77,3%, *Srba* ima 831 ili 1,9% stanovnika. Skupina *Ostalih* je 459 ili 1,1%.³⁶

Tuzlanski kanton najmnogoljudniji je od deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine. Ima ukupno 445.028 stanovnika. Najbrojnije učešće ima bošnjačko stanovništvo: 392.356 ili 88,2%. *Hrvata* u Tuzlanskom kantonu ima 23.592 ili 5,3%. *Srba* ima 7.058 ili 1,6%. Skupina *ostalih* ima 17.815 ili 4% stanovnika.³⁷

Zeničko-dobojski kanton ima najbrojniju etničku skupinu: *Bošnjake* 299.452 ili 82,1% od ukupnog stanovništva (364.433), *Hrvata* ima 43.819 ili 12%. *Srba* ima 5.543 ili 1,5%. Skupina *Ostalih* broji 12.808 ili 3,5%.³⁸

Bosansko-podrinjski kanton u svom sastavu ima tri opštine: Goražde, Pale – Federacija Bosne i Hercegovine) i Foča – Federacija Bosne i Hercegovine. Ukupno ima 23.734 stanovnika. *Bošnjaci* su najbrojnija etnička skupina: 22.313 ili 94%. *Hrvati* učestvuju sa 24 stanovnika ili 0,1%. *Srba* ima 885 ili 3,7%. *Ostali* učestvuju sa 426 ili 1,8% stanovnika.³⁹

*Srednjobosanski kanton*⁴⁰ ukupno ima: 254.686 stanovnika. Najbrojniju etničku skupinu čine *Bošnjaci*: 146.652 ili 57,6%. Drugu po brojnosti skupinu čine *Hrvati* i to 97.629 ili 38,3%. *Srpsko* stanovništvo je veoma mala skupina: 3.043 ili 1,2%. Skupina *Ostalih* ima 5.240 ili 2,1%. Skupina *ostalih* je brojnija od srpske etničke skupine.

*Hercegovačko-neretvanski kanton*⁴¹ ukupno ima: 222.007 stanovnika. Najbrojniju etničku skupinu čine *Hrvati*: 118.297 ili 53%. *Bošnjaka* ima 92.005 ili 41%. *Srba* ima 6.432 ili 2,9%. Skupina *Ostalih* ima 3.054 ili 1,4% stanovnika.

³⁵ Ibid, str. 55.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

*Zapadno-hercegovački kanton*⁴² ima 94.898 stanovnika. *Hrvati čine dominantnu većinu: 93.725 ili 98,8%*. Bošnjaka ima 718 ili 0,8%, a Srba 101 ili 0,1%. Skupina Ostalih ima 124 ili 0,1%.

*Sarajevski kanton*⁴³ je, poslije Tuzlanskog kantona, sa najviše stanovnika u Federaciji Bosne i Hercegovine. Zapravo, Sarajevski kanton ima 413.593 stanovnika. Bošnjaka ima: *346.575 ili 83%*. Hrvata ima *17.520 ili 4,2%*. Srba ima *13.300 ili 3,2%*. Skupina Ostalih broji 28.075 ili 6,8% stanovnika.

*Kanton 10, zapravo Hercegbosanska županija*⁴⁴, sa sjedištem u Livnu, ima ukupno 84.127 stanovnika. Većinsku skupinu čine Hrvati: *64.604 ili 76,8%*. Srbi su po broju druga skupina sa *10.905 ili 13%*. Bošnjaka ima: *8.037 ili 9,6%*. Skupina Ostalih je malobrojna: 298 ili 0,4%.

6. Radikalne promjene etničke strukture opština u Bosni i Hercegovini po popisu stanovništva 2013. godine

Promjena etničke strukture u opštinama Bosne i Hercegovine javlja se u radikalnom obliku. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine, većina opština u Federaciji Bosne i Hercegovine i većina opština u Republici Srpskoj imaju jednonacionalnu strukturu u rasponu od 80% do 98%.

6.1. Etnička struktura opština u Federaciji Bosne i Hercegovine

U entitetu Federacija Bosne i Hercegovine, *od 80 opština*, apsolutnu većinu sa preko 90% bošnjačkog stanovništva ima *27 opština*. Radi se o sljedećim opštinama: Bosanska Krupa (92,3%), Bužim (99,3%), Cazin (95,9%), Ključ (96,3%), Sanski Most (92,5%), Banovići (93,9%), Doboj istok (95,9%), Gračanica (97,0%), Kalesija (97,5%), Kladanj (97,2%), Sapna (96,9%), Srebrenik (90,6%), Teočak (99,6%), Živinice (91,9%), Breza (92,8%), Olovo (95,3%), Visoko (91,9%), Zavidovići (91,0%), Foča – Federacija BiH (91,2%), Goražde (94,2%), Donji Vakuf (95,6%), Hadžići (92,6%), Ilijaš (92,6%), Trnovo (91,6%) i Vogošća (92,0%).

Apsolutnu većinu hrvatskog stanovništva, sa preko 90% na svom području u Federaciji Bosne i Hercegovine ima *10 opština*. To su: *Tomislavgrad (91,8%), Neum (97,6%), Grude (99,5%), Ljubuški (96,8%), Posušje (99,7%), Široki Brijeg (99,6%), Čitluk (98,7%), Usora (92,2%), Domaljevac-Šamac (97,1%) i Dobretići (99,8%)*. Na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine samo jedna opština, a to je Drvar, ima apsolutnu većinu srpskog stanovništva (91,2%). Prema tome u Federaciji Bosne i Hercegovine ukupno 38 opština od

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

80 na svom području ima apsolutnu većinu jednog naroda.⁴⁵ *Skoro polovina od ukupnog broja opština u Federaciji Bosne i Hercegovine ima izvedenu etničku homogenizaciju, odnosno etničku teritorijalizaciju na svom području.*

Od 70% do 90% stanovništva jedne nacije živi u 21 opštini Federacije Bosne i Hercegovine. Bošnjačko stanovništvo u rasponu od 70% do 90% živi u 13 opština, i to: Bihać (88,1%), Velika Kladuša (80,6%), Čelić (88,9%), Lukavac (86,6%), Tuzla (72,8%), Kakanj (86,4%), Maglaj (85,6%), Zenica (84,5%), Bugojno (78,3 %), Ilidža (87,1%), Novi Grad (84,2%), Novo Sarajevo (74,3%), Stari Grad (88,7%). S apsolutnom većinom bošnjačkog stanovništva u 27 opština i sa dvotrećinskom većinom u 13 opština bošnjačko stanovništvo ima etničku teritorijalizaciju u 40 od 80 opština.⁴⁶

Hrvatsko stanovništvo u dvotrećinskoj većini, zapravo u postotku od 70% do 90% živi u 7 opština. Radi se o opštinama: Livno (85,8%), Kupres – Federacija BiH (88,5%), Ravno (81,8%), Prozor (74,9%), Čapljina (78,5%), Kreševo (78,7%), Orašje (87,3%). Ukupno u 17 opština Federacije Bosne i Hercegovine živi hrvatsko stanovništvo, bilo u apsolutnom broju ili dvotrećinskoj većini.

Srpsko stanovništvo na području Federacije Bosne i Hercegovine ima dvotrećinsku većinu sa 82,8% u opštini Grahovo.⁴⁷

Opštine na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine su prema Popisu stanovništva 2013. godine *etnički teritorijalizirane s dominantnom većinom jednog naroda i to u 59 opština*. Samo 21 opština na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine ima višenacionalni sastav. Radi se o opštinama: Bosanski Petrovac (43,4% Bošnjaci i 54,5% Srbi), Odžak (61,7% Hrvati, 33,0% Bošnjaci i 3,1% Srbi), Vareš (61,3% Bošnjaci i 31,7% Hrvati), Žepče (38,8% Bošnjaci, 51,8% Hrvati i 1,7% Srbi), Busovača (49,5% Hrvati, 48,5% Bošnjaci i 1,1% Srbi), Fojnica (61,3% Bošnjaci i 29,7% Hrvati), Gornji Vakuf – Uskoplje (57,3% Bošnjaci i 41,4% Hrvati), Jajce (48,7% Bošnjaci, 46,1% Hrvati i 1,8% Srbi), Novi Travnik (66,7% Bošnjaci, 46,7% Hrvati i 1,5% Srbi), Travnik (66,7% Bošnjaci, 28,2% Hrvati i 1,2% Srbi), Vitez (55,5% Hrvati, 40,7% Bošnjaci i 1,3% Srbi), Stolac (58,5% Hrvati, 38,2% Bošnjaci i 1,9% Srbi), Glamoč (43,5% Srbi, 32,4% Bošnjaci i 23,5% Hrvati), Kiseljak (57,1% Hrvati, 37,8% Bošnjaci i 2,0% Srbi).

Grad Mostar ima višenacionalnu strukturu. Hrvati i Bošnjaci su u približnom postotku: 48,4% Hrvati, 44,2% Bošnjaci i 4,2% Srbi.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

Približno učešće u postocima ima bošnjačko i hrvatsko stanovništvo u opštinama: Jajce, Busovača, Žepče, Gornji Vakuf – Uskoplje, Vitez, Odžak, Fojnica, Vareš, Glamoč, te grad Mostar.

6.2. Etnička struktura opština u Republici Srpskoj

U Republici Srpskoj 27 od 62 opštine ili više od jedne trećine ima apsolutnu većinu srpskog stanovništva sa postotkom od 90% i više. To su opštine: Bileća: 98,5% Srbi, Berkovići: 91,9% Srbi i 7,5% Bošnjaci, Čelinac: 95,7% Srbi i 2,9% Bošnjaci, Foča – Republika Srpska: 91,3% Srbi i 6,9% Bošnjaci, Gacko: 95% Srbi i 4,1% Bošnjaci, Istočna Ilidža: 93,2% Srbi i 4,4% Bošnjaci, Istočni Drvar: 98,7% Srbi, Istočno Novo Sarajevo: 96,3% Srbi, Istočni Stari Grad: 94,1% Srbi i 4,6% Bošnjaci, Kalinovik: 96,3% Srbi i 2,8% Bošnjaci, Kneževo: 94,8% Srbi i 4,4% Bošnjaci, Krupa na Uni: 99,7% Srbi, Kupres – Republika Srpska: 99,7% Srbi, Laktaši: 95,7% Srbi, 1,5% Hrvati i 0,3% Bošnjaci, Lopare: 90,3% Srbi i 8,9% Bošnjaci, Ljubinje: 98,8% Srbi, Mrkonjić Grad: 96,3% Srbi, 2,2% Bošnjaci i 1,0% Hrvati, Nevesinje: 95,3% Srbi i 4,1% Bošnjaci, Oštra Luka: 92,6% Srbi i 5,7% Hrvati, Pale – Republika Srpska: 97,8% Srbi i 1,0% Bošnjaci, Petrovac: 99,2% Srbi, Petrovo: 98,4% Srbi, Ribnik: 99,5% Srbi, Rudo: 90,9% Srbi i 8,5% Bošnjaci, Sokolac: 93,6% Srbi i 5,6% Bošnjaci, Srbac: 94,6% Srbi, 2,4% Bošnjaci i 0,7% Hrvati, Šekovići: 97,5% Srbi i 1,6% Bošnjaci, Šipovo: 93,1% Srbi i 6,1% Bošnjaci, Trebinje: 93,4% Srbi, 3,4% Bošnjaci i 1,0% Hrvati.⁴⁸

Republika Srpska ima 17 od 62 opštine na čijem području se učešće srpskog stanovništva kreće od 70% do 90%. To su opštine: Banja Luka: 89,6% Srbi, 4,2% Bošnjaci i 2,8% Hrvati, Bijeljina: 85% Srbi, 12,2% Bošnjaci, Čajniče: 81,1% Srbi, Doboj: 73,4% Srbi, 21,4% Bošnjaci i 2,6% Hrvati, Donji Žabar: 72,4% Srbi i 27,1% Hrvati, Gradiška: 80,9% Srbi, 14,7% Bošnjaci i 1,6% Hrvati, Han Pijesak: 86,9% Srbi i 12,2% Bošnjaci, Jezero: 73,5% Srbi i 25,1% Bošnjaci, Kostajnica: 72,5% Srbi, 24,4% Bošnjaci i 1,4% Hrvati, Kozarska Dubica: 86,7% Srbi, 10% Bošnjaci i 1,3% Hrvati, Modriča: 78,6% Srbi, 12,1% Bošnjaci i 6,5% Hrvati, Novi Grad: 74,2% Srbi, 23,7% Bošnjaci i 0,7% Hrvati, Prnjavor: 85,3% Srbi, 8,3% Bošnjaci i 1,34% Hrvati, Rogatica: 88,8% Srbi i 10,4% Bošnjaci, Šamac: 76,7% Srbi, 7,3% Bošnjaci i 14% Hrvati, Teslić: 75,4% Srbi, 18,6% Bošnjaci i 3,7% Hrvati, Ugljevik: 85,4% Srbi, 13,9% Bošnjaci, Višegrad: 87,5% Srbi i 9,8% Bošnjaci.⁴⁹

Opština sa višenacionalnom strukturom stanovništva u Republici Srpskoj ima 22 od ukupno 62 opštine. Radi se o jednoj trećini opština.

⁴⁸ Vidi: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013 – rezultati popisa, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, juni, 2016, str.56–67.

⁴⁹ Ibid.

Bošnjačko stanovništvo ima učešće u postotku od 30% do 40% na području pet opština. To su opštine: *Zvornik sa 33,7% bošnjačkog stanovništva, Trnovo sa 40,8% bošnjačkog stanovništva, Prijedor sa 32% bošnjačkog stanovništva, Milići sa 36,7% bošnjačkog stanovništva i Bratunac sa 38,4% bošnjačkog stanovništva.*⁵⁰

Među opštinama koje imaju preko 50% bošnjačkog stanovništva na svom području, samo je opština Srebrenica sa *54,1% bošnjačkog stanovništva.*

Ukupno je pet opština u Republici Srpskoj koje imaju učešće Bošnjaka između 20% i 30% u ukupnoj strukturi svog stanovništva. Radi se o ovim opštinama: *Doboj: 21,4%, Jezero: 25,0%, Kostajnica: 24,4%, Kotor Varoš: 26,6%, Novi Grad: 23,7%.* Između 10% i 20% učešća bošnjačkog stanovništva imaju opštine: *Gradiška: 14,7%, Modriča: 12,1%, Kozarska Dubica: 10,0%, Teslić: 18,6%, Ugljevik: 13,9%.* Do 10% bošnjačkog stanovništva imaju opštine: *Brod: 9,1%, Šamac: 7,3% i Višegrad 9,8%.*⁵¹

Samo u četiri opštine u Republici Srpskoj *hrvatsko stanovništvo* učestvuje u postotku od 10% do 20%. To su opštine: *Brod 19,8%, Donji Žabar 27,1%, Šamac 14,0%, Vukosavlje 16,6%.*

Jedino u opštini Pelagićevo *hrvatsko stanovništvo ima učešće 35,4%.* Od 5% do 10% *učešće hrvatskog stanovništva* javlja se u opštinama: *Modriča: 6,5% i Kotor Varoš: 5,7%.* U opštinama Teslić, Prijedor, Kozarska Dubica, Kostajnica, Gradiška, Doboj učešće hrvatskog stanovništva kreće se od 1,3% u Kozarskoj Dubici do 3,7% u Tesliću.⁵²

7. Jednoetnička struktura stanovništva u opštinama formiranim uz liniju međuentitetskog razgraničenja

Na osnovi Dejtonskog mirovnog sporazuma uspostavljena su dva entiteta u teritorijalnoj organizaciji države Bosne i Hercegovine: Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska. Uz liniju razgraničenja Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine formirane su nove opštine. U Republici Srpskoj je formirano 18 opština uz liniju razgraničenja sa Federacijom Bosne i Hercegovine. Tako su formirane opštine: Krupa na Uni, Ribnik, Kupres – Republika Srpska, Petrovac, Pelagićevo, Oštra Luka, Jezero, Osmaci, Novo Goražde, Petrovo, Vukosavlje, Berkovići, Istočni Mostar, Istočni Drvar, Donji Žabar, Pelagićevo, Istočni Stari Grad, Istočno Sarajevo, Istočna Ilidža.⁵³

⁵⁰ Ibid, str. 56, 62, 65 i 66.

⁵¹ Ibid, str. 57, 64 i 66.

⁵² Ibid, str. 58, 59, 61, 63 i 65.

⁵³ Vidi: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013 – rezultati popisa, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, juni, 2016, str. 56–66.

U Federaciji Bosne i Hercegovine formirano je 10 opština uz međuentitetsku liniju razgraničenja. To su opštine: Doboj Istok, Doboj Jug, Domaljevac-Šamac, Čelić, Sapna, Teočak, Foča – Federacija Bosne i Hercegovine, Pale – Federacija Bosne i Hercegovine, Dobretići i Ravno.⁵⁴

Opštine formirane uz liniju međuentitetskog razgraničenja, a njih je 29, nisu imale nužne demografske, prostorne i ekonomske pretpostavke za sve ono što čini optimalne uslove za formiranje jedne opštine. Tako su u Republici Srpskoj formirane opštine: Istočni Drvar sa 79 stanovnika, Petrovac sa 361 stanovnikom, Kupres – Republika Srpska sa 300 stanovnika, Istočni Mostar sa 257 stanovnika. Nadalje, Istočni Stari Grad ima 1.131 stanovnika, Jezero 1.144 stanovnika, Krupa na Uni 1.597 stanovnika.⁵⁵

Istovremeno, četrnaest novih opština u Republici Srpskoj imaju preko 2.000 stanovnika. Raspon broja stanovnika kreće se od: Berkovića sa 2.114 stanovnika do 14.743 stanovnika koliko ima Istočna Ilidža.

Na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine najmanje ima stanovnika opština Pale – Federacija Bosne i Hercegovine, ukupno 904. Opština Foča – Federacija Bosne i Hercegovine ima 1.933 i Dobretići 1.629. Preostalih sedam opština u Federaciji Bosne i Hercegovine formiranih uz liniju međuentitetskog razgraničenja ima različit broj stanovnika od 4.771 koliko ima Domaljevac-Šamac do 11.178 stanovnika koliko ima opština Sapna.

I u Republici Srpskoj i u Federaciji Bosne i Hercegovine većina opština formiranih uz liniju međuentitetskog razgraničenja imaju apsolutnu većinu jednog naroda – njih 23 od ukupno 29.

Višenacionalnu strukturu imaju samo opštine: Vukosavlje, Pelagićevo, Osmaci, Jezero, Kupres – Federacija Bosne i Hercegovine, Donji Žabar.⁵⁶

8. Zaključak

Bosna i Hercegovina je po Popisu stanovništva 1991. godine imala ukupno 4,377.033 stanovnika. Etničku strukturu stanovništva činili su Bošnjaci (tada Muslimani) sa 43,40%, zatim Hrvati sa 17,4% i Srbi sa 31,2%. Tada je u ukupnom stanovništvu skupina Jugoslovena imala učešće sa 5,5% i skupina Ostalih sa 2,5%.

I bošnjačko i srpsko i hrvatsko stanovništvo bilo je rasprostranjeno na cijelom prostoru države Bosne i Hercegovine.

Po Popisu stanovništva 1991. godine 91 opština od njih 109 je imala višenacionalnu strukturu. Najveći broj opština – njih 46 imalo je na svom područ-

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid, str. 59, 60, 61 i 63.

⁵⁶ Ibid.

ju skoro približno učešće i srpskog i hrvatskog i bošnjačkog stanovništva. Tronacionalnu strukturu je imala većina urbanih centara u Bosni i Hercegovini. Jedan broj opština je imao dvonacionalnu strukturu na području istočne Bosne, istočne Hercegovine i Bosanske krajine.

U 30 opština dvoetničku strukturu su činili Bošnjaci i Srbi, a u pet opština etničku strukturu su činili Bošnjaci i Hrvati.

Višetnička struktura na prostoru Bosne i Hercegovine do rata 1992. godine bila je u vidu "leopardove kože" i smatrala se paradigmatom multietničnosti i zajedničkog života.

Politička pluralizacija bosanskohercegovačkog društva izvedena je 1990. godine na etničkoj osnovi. Na prvim višestranačkim izborima pobijedile su tri narodne stranke: Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine, Srpska demokratska zajednica i Stranka demokratske akcije. Po svom članstvu i pristalicama one su postale etničke stranke. Ove stranke su nakon izborne pobjede 1990. godine, kada su osvojile 84% povjerenja građana sebi prisvojile pravo da predstavljaju cijeli svoj narod. Etnička pripadnost je postala političko opredjeljenje većine građana Bosne i Hercegovine. Srbi su glasali za SDS, Hrvati za HDZ BiH i Bošnjaci za SDA.

U odlučivanju u višestranačkoj Skupštini Bosne i Hercegovine o državnopravnom statusu Republike Bosne i Hercegovine u procesu disolucije jugoslovenske socijalističke federacije, vladajuće parlamentarne stranke SDA, HDZ BiH i SDS nisu uspjele oblikovati politički konsenzus u Skupštini Bosne i Hercegovine.

Demokratsko rješenje je pronađeno na referendumu 29. februara i 1. marta. Građani su svojom voljom odlučili da njihova zemlja Bosna i Hercegovina dobije državno-pravni status suverene i nezavisne države.

Umjesto razvoja u miru uslijedio je agresivni rat protiv međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine.

Jedan od ciljeva Srpske demokratske stranke, a koji je ustanovljen na šesnaestoj Skupštini srpskog naroda 12. maja 1992. godine u gradu Banja Luci bio je *razdvajanje srpskog naroda i to državno razdvajanje od bošnjačkog i hrvatskog naroda.*

U provođenju ovog cilja primijenjena je politika nasilnog progona bošnjačkog i hrvatskog stanovništva sa prostora istočne Bosne, istočne Hercegovine, Posavine i Bosanske krajine. U prvoj godini rata prognano je iz predratnih mjesta življenja više od milion stanovnika bošnjačke i hrvatske nacionalnosti sa planiranog prostora za Republiku srpskog naroda.

Zbog nasilnog provođenja politike pomjeranja stanovništva iz predratnih mjesta življenja tokom vremena rata 1992–1995. godine došlo je do *potpune promjene etničke strukture stanovništva u opštinama Bosne i Hercegovine*.

U vremenu nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma nije se u cjelini ostvarila politika povratka stanovništva u prijeratna mjesta življenja.

Usljed toga se na prostoru Bosne i Hercegovine, a to *znači u opštinama, radikalno promijenila* predratna etnička struktura. Tu radikalnu promjenu potvrđuju rezultati Popisa stanovništva 2013. godine.

Ukupan broj stanovnika u poratnom vremenu u odnosu na vrijeme rata je smanjen sa 4,377.033 na 3,531.159.

Predratni broj opština je povećan sa 109 na 140. Nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma uz liniju međuentitetskog razgraničenja formirano je 29 opština.

Prema Popisu stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. godine, većina opština u Federaciji Bosne i Hercegovine i većina opština u Republici Srpskoj imaju jednonacionalnu strukturu u rasponu od 80% do 98%.

Od 80 opština u Federaciji Bosne i Hercegovine većinu sa preko 90% bošnjačkog stanovništva *ima 27 opština*.

Apsolutnu većinu hrvatskog stanovništva sa preko 90% na svom području u Federaciji Bosne i Hercegovine *ima 10 opština*.

Na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine samo opština *Drvar* ima apsolutnu većinu srpskog stanovništva (91,2%). Zapravo, *38 opština* u Federaciji Bosne i Hercegovine na svom području *ima apsolutnu većinu jednog naroda*.

Na području Federacije Bosne i Hercegovine u 21 opštini živi jedna nacija u postotku od 70% do 90%. Prema tome, u 58 opština na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine živi jedan narod sa apsolutnom ili dvotrećinskom većinom.

Samo 21 opština od 80 na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine ima višenacionalnu strukturu. Grad Mostar ima višenacionalnu strukturu i to u odnosima: Bošnjaci – 44,2%, potom Hrvati – 48,4% i Srbi – 4,2%. Približno učešće u postocima ima bošnjačko i hrvatsko stanovništvo u opštinama: Jajce, Busovača, Žepče, Gornji Vakuf – Uskoplje, Vitez, Fojnica i Odžak.

U Republici Srpskoj sa preko 90% stanovništva jedne nacije živi u 29 od 62 opštine. Radi se o 50% ukupnog broja opština u Republici Srpskoj koje imaju na svom prostoru apsolutnu većinu srpskog naroda.

Srpsko stanovništvo živi sa 70% do 90% u 19 opština na prostoru Republike Srpske. Stoga slijedi *da 48 opština od ukupno 62 na prostoru Republike Srpske* ima apsolutnu ili dvotrećinsku većinu srpskog stanovništva.

Od 62 opštine u Republici Srpskoj, samo su 22 opštine koje imaju višenacionalnu strukturu.

Opštine formirane uz liniju međuentitetskog razgraničenja, nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma, od njih 29 *apsolutnu većinu jednog naroda imaju 23 opštine.*

Distrikt Brčko ima *tronacionalnu strukturu* stanovništva sa: 42,4% Bošnjaka, zatim 34,6% Srba i 20,7% Hrvata.

Nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma, zbog posljedica rata i nedovoljnog povratka prognanih u svoja predratna mjesta življenja, dvije trećine opština u Federaciji Bosne i Hercegovine i u Republici Srpskoj postale su većinski jednonacionalne. U poratnom vremenu nastavljena je etnička homogenizacija stanovništva i etnička teritorijalizacija prostora Bosne i Hercegovine.

Prema Popisu stanovništva 2013. godine Bosna i Hercegovina izgubila je rasprostranjenost bošnjačkog, srpskog i hrvatskog stanovništva na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine i to u 91 opštini, kako je bilo do Popisa stanovništva 1991. godine. U ratnim i poratnim godinama, zapravo od 1992. do 2013. godine, stanovništvo se na etničkoj osnovi grupisalo na tri područja Bosne i Hercegovine na kojima većinski živi jedan od naroda Bosne i Hercegovine. To je područje Republike Srpske gdje živi 81,5% srpsko stanovništvo. Na području Federacije Bosne i Hercegovine živi 70% bošnjačko stanovništvo i 22% hrvatsko stanovništvo. Hrvatsko stanovništvo većinski živi na području tri kantona: Zapadnohercegovački, Posavski i Hercegbosanski.

Literatura

- Begić, Kasim I. (1997) *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog mirovnog sporazuma*, Bosanska knjiga, Sarajevo
- Filipović, Muhamed (1997) *Bosna i Hercegovina – najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice*, Compact, Sarajevo
- Pejanović, Mirko – Elmir Sadiković (2010) *Lokalna i regionalna samouprava u Bosni i Hercegovini*, TKD Šahinpašić, Sarajevo/Zagreb
- Pejanović, Mirko (2005) *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, TKD Šahinpašić, Sarajevo

Izvori

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2016) *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013 – rezultati popisa*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, juni, 2016.
- Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine (1993) *Nacionalni sastav stanovništva – Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991*. U: Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Statistički bilten 234, Sarajevo, decembar, 1993. godine.

Mirko Pejanović

Fink Hafner, Danica – Mirko Pejanović (ur.) (2006) *Razvoj političkog pluralizma u Sloveniji i Bosni i Hercegovini*, urednici: Danica Fink Hafner i Mirko Pejanović, Promocult, Sarajevo/Ljubljana, 2006.

Robert Donia, Robert (2012): *Iz Skupštine Republike Srpske 1991–1996.*, University press – izdanja Magistrat i Fondacija istina, pravda, pomirenje, Sarajevo/Tuzla, 2012.

Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 10/12 i 18/13.

OBRAZOVANOST STANOVNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

*Bosna i Hercegovina između najviše stope nepismenosti
i najnižeg nivoa obrazovanosti*

Adila Pašalić Kreso

Apstrakt

Pismenost je jedna od osnovnih pretpostavki razvoja svakog pojedinca i svakog društva. Podaci koji nam dolaze iz pregleda i analiza međunarodnih organizacija poput UN-a, UNESCO-a, OECD-a, EU ukazuju na zakonitost obrnute proporcionalnosti: što je niži obuhvat djece i mladih obrazovanjem, i što je stopa pismenosti stanovništva niža, to je stopa nezaposlenosti i ukupne nerazvijenosti društva veća. Višestruko je potvrđena tijesna povezanost između ekonomskog i socio-kulturnog razvoja i obrazovanja, ukazivanjem na vezu između prosječno dostignutog nivoa obrazovanosti koje stanovništvo jedne zemlje posjeduje i zapošljivosti, produktivnosti, ukupnog standarda i sl. Obrazovan se pojedinac svojim znanjem znatno uspješnije snalazi u intenzivnim promjenama koje donose društvene, ekonomske, kulturne, naučne, informacijsko-tehnološke, migracijske i sve druge promjene savremenog života. Statistički pokazatelji nedvojbeno ukazuju na logiku da što je viši nivo obrazovanja to je niža stopa nezaposlenosti i niži postotak onih koji se teško snalaze u društvenim tokovima i promjenama. Analiziranje statističkih podataka vezanih za obrazovanje i obrazovanost stanovništva u jednoj zemlji doprinosi jasnijoj spoznaji ukupnih društvenih mogućnosti i određivanju glavnih strateških ciljeva razvoja humanog kapitala. Ovaj rad zasnovan na proučavanju i obradi statističkih pokazatelja dobivenih nakon objavljenih rezultata popisa stanovništva BiH¹ polovinom 2016. godine teži da predstavi realnu sliku obrazovanosti stanovništva u BiH i ukaže na najvažnije prednosti na koje se treba oslanjati u razvojnim projektima, ali i moguće nedostatke i probleme koje treba ubrzanije otklanjati. Rad će vjerovatno pomoći da se sagleda pozicija naše zemlje u relaciji sa susjednim zemljama kao i u odnosu prema razvijenim i nerazvijenim zemljama Evrope i svijeta.

Ključne riječi: pismenost/nepismenost, poimanje pismenosti u 21. stoljeću, obrazovanje, nivo obrazovanosti.

¹ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013, Rezultati popisa, Agencija za statistiku BiH, juni 2016. (u daljem tekstu Popis 2013)

Stara i nova (ne)pismenost

Progresivni dio čovječanstva se već od polovine prošlog stoljeća udružuje oko visokog vrednovanja pismenosti i opismenjavanja u kojima vidi temelje ljudskog postojanja. Stoga je pismenost nakon Drugog svjetskog rata nedvojbeno proglašena osnovnim ljudskim pravom, a obrazovanost jedinim ispravnim putem za izgradnju svjetskog mira. Tako je Opća deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. godine priznala pravo na obrazovanje, a time svakako i pravo na pismenost. Nešto kasnije donesene deklaracije bile su još eksplicitnije. U Deklaraciji iz Persepolisa (1975) je navedeno da: Pismenost nije sama sebi svrha. Ona je temeljno ljudsko pravo, a Hamburška deklaracija (1997) je pismenost, koja u širem smislu obuhvaća znanje i vještine koje su potrebne svima u svijetu brzih promjena, proglasila za osnovno ljudsko pravo.

Pojam pismenosti često se tretira kao općepoznati pojam koji nije potrebno definirati. Međutim, pri prvom pokušaju preciznijeg određenja lako se uočava kako je to kompleksan fenomen koji se tiče podjednako čovjeka, pojedinca, ali i zajednice i društva u cjelini, pa čak i cijelog čovječanstva. To je problem i pojam koji sa različitih disciplinarnih stajališta može donijeti vrlo različita određenja. Iz svega proizlazi da preciziranje pojma pismenosti, posebno pismenosti današnjice nije nimalo lagan zadatak. Za osnovno polazište ovoga rada neka nam posluži nekoliko definicija pismenosti iz pedagoških i psiholoških rječnika.

Prema *Enciklopedijskom rječniku pedagogije*² pojam *pismenost* se upotrebljava u tri značenja:

1. *Osnovna pismenost* označava stečenu vještinu čitanja i pisanja, a stiče se u našim uvjetima u prvom razredu osnovne škole. Ljudi koji nisu stekli ovu vještinu su *analfabete*. Oni odrasli koji su naučili čitati štampana slova, a nisu naučili pisati su *polu-analfabete*.
2. Izrazom *pismenost* najčešće određujemo sposobnost ljudi da svoje misli, doživljaje i osjećanja izraze pisanim jezikom, tj. da ih umiju napisati pravilno u stvarnom, jezičkom, stilskom, gramatičkom i pravopisnom pogledu. Ovako shvaćena pismenost naziva se još i *kulturom pismenog izražavanja*.
3. Pojam *pismenost* se ponekad upotrebljava u mnogo širem značenju kao sinonim za opće obrazovanje, za opću kulturu, za erudiciju. U ovom slučaju pismenim se naziva onaj pojedinac čiji pisani radovi osim obične pismenosti odražavaju piščevo veliko i solidno obrazovanje.

Nerijetko kažemo za nekoga ko u pisanju pravi veće gramatičke, stilske ili pravopisne greške da je „nepismen“ ili „polupismen“ iako zna čitati i pisati sva slova (str. 678–679).

² *Enciklopedijski rječnik pedagogije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1963.

U *Obuhvatnom rečniku psiholoških i psihoanalitičkih pojmova*³ pod pojmom pismenost podrazumijeva se: „Sposobnost za čitanje ili pisanje, ili opštenje pomoću pisanja“(str. 369).

*Dictionary of Education*⁴ daje dvije definicije pismenosti: „Osnovna sposobnost čitanja i pisanja“, a u širem značenju „sposobnost čitanja i pisanja na nivou prosječnog učenika četvrtog razreda škole“ (str. 323).

Do polovine prošlog vijeka međunarodne organizacije koje su se borile za masovno opismenjavanje na globalnom nivou pod pismošću su podrazumijevale osnovno savladavanje vještina čitanja i pisanja. Taj osnovni koncept pismenosti je, nešto kasnije, promijenjen *Preporukom UNESCO-a*⁵ iz 1978. godine u kojoj se uz osnovnu pismenost dodaje i *funkcionalna pismenost* kao jedna od etapa i rezultata procesa opismenjivanja. Ovim je samo za neko vrijeme okončano mnoštvo rasprava o funkcionalnoj pismenosti vođenih od 60-tih godina iz kojih je nastao čitav spektar određenja i definicija nove vrste pismenosti. Iz *Preporuke* zaključujemo da je „funkcionalno pismena ona osoba koja može učestvovati u svim aktivnostima u kojima je potrebna pismenost za uspješno funkcioniranje u okruženju i zajednici, koja ga podstiče da dalje koristi čitanje, pisanje i računanje za svoj vlastiti razvoj i napredak zajednice“. Međutim, ovako široko data definicija funkcionalne pismenosti nije zadovoljila niti spriječila mnoge institucije i pojedince da se upuštaju u rasprave i nove pokušaje definiranja značenja i obuhvata funkcionalne pismenosti.

Problem jasnijeg određenja i definiranja funkcionalne (ne)pismenosti i dalje je aktuelan u svim državama svijeta, iako traje već više od pola stoljeća. Zapravo, posebna pozornost toj vrsti (ne)pismenosti počela se posvećivati još u šezdesetim godinama dvadesetog stoljeća, nakon što je kod vojnika u SAD-u⁶, alfabetski pismenih, ustanovljena nesposobnost razumijevanja pisanih uputa za rukovanje oružjem.

Zemlje Evropske unije stalno prate i pridaju veliki značaj podizanju elementarne pismenosti do nivoa funkcionalne pismenosti. Istraživanje u Nizo-

³ Inđliš i Inđliš (1972): *Obuhvatni rečnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova*, Savremena administracija Beograd

⁴ Good, C.V.: *Dictionary of Education*, McGraw-Hill Book Company, New York, Toronto, London, 1959.

⁵ UNESCO: Revised Recommendation concerning the International Standardization of Educational Statistics, November 1978.

(http://portal.unesco.org/en/ev.php-RL_ID=13136&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html)

⁶ Vidjeti: www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/functional-literacy

zemskoj⁷ 2016. godine pokazalo je da oko 1,3 miliona stanovnika ima nizak nivo funkcionalne pismenosti, a to je u pravilu povezano sa siromaštvom i socijalnom ovisnošću. Drugo istraživanje pokazalo je da 9 % populacije Francuske nije znalo ispuniti novčanu uplatnicu ili ček, nisu razumjeli uputu na receptu za lijek, niti kako ispuniti malo složeniji formular. I neki drugi uvidi u stanje obrazovanosti pokazuju da svaki peti Evropljanin mlađi od 15 godina, a slično je i s odraslima, ima teškoća u čitanju i pisanju, zbog čega teško pronalaze posao⁸. Stoga je u zemljama EU postavljen cilj da se do 2020. smanji udio učenika s teškoćama u čitanju i razumijevanju pročitano, matematici i znanosti na manje od 15 %.

Krajem 20. i početkom 21. vijeka na svjetsku scenu stupila je još jedna *nova pismenost*, zapravo potreba za informatičkim opismenjavanjem, za osposobljavanjem za nove forme komunikacije putem interneta i mobilne telefonije, koja se jako brzo mijenja, razvija i širi. Stoga svaki pokušaj definiranja funkcionalne pismenosti završava se otvaranjem procesa definiranja prije nego dolaženja do jedne konačne definicije.

Različiti dokumenti međunarodnih organizacija, te brojne stručne i ekspertske rasprave, kako odrediti pismenost nasuprot nepismenosti, tokom više od 50 godina, ukazuju na veliku raznovrsnost pristupa, polazišta i rezultata. Naučnici koji se bave ovim pitanjima podržani od UNESCO-a sve su složeniji u tome da stalno nastaju nove vrste pismenosti koje nameću nove tehnologije i ubrzane promjene savremenog života. Komparativnim uvidom u sve brojniju literaturu posvećenu problemu pismenosti/nepismenosti i analizom sadržaja moguće je doći do niza „novih“ određenja ili vrsta pismenosti. U strategijama i obrazovnim programima razvijenijih zemalja se pored čitanja, pisanja i računanje, govori o potrebi informacijske i digitalne pismenosti, zatim o komunikacijskoj, medijskoj, građanskoj, kulturnoj, pravnoj, finansijskoj, ekološkoj, poduzetničkoj, potrošačkoj itd.

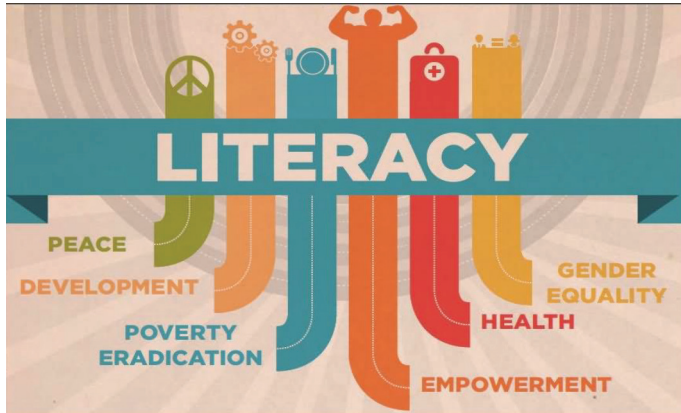
Kad se razmatra poimanje pismenosti u nerazvijenim zemljama, onda se pored elementarne pismenosti mladi i odrasli upućuju u područje očuvanja zdravlja, zdrave prehrane, prava djeteta i prava žena, u rješavanje problema svakodnevnog života i druga praktična umijeća.

Izveštaj EFA iz 2006. donosi novo shvaćanje funkcionalne ‘pismenosti 21. stoljeća’ koje, uz ‘tradicionalni’ pojam pismenosti – vještine pisanja, čitanja i (ponegdje) računanja, razumijeva osposobljenost za čitanje s razumije-

⁷ On the relationship between functional illiteracy and poverty, (<https://ec.europa.eu/epale/hr/node/24456>)

⁸ EUROPE 2012 TOGETHER AGAINST FUNCTIONAL ILLITERACY, Facts, Information and Solutions (http://www.grundbildung-und-beruf.info/et_dynamic/page_files/267_datei.pdf?1334836254)

vanjem, vještine komuniciranja, znanje stranih jezika i korištenja savremene informacijske i komunikacijske tehnologije, koje omogućavaju kvalitetno razumijevanje prirodnih i društvenih zbivanja, kulturnu pismenost, osposobljenost za rješavanje problema iz svakodnevnog života, vještine i spremnosti za timski rad, emocionalna pismenost, prihvaćanje drugih i drugačijih te osposobljenost za trajno učenje.⁹

Jedan od UNESCO plakata povodom 50. godišnjice obilježavanja Svjetskog dana pismenosti ¹⁰ 8. septembra 2016, na kom su istaknuta područja nove pismenosti

Što se tiče EU i OECD zemalja program PISA¹¹ (*Program for International Student Assessment*) trojako definira funkcionalnu pismenost prvenstveno misleći na mlade, odnosno školsku populaciju. *Čitalačku pismenost* definira kao “sposobnost razumijevanja, upotrebe te evaluacije pisanoga teksta u svrhu ostvarivanja učenikovih vlastitih ciljeva, razvoja njegovog znanja i potencijala kao i razvoja sposobnosti za učinkovito sudjelovanje u društvu”. *Matematičku pismenost* definira kao “sposobnost identificiranja i razumijevanja matematičkih problema, kao i sposobnost donošenja naučno utemeljenih procjena o ulozi koju matematika ima u sadašnjem i budućem životu pojedinca kao konstruktivnoga, svjesnoga i refleksivnoga građanina”. *Pismenost u prirodnim naukama* definira kao “sposobnost upotrebe znanja,

⁹ UNESCO (2006), Education for All Global Monitoring Report, Chapter 6, Understanding of Literacy,

(http://www.unesco.org/education/GMR2006/full/chapt6_eng.pdf)

¹⁰ Međunarodni dan pismenosti (International Literacy Day) UNESCO-ova je inicijativa prihvaćena na Svjetskoj konferenciji ministara obrazovanja o iskorjenjivanju nepismenosti u septembru 1965. godine u Teheranu. Obilježava se od 1966. godine.

¹¹ OECD/UNESCO Institute for Statistics (2003), Literacy Skills for the World of Tomorrow, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264102873-en>

prepoznavanja problema i donošenja zaključaka na osnovi naučnih dokaza u svrhu razumijevanja i donošenja odluka o prirodi i ljudskom djelovanju unutar nje.” (str.17–21)

Kako se redefiniranje pismenosti pomaklo – od jednostavnog skupa tehničkih vještina, do ljudskih resursa, vještina za privredni rast, za društvene, kulturne i političke promjene, to su i međunarodne organizacije priznale šire razumijevanje pismenosti, koje obuhvata pismenost u praksi, cjeloživotno učenje, usmeno izražavanje i informacijsku i tehnologijsku pismenost. Tako pismenost više nije isključivo shvaćena kao transformacija pojedinca nego kao kontekstualna i društvena promjena. Ovakva šira shvatanja pismenosti pružaju mogućnost za dalja istraživanja, inovacije i napredak u razvoju efikasnih programa pismenosti za sve. Pismena društva danas omogućavaju besplatnu razmjenu informacija baziranih na tekstu i time stvaraju niz mogućnosti za cjeloživotno učenje.

Po svemu izgleda da samo pojedinci koji su spremni da svoju elementarnu pismenost svakodnevno razvijaju praćenjem novina u ovom ubrzanom svijetu mogu ostati i opstati u tokovima nove pismenosti, tj. njegovati i obogaćivati vlastitu funkcionalnu pismenost.

Uprkos svim ovim raspravama danas još uvijek oko 80 % zemalja definira pismenost kao sposobnost čitanja i/ili pisanja jednostavnih izjava na nacionalnom ili maternjem jeziku. I mi se nalazimo u skupini tih zemalja, isto kao i zemlje iz okruženja, budući da je u Popisima stanovništva nama susjednih zemalja prihvaćena najjednostavnija definicija pismenosti/nepismenosti. Tako je u *Metodološkim objašnjenjima* koja se nalaze na početku POPISA¹² iz 2013. godine navedeno da su podaci o pismenosti prikupljeni za lica starosti 10 i više godina koja su bez ikakvog obrazovanja ili sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem. “Pismenom se smatra osoba koja može s razumijevanjem pročitati i napisati izjavu o svom svakidašnjem životu, u suprotnom osoba je nepismena”(str. 14). Uvažavanjem navedenog kriterija vršena je analiza statističkih pokazatelja o obrazovanju prezentiranih u Popisu 2013.

Analiza nepismenosti u BiH

Kako je na prethodnim stranicama ukratko predstavljeno da se nepismenost tj. pismenost u javnosti različito poima i definira, pored jasnih određenja u UNESCO-vim i EU dokumentima, i to ne samo u našoj zemlji nego i u susjednim zemljama, to je i naša javnost sve do objavljivanja posljednjeg popisa (2016) različito obavještavana o brojevima i procentima nepismenih stanovnika u BiH. Oslanjajući se na podatak iz prethodno provedenog popisa 1991.

¹²POPIS 2013. (str.14)

godine da je BiH ima 9,9 % nepismenih, taj procenat je u pojedinim analizama i medijskim člancima povećavan do dvostrukog iznosa, a u nekim drugim pak dvostruko smanjivan. Tako se u jednom članku¹³ iz 2016. nekoliko mjeseci prije nego što će biti objavljeni zvanični rezultati Popisa iz 2013. godine navodi da “prema neslužbenim podacima, koji su dobiveni na osnovu procjene, u BiH ima 15 % nepismenog stanovništva”. Dalje u istom tekstu autor navodi da se taj podatak odnosi samo na elementarnu pismenost, poznavanje svih slova, pisanje i čitanje bilo na latinici ili na ćirilici, mada su podaci o tzv. funkcionalnoj pismenosti koja bi trebala podrazumijevati završenu osnovnu školu još alarmantniji i da taj “kriterij ne ispunjava trećina stanovnika bosanskohercegovačkih gradova, kao i nevjerovatnih 70 posto stanovništva u seoskim sredinama.” U ovom tekstu ima i drugih alarmantnih i zabrinjavajućih podataka od onih dobivenih iz Agencije za statistiku da ima svega 0,9 posto nepismenih do podataka misije OESC-a da je u seoskim područjima skoro 48 % žena i 25 % muškaraca nepismeno i da nemaju završeno osnovno obrazovanje.

U jednom drugom tekstu objavljenom znatno ranije u nedjeljniku DANI¹⁴ također se navodi niz podataka baziranih na procjenama i često međusobno kontradiktornih i zbunjujućih.

U tekstu *Pismenost nije samo poznavanje slova*¹⁵ objavljenom na portalu Aljazeera Balkans autor piše: „Sposobnost čitanja i pisanja slova danas je samo početak, a već se tako daleko ide da se govori i o računalnoj (ne)pismenosti, odnosno da čovjek nije baš pismen ako se ne zna služiti računalom kako bi mogao komunicirati sa svijetom“. Isti autor nešto kasnije u tekstu kritikuje „računalnu tehnologiju“ koja nas čini nepismenim u osnovnom smislu izostavljanjem „pisanja velikog slova na početku rečenice i u osobnim imenima ili izostavljanjem interpunkcijskih i dijakritičkih znakova (nerazlikovanje „č“ i „ć““ i tome sl. Savremeno čovječanstvo se na jednoj strani u najsiromašnijim zemljama bori za osvajanje elementarne pismenosti dok se u razvijenim zemljama tehnologija ubrzano širi u sva područja života čime, zaključuje autor, sve više osiromašuje umjesto da obogaćuje njihovu elementarnu pismenost.

Ovi tekstovi nisu navedeni da bi se kritikovali autori niti njihovi tekstovi, jer su oni bili odraz stanja u zemlji i zapravo paradigma svih situacija i poku-

¹³ Zelenika, P.: *Alarmantno: u BiH sada nepismenih više nego prije rata*, Večernji list. (<http://www.vecernji.ba/alarmantno-u-bih-sada-nepismenih-vise-nego-prije-rata-1057007>)

¹⁴ Mulić-Bušatlija, S.: *Afrika u Evropi* (<https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/270/t27011.shtml>)

¹⁵ Filipović, M: *Pismenost nije samo poznavanje slova*, Aljazeera Balkans. (<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/pismenost-nije-samo-poznavanje-slova>)

šaja da se dođe bilo kako do podataka u dugom periodu u kom su nas vlasti ostavile bez popisa stanovništva i bez realnih podataka.

Čak u posljednjem strateškom dokumentu koji se tiče obrazovanja u BiH, *Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008–2015*, kada se daje slika obrazovanosti stanovništva navodi se sljedeće: "Prema rezultatima posljednjeg popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini, koji je proveden 1991. godine, nepismeno je bilo 9,9 posto stanovništva. Podaci iz Ankete o životnom standardu (UNDP 2001. godine) govore da je oko 5 posto stanovnika Bosne i Hercegovine nepismeno. U ovom trenutku, dakle, nema pouzdanih podataka o pismenosti stanovništva u Bosni i Hercegovini" (str. 2). Najčešći razlog za to je, pored pomanjkanja preciznih podataka, različito definiranje pismenosti/nepismenosti o čemu je već bilo govora.

Popis iz 2013. godine objavljen sredinom 2016. godine je konačno dao potpune podatke i barem za neko vrijeme odgodio nagađanja, proizvoljne cifre i nezvanične procjene. Popis zvanično navodi podatak da u BiH ima gotovo 90.000 nepismenih stanovnika ili 2,82 % u skladu s definiranjem nepismenosti kako je to navedeno u metodološkim objašnjenjima Popisa. Izračunavanje stope nepismenosti jedne zemlje još uvijek ne govori dovoljno o stvarnom stanju obrazovanosti njenog stanovništva ukoliko se ne poveže sa rodnim i starosnim karakteristikama stanovništva te sa prosječno dostignutim nivoima obrazovanja.

Tabela 1. Nepismeno stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, nivo BiH, FBiH, RS i BD¹⁶

Teritorij	Spol	Ukupno	Nepismeni		Bez odgovora
			Broj	Procenat	
Area	Sex	Total	Illiterate		Without answer
			Number	Percentage	
BOSNA I HERCEGOVINA <i>BOSNIA AND HERZEGOVINA</i>	Uk./Tot.	3.180.115	89.794	2,82	33.184
	M/M	1.551.947	12.237	0,79	11.834
	Ž/F	1.628.168	77.557	4,76	21.350
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE <i>FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA</i>	Uk./Tot.	1.988.325	52.227	2,63	20.784
	M/M	969.343	6.823	0,70	7.389
	Ž/F	1.018.982	45.404	4,46	13.395
REPUBLIKA SRPSKA <i>REPUBLIC OF SRPSKA</i>	Uk./Tot.	1.116.751	35.442	3,17	11.229
	M/M	545.767	5.050	0,93	3.980
	Ž/F	570.984	30.392	5,32	7.249
BRČKO DISTRIKT BOSNE I HERCEGOVINE <i>BRČKO DISTRICT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA</i>	Uk./Tot.	75.039	2.125	2,83	1.171
	M/M	36.837	364	0,99	465
	Ž/F	38.202	1.761	4,61	706

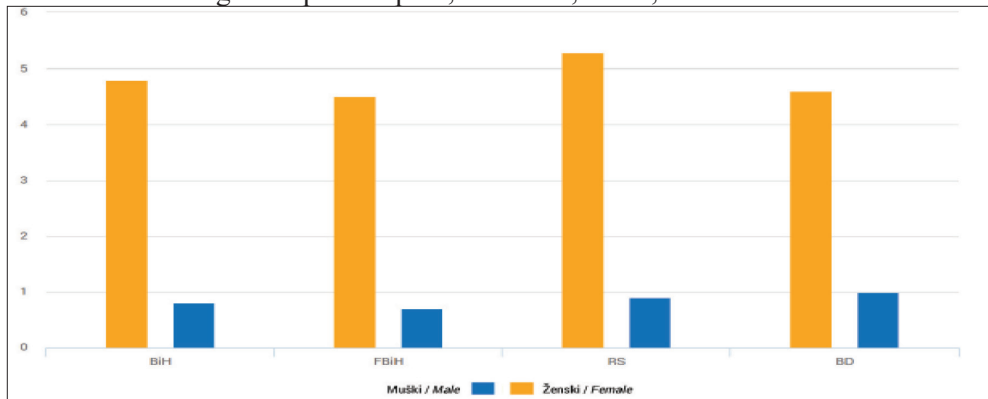
¹⁶ POPIS 2013. (str. 138)

Prema podacima datim u Tabeli 1. Bosna i Hercegovina je u 2013. godini od navedenih 2,82 % (ili ukupno 89.794) stanovništva imala znatno veći postotak nepismenih žena 4,76 (77.557), nego muškaraca 0,79 (12.237). Iako su razlike među entitetima relativno male, najviše nepismenih ima u RS-u, gdje ukupna stopa nepismenosti iznosi 3,17 %, sa sličnom proporcijom između nepismenih muškaraca 0,93 i nepismenih žena 5,32 kao što je to slučaj na nivou cijele države. Najnižu ukupnu stopu nepismenih ima Federacija BiH sa 2,63, od čega 0,70 % muškaraca i 4,46 % nepismenih žena. Brčko distrikt pokazuje sličnu sliku kao prosjek nepismenosti na nivou države, uz najveći udio nepismenih muškaraca u BiH 0,99 %.

Nivo države i nivoi entiteta te Distrikta Brčko pokazuju da su žene u pravilu 5–6 puta više nepismenije nego muškarci što se može lako zapaziti i iz totalnih brojeva.

Grafikon koji slijedi to još jasnije ilustrira.

Grafikon 1. Nepismeno stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, nivo BiH, FBiH, RS i BD¹⁷

Nepismenost među ženama u RS značajno premašuje 5 % dok je u ostalim entitetima BiH ispod 5 %. Nepismenost među muškim dijelom stanovništva u RS-u je značajnija nego u FBiH i BiH u cjelini, dok je nešto viša u Brčko distriktu nego u RS. Pregledom ranijih Popisa¹⁸ u kojima su kako je navedeno u uvodnom dijelu *Definicije, objašnjenja i napomene*, primijenjeni isti indikatori za nepismenosti stanovništva starijeg od 10 godina, BiH je napravila značajan određeni napredak u posljednje tri decenije u smanjivanju broja nepismenih uprkos ratnim razaranjima i drugim nedaćama u kojima se našla od 1992. godine. Tokom proteklih 40 godina nepismenost u BiH je smanjena za

¹⁷ POPIS 2013 (str. 138)

¹⁸ Stanovništvo, uporedni podaci, 1971, 1981. i 1991. Statistički bilten 265.

oko 8 puta, a od posljednjeg popisa za oko 3,5 puta, budući da je 1991. u BiH bilo 9,9 % nepismenog stanovništva, a 2013. 2,82 %.

Tabela 2. Nepismeno stanovništvo u BiH starije od 10 godina prema popisima iz 1971, 1981, 1991. i 2013.

Godina Popisa	BiH	Ukupno %	Muškarci %	Žene %
1971	2,897.941	23,2	10,5	35,1
1981	3,383.159	14,5	5,5	23,3
1991	3,697.232	9,9	3,4	16,4
2013	3,180.115	2,8	0,79	4,76

I dalje BiH s 2,82 % ima najveću stopu nepismenih, među zemljama okruženja, dok Srbija ima 1,96, Crna Gora 1,50, a Hrvatska 0,80¹⁹ %.

Što se tiče stope pismenosti/nepismenosti u Albaniji podaci, do kojih se može doći, nisu najsigurniji, ali ipak omogućavaju određenu komparabilnost. Prema INDEX MUNDI Country Comparison – Literacy²⁰ iz 2014. godine Albanija je imala 96,5 % pismenih, a Bosna i Hercegovina 98,0 % isto kao i Srbija, dok je Crna Gora imala 98,5 %. Prema ovom izvoru BiH bi sa 2 % nepismenih bila na boljoj poziciji od Rumunije sa 97,7; Španije 97,7; Makedonije 97,4; Grčke sa 97,3 i Albanije sa 96,8 %.

Drugi izvor: WORLD BY MAP, Literacy rates of the countries of the world²¹ iz 2015. godine navodi da BiH ima stopu pismenosti 98,5 %, što je opet pozicionira ispred Bugarske sa 98,4 %; Srbije i Španije sa 98,1 %; Makedonije sa 97,8 %, Grčke sa 97,7 % i Albanije 97,6 %. Uvažavajući podatke naše Agencije za statistiku BiH bi se nalazila na pretposljednem mjestu prema INEX MUNDI, a na posljednjem mjestu u Evropi prema WORLD BY MAP.

U svakom slučaju, bilo da se BiH nalazi na posljednjem ili pretposljednem mjestu u Evropi, ne radi se o značajnoj razlici među zemljama koje su pri dnu evropske ljestvice. Ovi podaci treba da budu opominjujući za kreatore obrazovne politike koji treba da posvete više pažnje kategoriji nepismenih stanovnika, naročito u krajevima gdje je stopa nepismenih visoka i zabrinjavajuća.

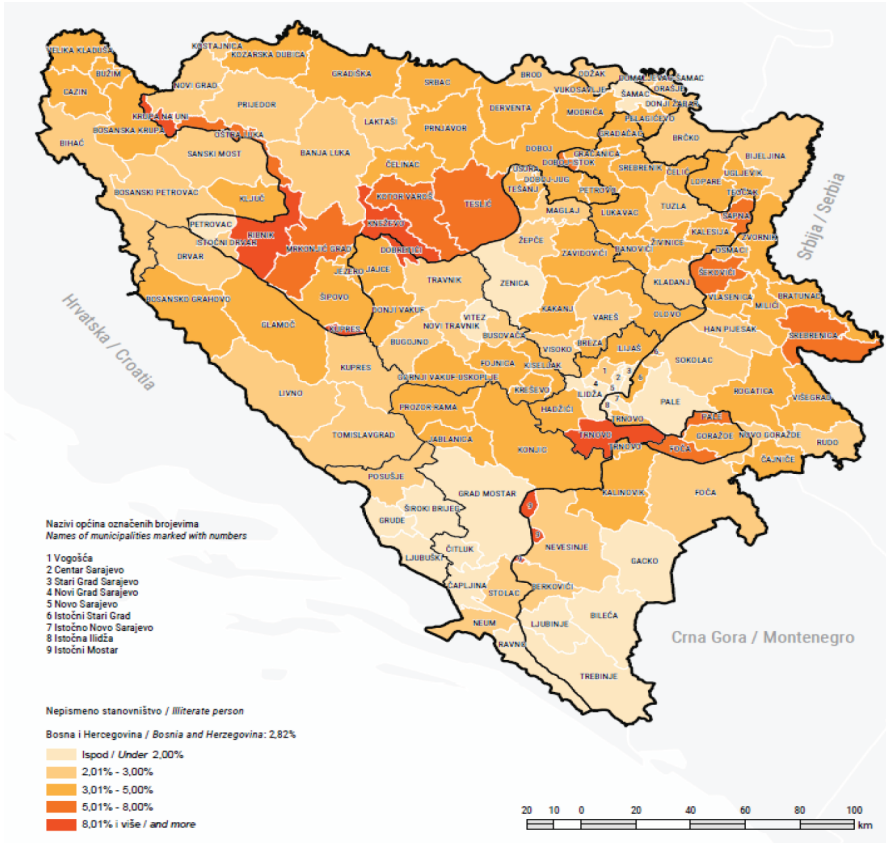
To će biti jasnije nakon pregleda karte BiH na kojoj su u bojama predstavljeni krajevi i regije sa najviše i najmanje nepismenog stanovništva. Iza toga slijedi i tabela na kojoj su predstavljeni kantoni prema stopi nepismenog stanovništva u odnosu na ukupnu populaciju.

¹⁹ Da je nepismenost zaista teško rješiv problem pokazuje primjer R Hrvatske kojoj je uz sva nastojanja trebalo 10 godina da nepismenost sa 1,8 smanji na 0,8 %.

²⁰ <https://www.indexmundi.com/g/r.aspx?v=39>

²¹ <http://world.bymap.org/LiteracyRates.html>

Ilustracija 1. Nepismeno stanovništvo, po općinama, 2013.²²
 Udio nepismenih osoba starih 10 i više godina u ukupnom stanovništvu

Zbirni procenti nepismenih pokazuju relativno male razlike na nivou države i među entitetima, ali su varijacije među kantonima i općinama daleko veće što se jasno uočava iz priložene karte BiH (Ilustracija 1.).

Na Tabeli 3, koja slijedi, dati su podaci o nepismenosti stanovništva u pojedinim kantonima tako da je za svaki kanton naveden ukupni broj i postotak nepismenih stanovnika, a potom posebno ukupni broj i postotak nepismenih muškaraca i broj i postotak nepismenih žena.

²² POPIS 2013 (str. 151)

Tabela 3. NEPISMENO STANOVNIŠTVO STARO 10 I VIŠE GODINA PREMA SPOLU, nivo kantona u FBiH²³

Teritorij	Spol	Ukupno	Nepismeni		Bez odgovora
			Broj	Procenat	
Area	Sex	Total	Illiterate		Without answer
			Number	Percentage	
UNSKO-SANSKI KANTON	Uk./Tot.	242.679	8.284	3,41	2.787
	M/M	119.619	1.201	1,00	1.024
	Ž/F	123.066	7.083	5,76	1.763
POSAVSKI KANTON	Uk./Tot.	39.884	929	2,33	598
	M/M	19.979	168	0,84	242
	Ž/F	19.905	761	3,82	356
TUZLANSKI KANTON	Uk./Tot.	399.251	13.711	3,43	3.766
	M/M	193.825	1.722	0,89	1.309
	Ž/F	205.426	11.989	5,84	2.457
ZENIČKO DOBOJSKI KANTON	Uk./Tot.	324.917	8.535	2,63	2.764
	M/M	160.505	1.077	0,67	895
	Ž/F	164.412	7.458	4,54	1.869
BOSANSKO-PODRINJSKI KANTON	Uk./Tot.	21.678	810	3,74	161
	M/M	10.516	89	0,85	48
	Ž/F	11.162	721	6,46	113
SREDNJOBOSANSKI KANTON	Uk./Tot.	227.416	6.747	2,97	3.978
	M/M	113.184	916	0,81	1.490
	Ž/F	114.232	5.831	5,10	2.488
HERCEGOVAČKO-NERETVANSKI KANTON	Uk./Tot.	200.424	3.704	1,85	2.562
	M/M	97.999	466	0,48	932
	Ž/F	102.425	3.238	3,16	1.630
ZAPADNOHERCEGOVAČKI KANTON	Uk./Tot.	84.362	1.426	1,69	1.209
	M/M	41.853	196	0,47	474
	Ž/F	42.509	1.230	2,87	735
KANTON SARAJEVO	Uk./Tot.	370.879	6.306	1,70	2.003
	M/M	173.305	748	0,43	571
	Ž/F	197.574	5.558	2,81	1.432
KANTON 10	Uk./Tot.	76.835	1.775	2,31	956
	M/M	38.564	240	0,62	404
	Ž/F	38.271	1.535	4,01	552

Među kantonima FBiH najveći postotak nepismenih ima Bosansko-podrinjski kanton sa 3,74 %, zatim Tuzlanski kanton sa 3,43 % nepismenih i

²³ POPIS 2013 (str. 139)

Unsko-sanski kanton sa 3,41 %. Najmanje nepismenih imaju kantoni Hercegovacko-neretvanski sa 1,69 % i Sarajevski sa 1,70 %.

Analiziranjem stanja nepismenosti stanovništva po općinama zapažaju se vrlo velike razlike između 142 općine u BiH. Pregled po općinama pokazuje da je najveći broj nepismenih u mjestima udaljenim od većih kulturnih i obrazovnih centara, kao i život u planinskim krajevima, u nepovoljnim klimatskim uvjetima, neriješen prijevoz za učenike i sl. imaju utjecaja na nižu stopu pohađanja škole i uključivanja u obrazovne programe.

Tabela 4. Rang-lista općina sa najvećim brojem nepismenih u BiH

Rang Ukupno	Teritorija	Ukupno %	Muškarci %	Žene %	Rang Žene
	BiH	2.82	0.79	4.76	
1.	KUPRES	28.32	18.12	39.42	1.
2.	KNEŽEVO	10.92	1.70	18.91	2.
3.	TRNOVO FBiH	10.34	3.29	18.47	3.
4.	KRUPA NA UNI	9.72	2.61	18.25	4.
5.	DOBRETIĆI	8.35	0.76	17.48	5.
6.	RIBNIK	8.26	2.57	15.55	6.
7.	ISTOČNI MOSTAR	8.12	2.51	13.92	7.
8.	OŠTRA LUKA	7.70	2.43	13.35	8.
9.	PALE FBiH	7.50	2.91	12.08	9.
10.	ŠEKOVIĆI	7.00	2.67	11.32	10.

Na Tabeli 4 data je rang-lista općina s najvećom ukupnom stopom nepismenog stanovništva i s najvećom stopom nepismenih žena. Prema oba kriterijuma rang je isti. Najveću stopu nepismenih ima Kupres sa 28,32 % nepismenih osoba, zatim Kneževo sa 10,92 %, Trnovo FBiH sa 10,34 %, Krupa na Uni sa 9,72 %, Dobretići sa 8,35 % itd. Poražavajuća je činjenica da u općini Kupres ima gotovo 40 % nepismenih žena.

Pored ovih još uvijek značajan broj općina ima oko 5 % nepismenog stanovništva, tako da treba da zabrinjava i stanje nepismenosti u općinama: Kotor Varoš sa 5,96 % nepismenih, Teslić sa 5,75 %, Mrkonjić Grad sa 5,53 %, Sapna sa 5,67 %, općina Doboj Istok sa 5,51 %, Srebrenica sa 5,32 %, Foča FBiH sa 5,12 %, itd. Iako se ovdje radi o populaciji starijoj od 50 godina nije poznato da su poduzimane neke značajnije sistemski organizirane aktivnosti opismenjavanja.

Kada se ovi podaci uporede sa stopom nepismenih iz Popisa 1991. godine uočava se nevjerovatan podatak da je općina Kupres za razliku od svih drugih općina drastično nazadovala u pogledu pismenosti stanovništva.

Tabela 5. Stope nepismenost u općinama Kupres i Trnovo prema popisima: 1971, 1981, 1991. i 2013.

Godina popisa	Teritorija	Ukupno %	Muškarci %	Žene %
2013*)	BiH	2,82	0,79	4,76
1971	KUPRES	31,9	17,7	45,0
1981		22,6	11,0	34,0
1991		15,4	6,4	24,5
2013*)		28,32	18,12	39,42
1971	TRNOVO	32,7	16,4	48,3
1981		26,6	13,5	39,5
1991		19,7	7,5	31,5
2013*)		10,34	3,29	18,47

*) Podaci iz Popisa 2013. godine predstavljeni su sa dvije decimale za razliku od ranijih popisa

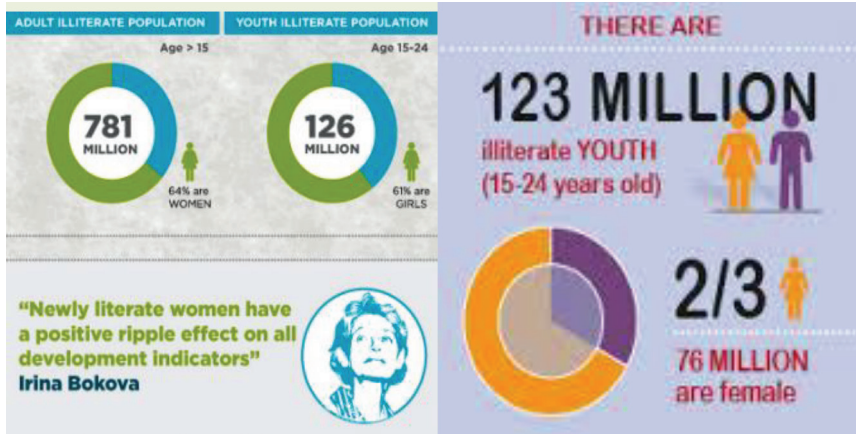
Prema popisu iz 1991. godine u Kupresu je bilo ukupno 15,4 % nepismenih od čega muških 6,4 % i žena 24,5 %. Prema tim podacima 1991. godine bila je daleko povoljnija situacija što se tiče pismenosti/nepismenosti nego danas. Današnji podaci pokazuju značajno nazadovanje ove općine i sličniji su popisu iz 1971. godine kada je bilo ukupno 31,9 % nepismenih, muškaraca 17,7 % i žena 45,0 %, nego popisu iz 1981. godine kada je postignut izvjestan napredak u opismenjavanju, pa je ukupna stopa nepismenih iznosila 22,6 % muškaraca 11,0 % i žena 34,0 %. Objašnjenje za ovo vjerovatno se nalazi u demografskim kretanjima, migracijama i ekonomskoj zaostalosti, te starosnoj strukturi stanovništva ove općine u kojoj dominiraju starije generacije (55+). Trnovo također ne pokazuje značajniji trend opadanja stope nepismenih, kako je to bio slučaj kod nekih drugih općina u BiH, pri čemu naročito pada u oči nepismenost žena. Svaka peta žena je nepismena ili oko 20 %.

Zapaža se značajna razlika pismenosti/nepismenosti između hercegovačkih i bosanskih općina u korist hercegovačkih. U Hercegovini postotak nepismenih osoba u skoro svim općinama ne prelazi preko 1,5 do 2 %, dok bosanske općine (kad se iz zbira izuzmu sarajevske općine) uglavnom imaju preko 3,5 ili 4,5 % nepismenog stanovništva. Nepismenost žena u hercegovačkim općinama je svuda niža od 3 % i znatno ispod prosjeka BiH (4,76 %) kako je to vidljivo na Tabeli 6, dok je nepismenost žena u bosanskim općinama u pravilu 3–4 puta veća od prosjeka BiH, a u Kupresu čak 9 puta (Tabela 5).

Posebним plakatima UNESCO svake godine podsjeća zemlje na intenzivniju brigu oko opismenjavanja, a posebno opismenjavanja žena. Da bi se motivirale vlasti, a i same žene za učenje i školovanje, UNESCO u svojim

proklamacijama, brošurama, plakatima i lecima redovno ističe slogan: „*Ako obrazuješ dječaka, obrazuješ pojedinca, ako obrazuješ djevojčicu, obrazuješ porodicu i cijelu naciju*”.

Ilustracija 2. UNESCO plakati koji skreću pažnju na nepismenost žena

Utvrđeno je da se školovanjem djevojčice povećava vjerovatnoća da će se i njena djeca školovati. U svakom slučaju investiranjem u školovanje djevojčica, investira se u budućnost nacije. Iskustva stečena kroz aktivnosti UNESCO-a potvrđuju da se školovanjem djevojčica i mladih žena smanjuje: smrtnosti novorođenčadi, smrtnosti majki, smanjuje demografska eksplozija, dječiji brakovi, porodično i seksualno nasilje, a povećava se uključenost u društvene tokove, borbenost za pravedne ciljeve i ukupni socio-ekonomski napredak. Ilustracija koja slijedi sadrži poruku predsjednice UNESCO-a Irine Bokove: “*Novoopismena žena ima pozitivan uticaj poput talasa na sve indikatore razvoja.*”

U tabeli 6 dat je pregled općina sa najmanjim brojem nepismenih u BiH. Čak je i procenat nepismenih žena u ovim općinama daleko niži od prosjeka BiH.

Grad s najmanje nepismenih u BiH je Trebinje u kome je prema popisu stanovništva 0,91 % nepismenih od čega muškarci svega 0,24 % a žene 1,53 %. Slijedi Čitluk sa 1,16 % i Mostar sa 1,20 % nepismenog stanovništva. I ostale hercegovačke općine imaju daleko manje nepismenih nego općine u Bosni i manje nego što je to u prosjeku u BiH. Tako je nepismenost u Ljubuškom 1,43 %, Ljubinju 1,55 %, Bileći 1,46 %, Čapljini 1,44 %, Gacku 1,39 %, Grudama 1,68 %, Ravnom 1,28 %, Širokom Brijegu 1,71 % itd. Nešto veći

prosjeck imaju općine Konjic, Jablanica, Nevesinje, Neum i Stolac čiji postotak nepismenih prelazi 2 %.

Tabela 6. Rang-lista općina sa najmanjim brojem nepismenih

Rang Ukupno	Teritorija	Ukupno %	Muškarci %	Žene %	Rang Žene
	BiH	2.82	0.79	4.76	
1.	TREBINJE	0.91	0.24	1.53	1.
2.	ČITLUK	1.16	0.28	2.01	2.
3.	GRAD MOSTAR	1.20	0.30	2.03	3.
4.	RAVNO	1.28	0.33	2.29	4.
5.	GACKO	1.39	0.27	2.54	7.
6.	LJUBUŠKI	1.43	0.39	2.45	5.
7.	ČAPLJINA	1.44	0.40	2.46	6.
8.	LJUBINJE	1.55	0.31	2.76	8.
9.	GRUDE	1.68	0.54	2.80	9.
10.	ŠIROKI BRIJEG	1.71	0.42	2.96	10.

Tabela 7. Općine sa najmanjim brojem nepismenih prema popisu 2013. i trend od 1971.

Godina popisa	Teritorija	Ukupno %	Muškarci %	Žene %
2013	BiH	2.82	0.79	4.76
1971	TREBINJE	20,9	6,6	33,0
1981		11,1	2,5	18,9
1991		6,4	1,4	11,0
2013	ČITLUK	0.91	0.24	1.53
1971		24,7	7,3	39,1
1981		18,3	4,0	30,5
1991		9,3	1,4	16,5
2013	ČAPLJINA	1.16	0.28	2.01
1971		19,1	5,4	31,1
1981		12,7	3,1	21,7
1991		7,5	1,4	13,4
2013		1.20	0.30	2.03

Raniji popisi do 1991. pokazuju da su i hercegovačke općine imale značajan postotak nepismenih stanovnika i da smanjena stopa nepismenih na po-

sljedećem popisu 2013. nije samo puki nastavak 'tradicije' opismenjavanja koja je dominirala u hercegovačkim općinama. Za razliku od brojnih drugih općina u BiH ovdje je zapažen značajniji iskorak u smanjivanju stope nepismenih, posebno među ženama i povećanje obuhvata djece obaveznom školom. Praksu i aktivnosti koje su tome doprinijeli trebalo bi prenijeti i na niz drugih općina u BiH.

Kada analiziramo ukupnu stopu nepismenosti stanovništva BiH, koja je ovdje tabelarno i procentualno prikazana, vidimo da visok postotak nepismenih imaju upravo oni dijelovi BiH koji istovremeno zaostaju u ekonomskom razvoju. Iako prema nekim podacima koji prikazuju starosnu strukturu nepismenih (samo za FBiH, a ne za cijelu BiH) vidimo da generacije mlađe od 55 imaju stopu nepismenosti nižu od 1 % i da cijela slika pismenosti/nepismenosti nije i ne mora biti u cjelini zabrinjavajuća, ipak moraju se uzeti u obzir još neke vrste pismenosti koje zahtijeva savremeni način života i rada. Dok se BiH bori za elementarno opismenjavanje i pohađanje obavezne osnovne škole, dotle razvijeni svijet ide naprijed, a nas ostavlja po strani ili vraća u nazadak ukoliko ne prihvatimo nove koncepte pismenosti.

Ako se sjetimo rasprava o funkcionalnoj pismenosti, o čemu je bilo govora na prvim stranicama ovoga teksta, onda moramo pogledati kakvo je stanje u BiH s obzirom na stvaranje pretpostavki za viši i kvalitetniji nivo pismenosti. On najmanje podrazumijeva završavanje osnovnog, elementarnog i obaveznog nivoa školovanja uz informatičko opismenjavanje. Dok mi još uvijek definiramo pismenost kao elementarno poznavanje slova i najjednostavnije računanje u nekim zemljama svijeta (Japan, Singapur)²⁴ govori se o nepismenosti ukoliko osoba nije završila elementarno obavezno obrazovanje, a danas sve češće i ukoliko ne posjeduje kompjutersku pismenost. Sve zemlje svijeta propisuju za svoje stanovnike osnovnu/elementarnu školsku obavezu u trajanju najmanje od 5 godina (UNESCO propis za nerazvijene i zemlje u razvoju), dok danas sve više zemalja određuje obaveznim 10 do 12 godina školovanja. U BiH osnovnoškolsko obrazovanje traje 9 godina i uvedeno je na teritoriji cijele BiH od 2009/10. godine, umjesto ranijih 8 godina obaveznog školovanja, ali se još uvijek teško ostvaruje kao 100-postotna obaveza.

Pregledom podataka iz Popisa 2013. Pokušat ćemo ovdje predstaviti stanovništvo koje nije uspjelo pohađati ili je pohađalo samo određeni broj godina osnovnu školu i nije uspjelo završiti prema zakonu obavezno školovanje. Ako saberemo sve koji su bez ijednog razreda škole i one sa nepotpunom osnovnom školom, a stariji od 15 godina dobit ćemo prema određenim međunarodnim kriterijima *funkcionalno nepismeno stanovništvo*. U BiH, prema

²⁴ uis.unesco.org/en/topic/literacy

posljednjem Popisu, bez ikakvog obrazovanja ima 146.078, a sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem 274.036 što je ukupno 420.144 starijih od 15 godina bez završene osnovne škole. Ti podaci nam govore da stopa stanovništva koje nema završenu osnovnoškolsku obavezu, bilo osmogodišnju ili devetogodišnju iznosi 14,1 %. Svaki sedmi stanovnik BiH nije ispunio svoju zakonsku obavezu za stjecanjem elementarnog obrazovanja, niti je iskoristio svoje ustavno pravo na obrazovanje. Tek sa osnovnom školom postoje dobre pretpostavke da se razvije funkcionalna pismenost²⁵ mada praksa pokazuje da neke osobe mogu dostići funkcionalnu pismenost već nakon elementarnog opismenjavanja ukoliko su spremne za cjeloživotno učenje i formalno i neformalno usavršavanje ili ukoliko ih životne prilike prisile na to (migracije, izbjeglištvo, novo radno mjesto i sl.).

Obrazovanost stanovništva BiH

Posljednji popis stanovništva iz 2013. godine²⁶ pokazuje da građani BiH stari 15 i više godina, njih 2,987.440 učestvuju ili ne učestvuju u pojedinim nivoima obrazovanja prema sljedećem obuhvatu:

- bez ikakvog obrazovanja je 146.078 ili 4.9 %;
- nepotpuno osnovno obrazovanje ima 274.036 ili 9.2 %;
- sa završenom osnovnom školom ima 640.726 ili 21.4 %;
- srednjoškolsko obrazovanje²⁷ i specijalizaciju poslije srednje škole ima 1,546.774 ili 51.8 %;
- višu školu ili prvi stepen fakulteta ima 94.204 ili 3,1 %;
- visoku školu/fakultet/akademiju ili univerzitetima 285.622 ili 9,6 % stanovnika BiH.

Na zbirnoj Tabeli 8. data je slika obrazovanosti stanovništva prema završenim nivoima školovanja ukupno i po entitetima i Brčko distriktu, a potom posebno prema rodnoj/spolnoj pripadnosti.

²⁵ Savremeni eksperti obrazovanja govore već i o *integralnoj pismenosti* koja obuhvata funkcionalnu pismenost, raumijevanje pisanog teksta, informacijsku pismenost i selekciju informacija, etičku pismenost, kompjutersku i telekomunikacijsku pismenost i uspješno pismeno izražavanje.

<http://www.igi-global.com/chapter/literacy-integral-definition/13927>

²⁶ POPIS 2013. (str. 152) Srednjoškolsko obrazovanje posjeduje 51,05 % i specijalizaciju poslije srednje škole 0,72 % što se može zaokružiti na ukupno 51,8 % sa srednjom školom.

²⁷ Isto.

Tabela 8. Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi i spolu, nivo BiH, FBiH, RS i BD (totalni brojevi i procenti)

Teritorija	Pol	Ukupno	Bez ikakvog obrazovanja	Nepotpuno osnovno obrazovanje	Osnovna škola	Srednja škola i specijalizacija	Viša škola i prvi stepen fakulteta	Visoka škola / fakultet / akademija / univerzitet
BiH	Ukupno	2.987.440	146.078	274.036	640.726	1.546.774	94.204	285.622
	%	100.0	4.9	9.2	21.4	51.8	3.1	9.6
	Muški	1.453.294	24.021	83.216	274.258	882.700	51.556	137.543
	%	48.7	16.0	22.8	42.8	56.0	54.9	48.2
	Ženski	1.534.146	122.057	190.820	366.468	664.074	42.648	148.079
%	51.3	84.0	77.2	57.2	44.0	45.1	51.8	
FBiH	Ukupno	1.862.272	82.724	167.956	401.188	965.574	56.720	188.110
	%	100.0	4.4	9.0	21.6	51.8	3.0	10.2
	Muški	904.850	13.635	46.470	166.078	558.293	30.520	89.861
	%	48.6	16.5	27.7	41.4	57.8	53.8	47.8
	Ženski	957.422	69.089	121.486	235.110	407.388	26.200	98.249
%	51.4	83.5	72.3	58.6	42.2	46.2	52.2	
RS	Ukupno	1.054.733	59.838	98.904	221.416	546.921	35.542	92.012
	%	100.0	5.7	9.4	21.0	51.9	3.4	8.7
	Muški	514.018	9.655	34.105	99.975	305.276	19.969	45.038
	%	48.7	16.1	34.5	45.2	55.8	56.0	48.9
	Ženski	540.715	50.183	64.799	121.441	241.645	15.673	46.974
%	51.3	83.9	65.5	54.8	44.2	44.0	51.1	
DB	Ukupno	70.435	3.516	7.176	18.122	35.783	1.842	5.500
	%	100.0	5.5	10.2	25.7	48.7	2.6	7.8
	Muški	34.426	731	2.641	8.205	19.138	1.067	2.644
	%	48.9	20.8	36.7	45.3	55.8	57.9	48.1
	Ženski	36.009	2.785	4.535	9.917	15.141	775	2.856
%	51.1	79.2	63.-3	54.7	44.2	42.1	51.9	

Na Tabeli 8 izračunati su postoci horizontalno za svaki nivo obrazovanja i vertikalno unutar svakog pojedinog nivoa i entiteta odnos između muških i ženskih stanovnika starijih od 15 godina. Interesantan je trend koji pokazuju ovi podaci u pogledu obrazovanosti žena. Među stanovništvom starijim od 15 godina bez ikakvog obrazovanja ima 5 puta više žena nego muškaraca; sa nepotpunim osnovnim obrazovanjem žena je 3,5 puta više; s potpunom osnovnom školom kao najvišim nivoom obrazovanja žena je više nego muškaraca za 14,5 %; sa srednjom školom žene zaostaju za muškarcima za 12 %; sa višom školom žena je manje za 10 %, a s visokim obrazovanjem žena je više nego muškaraca za oko 4 %.

Najveći procenat stanovnika BiH sa 15 i više godina ima srednjoškolsko obrazovanje i specijalizaciju nakon srednjeg obrazovanja, njih 51,8 % ili

1,525.161. U ukupnom broju srednjoškolski obrazovanih ima za oko 200.000 manje žena nego muškaraca (ili 44,0 %). Žene u BiH sve do srednjeg i višeg obrazovanja značajno zaostaju za muškarcima, a potom se ta razlika smanjuje da bi na fakultetima i univerzitetima procenat žena bio za 3–4 posto veći u odnosu na muškarce.

Tabela 9. Stanovništvo staro 15 i više godina prema polu i školskoj spremi prema ranijim popisima, 1981. i 1991. god.

Godina	Ukupno	Bez školske spreme	Nezavršeno osnov. obraz. 1–3 i 4–7 raz.	Osnovno obrazov.	Srednje obrazov.	Više obrazov.	Visoko obrazov.	Nepoznato
1981. svega	2.990.135	664.557	815.317	722.192	649.410	60.000	67.159	11.500
1981. %		22.2	27.1	24.1	21.7	2.0	2.2	-
1991. svega	3.349.642	471.182	658.356	818.361	1,092.372	92.501	122.967	93.903
1991. %		14.1	19.6	24.4	32.6	2.8	3.7	-
2013. svega	2.987.440	146.078	274.036	640.726	1.546.774	94.204	285.622	33.184
2013. %		4.9	9.2	21.4	51.8	3.1	9.6	

Trend rasta stanovništva sa srednjim, višim i visokim obrazovanjem u BiH je dosta spor u odnosu na druge evropske zemlje što ukazuju mnoge studije o obrazovanju u evropskim i OECD zemljama. Kada se uporede podaci zemalja OECD koji pokazuju da su se upisne stope u srednju školu (15–19 godina) povećale u prosjeku za 10,4 postotnih bodova u razdoblju između 1995. i 2010. godine, osim Francuske koja pokazuje smanjenje od 89 na 84 % u istom periodu, sa BiH se može zaključiti da je naša zemlja uglavnom slijedila taj trend. Vidljivo je da je od 1981. godine stopa stanovništva sa srednjoškolskim obrazovanjem sa 21,7 % porasla u 1991. godini na 32,6 %, dakle za 10,9 postotnih bodova, a u periodu od 1991. do 2013, dakle za 22 godine stopa stanovništva sa srednjim obrazovanjem je porasla za gotovo 20 postotnih bodova.

Međutim, u BiH je krajnje nezadovoljavajuća stopa rasta stanovništva s diplomom višeg i visokog obrazovanja. Učešće mladih od 20 do 29 godina starosti povećalo se u zemljama OECD u prosjeku za 10,1 % između 1995. i 2010. godine, dok je rast bio najmanje 12 postotnih bodova u Češkoj, Finskoj, Grčkoj, Mađarskoj, Islandu, Koreji, Novom Zelandu, Poljskoj, Švedskoj i Turskoj. Nažalost, u BiH je u jednoj dekadi, 1981–1991, povećanje stanov-

ništva s diplomom visokog obrazovanja iznosilo svega 2,3 postotnih bodova, dok je u drugom periodu, 1991–2013, od 22 godine povećanje stanovništva s diplomom najvišeg stepena obrazovanja iznosio tek 6,2 postotnih bodova.

Posljedni popis, a i druge statistike pokazuju da se u obrazovanju žena pokazuju dva ekstrema koja drastično zaostaju iza muškaraca na nižim nivoima obrazovanja i da prednjače u najvišim nivoima obrazovanja.

Tabela 10. Učešće žena prema najvišoj završenoj školi nivo BiH, FBiH, RS i DB

Teritorija	BiH	Žene	FBiH	Žene	RS	Žene	DB	Žene
Završena škola / žene								
Bez ikakvog obrazovanja	4.9	83.6	4.4	83.5	5.7	83.9	5.0	79.2
Nepotpuno osnovno obrazovanje	9.2	69.6	9.0	72.3	9.4	65.5	10.2	63.2
Osnovna škola	21.4	57.2	21.6	58.6	21.0	54.8	25.7	54.7
Srednja škola i specijalizacija poslije srednje škole	51.2	43.3	51.8	42.2	51.9	44.2	48.7	44.2
Viša škola i prvi stepen fakulteta	3.2	45.3	3.0	46.2	3.4	44.0	2.6	42.1
Visoka škola/fakultet/ akademija/ univerzitet	9.6	51.8	10.2	52.2	8.7	51.1	7.8	51.9

Podaci o zemljama OECD-a pokazuju da djevojke u nešto većem procentu završavaju srednjoškolsko obrazovanje nego mladići, a slična je situacija i u terciarnom obrazovanju. To neki analitičari obrazovanja nazivaju *preokretom povijesnih trendova*.

Tabela 11. Obrazovanost stanovništva 15 i više godina u zemljama okruženja²⁸

Zemlja/nivo obrazovanja	BiH	Hrvatska	Srbija	Crna Gora	Slovenija	Makedonija
Osnovno obrazovanje ISCED 1+2	21,4	27,4	20,1	28,0	9,9	31,0
Srednje obrazovanje ISCED 3+4	51,8	54,8	48,9	52,0	56,2	48,8
Više i visoko obrazovanje ISCED 5+6+7+8	12,7	17,6	16,2	17,0	33,9	20,2

Uz ovaj pregled uključena je ISCED klasifikacija (International Standard Clasification of Education) koja je općeprihvaćena u Evropi i koja je usvoje-

²⁸ Za pregled i komparaciju na Tabeli 7. korišteni su podaci iz popisa za BiH, Hrvatsku, Srbiju i Crnu Goru, dok su podaci za Sloveniju i Makedoniju preuzeti sa zbirne tabele Eu i EA zemalja. *Source*: Eurostat STATISTIC EXPLAINED, Data extracted in June 2016. Vidjeti: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Educational_attainment_statistics

na Odlukom Vijeća ministara BiH 2011. godine kao Osnova kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini.²⁹

Kad se poredi obrazovanost stanovništva BiH sa drugim zemljama u okruženju, u prosjeku je na nižem nivou nego u svim ostalim zemljama. Nivo dostignutog obrazovanja odraslih često se koristi kao približna procjena ljudskog kapitala – sposobnosti kojima raspolaže populacija/stanovništvo i radna snaga jedne zemlje. Podaci o nivoima obrazovanja BH stanovništva vjerovatno su jedan od uzroka složenih ekonomskih okolnosti, a isto tako i otežanog izlaska iz krizne ekonomske situacije.

Kada se radi o stopi obrazovanih s višom ili visokom stručnom spremom – najnižu stopu tercijarnog obrazovanja ima stanovništvo BiH – 12,7 % ispred koje su za 4–5 postotnih bodova: Hrvatska sa 16,38 %, Srbija sa 16,23 %, i Crna Gora sa 17,0 %, dok Makedonija ima skoro dvostruko više, a Slovenija skoro tri puta više visokoobrazovanog stanovništva.

Tabela 12. Stanovništvo staro 15 i više godina prema postobaveznom obrazovanju, nivo BiH i Kantona

Teritorija BiH	Srednja škola i specijalizacija %	Viša škola i prvi stepen fakulteta %	Visoka škola/fakultet/akademija/univerzitet %	Ukupno više i visoko obrazovanje %	Ukupno postobavezno obrazovanje %
ISCED	3+4	5	6+7+8	5+6+7+8	3+4+5+6+7+8
BiH	51.8	3.1	9.6	12.7	64.5
USK	45.6	2.9	6.1	9.0	54.6
PK	47.2	2.7	6.7	9.4	56.6
TK	51.6	2.0	7.5	9.5	61.1
ZDK	52.7	2.3	6.9	9.2	61.9
BPK	50.7	2.5	8.9	11.4	62.1
SBK	51.5	2.5	6.4	8.9	60.4
HNK	54.7	4.1	12.6	16.7	71.4
ZHK	55.6	4.4	12.1	16.5	72.1
KS	54.0	4.2	19.1	23.3	77.3
K10	50.7	4.4	10.6	15.0	65.7

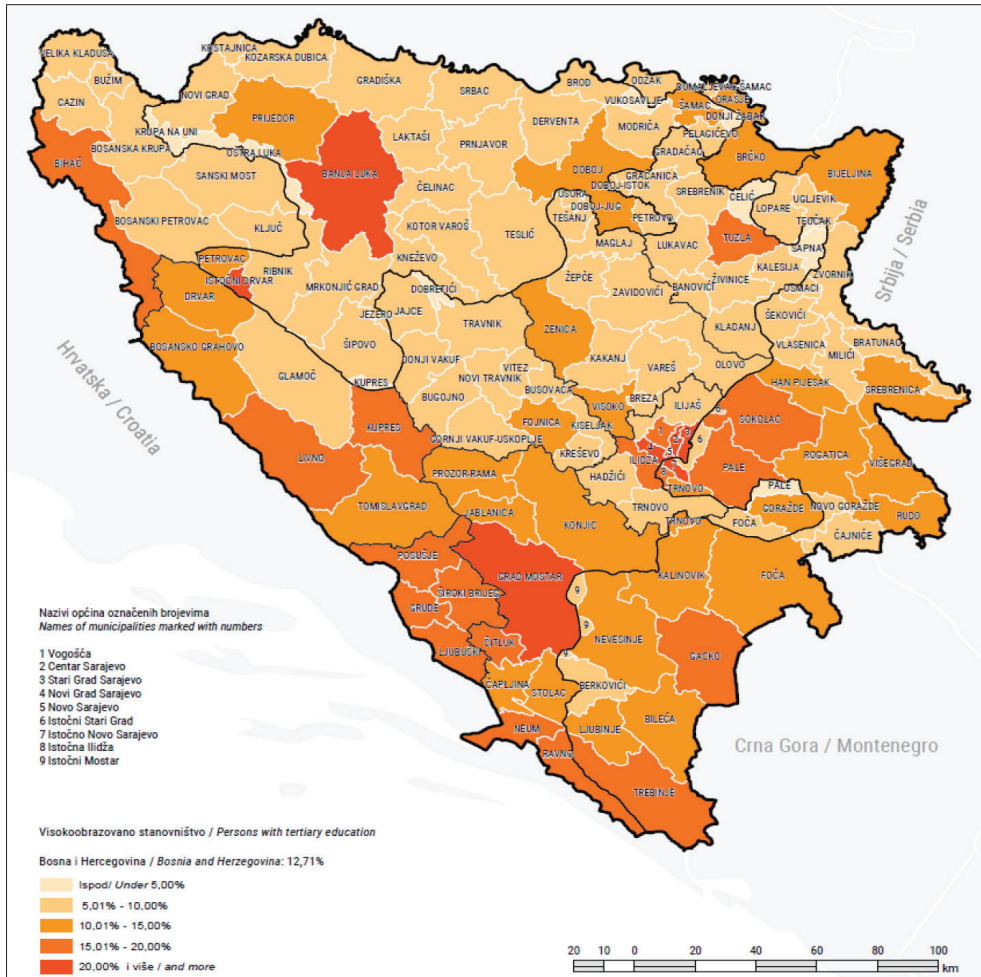
Na tabeli 12 predstavljeni su podaci o postobaveznim nivoima obrazovanja u Federaciji BiH po kantonima. Nivo dostignutog postobaveznog, tj. postobaveznog obrazovanja stanovništva starijeg od 15 godina uglavnom odražava i

²⁹ Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 31, godina XV, 25. april/travanj 2011. godine

razvijenost samog kantona. Najvišu stopu višeg i visokog obrazovanja imaju stanovnici Kantona Sarajevo koji je istovremeno i najrazvijeniji kanton u BiH i s najjačim potencijalom obrazovnih kulturnih institucija kao i najstarijim i najvećim univerzitetom u BiH.

Najnižu stopu visokoobrazovanog stanovništva imaju Srednjobosanski kanton sa 8,9 % i Unsko-sanski kanton sa 9,0 %. Najbolju strukturu visokoobrazovanog stanovništva zapažamo u Kantonu Sarajevo sa 23,3 %, a zatim u HNK 16,7 % i ZHK sa 16,5 % visoko obrazovanog stanovništva.

Ilustracija 3. Stanovništvo sa višim i visokim obrazovanjem, po općinama, 2013.

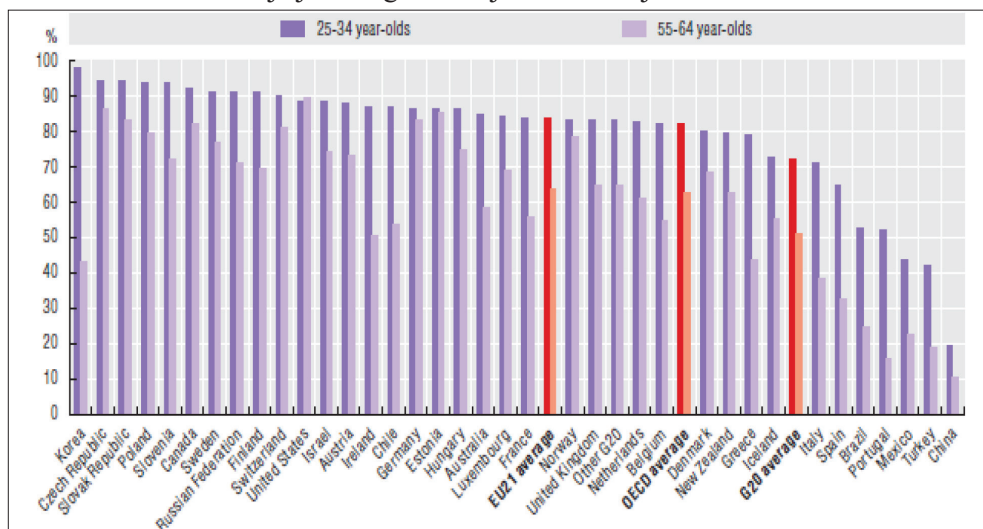

Prema ovoj karti samo najveći urbani i univerzitetski centri pokazuju da imaju više od 15 i 20 % stanovništva sa visokim obrazovanjem.

Obrazovanost stanovništva BiH u komparaciji sa OECD zemljama

Grafikon 2, koji slijedi, pokazuje postotak stanovništva OECD zemalja koji su dostigli najmanje srednje obrazovanje. Ako uporedimo prosječnu stopu dostignutog srednjoškolskog obrazovanja u zemljama OECD u 2010. godini, uočit ćemo da ovaj nivo obrazovanja ima oko 82–84 % mlađih stanovnika starosti 25–34 godine, dok starije generacije 55–64 godine stopu srednjoškolskog obrazovanja imaju u prosjeku 62–63 %.

GRAFIKON 2. Stanovništvo OECD zemalja³⁰, koje je dostiglo srednje obrazovanje u 2010.

Dekada koja je promatrana, od početka stoljeća do 2010. godine, pokazuje ekspanziju obrazovanja kod mladih koji nastoje da dostignu više nivo obrazovanja nego što su to imale prethodne generacije i posebno da u što većem procentu dostignu srednjoškolsko obrazovanje koje je već u značajnom broju EU zemalja obavezno.

Ako uporedimo prosječnu stopu dostignutog srednjeg obrazovanja u BiH (sa 51,8 %), uočljivo je zaostajanje za oko 10 % za starijim generacijama, a za oko 30 % za mlađim generacijama zemalja OECD.

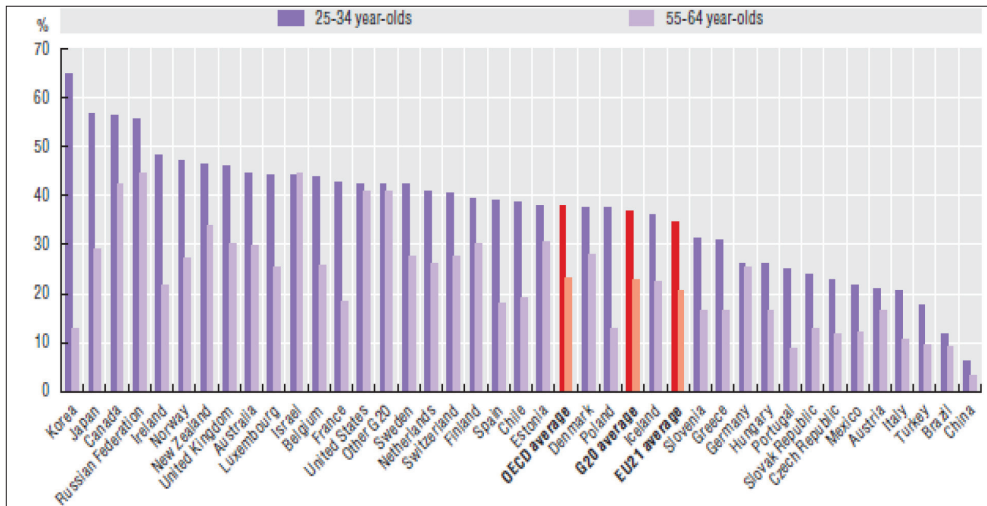
Postotak mladih koji iz srednjeg obrazovanja prelaze u više i visoko premašuje 75 % u 23 od 27 zemalja. U Finskoj, Grčkoj, Irskoj, Izraelu, Japanu,

³⁰ OECD (2012), Education at a Glance 2012: Highlights, OECD Publishing (str.13)<http://dx.doi.org/10.1787/888932664176>

Koreji, Portugalu, Sloveniji i Velikoj Britaniji postotak srednjoškolaca kreće se oko 90 %. Prosječna stopa djevojaka koje stječu diplome visokog obrazovanja je viša od one koju postižu mladići u gotovo svim OECD zemljama osim u Njemačkoj i Irskoj među evropskim zemljama.³¹ Jaz prema spolnoj pripadnosti najveći je na Islandu i Portugalu gdje se stope diplomiranja djevojaka i mladića razlikuju za 20 postotnih bodova u korist djevojaka. Druge zemlje poput Kine, Japana, Koreje i Turske imaju veoma malo ili nimalo razlika u broju studenata prema polnoj pripadnosti.

Iako je u većini OECD zemalja srednje obrazovanje dizajnirano tako da pored određene struke priprema učenike za uključivanje na univerzitet, u nekim zemljama mladići rađe biraju kraće postsrednjoškolske programe ili tzv. tercijarne programe tipa B, koji kraće traju i usmjereni su na razvoj praktičnih, tehničkih ili profesionalnih vještina. Takvi oblici tercijarnog obrazovanja kod nas su gotovo izgubljeni u javnim visokoškolskim ustanovama uvođenjem Bolonjskog reformskog procesa i nije poznato u kojoj mjeri eventualno egzistiraju na privatnim visokoškolskim institucijama.

GRAFIKON 3. Stanovništvo OECD zemalja³² koje je dostiglo tercijarno obrazovanje u 2010.

Grafikon 3 pokazuje procenat mladih od 25 do 34 godine i starijih od 55 do 64 godine koji su završili tercijarno obrazovanje. BiH sa svojih 12,7 % stanovništva sa završenom *višom i visokom školom, fakultetom, akademijom*

³¹ Isto (str. 14-18)

³² OECD (2012), Education at a Glance 2012: Highlights, OECD Publishing (str.13)<http://dx.doi.org/10.1787/888932664176>

ili univerzitetom nalazi se daleko ispod prosjeka OECD zemalja gdje je prosječna stopa završavanja visokog obrazovanja među mladima (25–34) skoro 40 %, a prosječna stopa starijih koji posjeduju diplomu tercijarnog nivoa obrazovanja oko 23 %. Dakle BiH s prosjekom 12,7 % ukupnog stanovništva koje ima više i visoko obrazovanje gotovo dvostruko zaostaje za starijom generacijom OECD zemalja i nalazi se među evropskim zemljama približno na istom mjestu kao starije generacije samo nekoliko zemalja poput Italije, Slovačke, Češke i Poljske, a nešto je bolja od starijih generacija Turske i Portugala. Međutim, kad se radi o mlađoj populaciji ili prosjeku između mlađih i starijih generacija koje posjeduju diplome tercijarnog nivoa obrazovanja u zemljama OECD, za njima BiH zaostaje najmanje za 20 i više procenata bez obzira na starosnu dob stanovništva koje posjeduje diplomu najvišeg nivoa obrazovanja. Drugačije rečeno, u prosjeku tri puta veći postotak stanovništva OECD zemalja posjeduje diplome tercijarnog obrazovanja nego stanovništvo BiH.

U komparacijama sa pojedinačnim zemljama Evrope stanovništvo BiH u zbirnim pokazateljima ima tek minimalnu prednosti u tercijarnom obrazovanju ispred starije generacije Portugala i Turske i možda u istoj ravni sa starijom generacijom Češke. Čak i novije stope upisa u posljednjoj dekadi ne obećavaju da će se BiH moći uskoro svrstati u red zemlja koje dostižu evropski prosjek u tercijarnom nivou obrazovanosti stanovništva.

Tabela 13. Studenti prema završenom tercijarnom stepenu po ISCED klasifikaciji³³ – generacije 25 godina i više

Država	Godina završavanja	Tercijarni kraći studij ISCED5	Bachelor ili ekvivalent ISCED6	Master ili ekvivalent ISCED7	Doktorat ili ekvivalent ISCED8
Albanija	2012.	-	-	12,2	0,1
BiH	2015.	-	6,7	0,7	0,1
Bugarska	2015.	-	-	24,5	-
Hrvatska	2011.	-	-	18,3	-
Crna Gora	2011.	-	19,5	-	-
Poljska	2014.	-	5,0	18,2	0,6
Slovenija	2015.	7,5	4,4	12,7	1,8
Srbija	2015.	6,4	11,7	1,5	0,4

Ovi pokazatelji predstavljeni na Tabeli 13 rječitije govore o niskom nivou obrazovanosti stanovništva BiH i nemogućnosti zemlje da lako poveća uče-

³³ Education-UIS.Stat-Unesco, Educational attainment of the population aged 25 years and older.

šće mladih u tercijskom obrazovanju kao i da brže stane u red zemalja koji imaju mnogo veće proporcije visokoobrazovanih mlađih ljudi nego sve druge analize i objašnjenja. Zaostajanje u kontekstu ovih zemalja, koje ne spadaju u najrazvijenije EU zemlje, tako je veliko da se ne može lako i brzo prevazići. Primjeri mnogih drugih zemalja (npr. Portugala, Grčke, Španije, Irske) koje su ulagale maksimalna sredstva i snage da povećaju stope učešća mladih u tercijskom obrazovanju, pokazuju da je to moguće tek po 1 do 1,5 % godišnje. Dok su u 2011. godini Crna Gora i Hrvatska imale 19,5 % odnosno 18,3 % mlađih stanovnika sa diplomama BA i MA i dok je Srbija u 2015. godini imala ukupno 19,6 % mlađih stanovnika s tercijskim obrazovanjem od čega najviše onih sa stupnjem 7 prema ISCED-u, dotle je u BiH svega 7,4 % imalo diplomu 6. i 7. stupnja po ISCED-u. Dakle, BiH bi mogla, pod pretpostavkom maksimalne usmjerenosti na takav cilj, da stigne Crnu Goru i Hrvatsku za desetak godina, ali će te zemlje u međuvremenu otići dalje. O drugim komparacijama ne treba ni govoriti. Poljska, Bugarska i Slovenija su još dalje od navedenih zemalja, a čak je i Albanija imala u 2012. godini dvostruko više mlađih stanovnika (12,2 % s diplomom tercijskog nivoa i to sa Master diplomom ili ISCED 7).

Kompjuterska pismenost u BiH

Pismenost današnjice sve se više temelji na kontekstu zahtjeva savremenog života, te postaje specifična po sadržaju i često podrazumijeva različite sposobnosti i stupnjeve ovladavanja tim sposobnostima. Današnje informacijsko doba povezuje narode, kulture, znanja i poslovanja i bez obzira na geografske različitosti, svima podjednako nameće nove društvene prakse, nove medije i nove načine kreiranja značenja, a time i nove interpretacije pismenosti. Kompjuterska pismenost postaje iz dana u dan sve važnija temeljna sposobnost.

Savremeno čovječanstvo se na jednoj strani, u najsiromašnijim zemljama, bori za osvajanje elementarne pismenosti, dotle se na drugoj strani, u razvijenim zemljama, tehnologija ubrzano širi u sva područja života. Danas je teško zamisliti elementarno opismenjenog pojedinca koji ne zna koristiti sredstva modernih tehnologija.

Kako kompjutersko opismenjavanje, tj. osposobljavanje za korištenje računarima, sve do posljednjeg popisa u BiH nije bilo sastavni dio školskih odgojno-obrazovnih programa te je važan segment u Popisu 2013. bio utvrđivanje kompjuterske pismenosti. Čovjek današnjice mora se služiti računarom i kod najjednostavnijih poslova i uglavnom se ne računa da je pismen ukoliko se ne zna služiti informacijskim tehnologijama pri svakodnevnoj komunikaciji.

Tabela 14. Kompjuterski pismeno stanovništvo staro 10 i više godina prema spolu, nivo BiH, FBiH, RS i BD

Teritorij	Spol	Ukupno	Kompjuterski pismena lica	Lica koja djelimično poznaju rad na računaru	Kompjuterski nepismena lica	Nepoznato
<i>Area</i>	<i>Sex</i>	<i>Total</i>				
BOSNA I HERCEGOVINA	Uk.	3.180.115	1.152.353	758.800	1.229.972	38.990
	M	1.551.947	593.012	395.395	545.075	18.465
	Ž	1.628.168	559.341	363.405	684.897	20.525
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE	Uk.	1.988.325	765.765	475.469	723.834	23.257
	M	969.343	396.058	248.143	313.947	11.195
	Ž	1.018.982	369.707	227.326	409.887	12.062
REPUBLIKA SRPSKA	Uk.	1.116.751	361.446	263.780	477.307	14.218
	M	545.767	183.942	137.065	218.232	6.528
	Ž	570.984	177.504	126.715	259.075	7.690
BRČKO DISTRIKT BOSNE I HERCEGOVINE	Uk.	75.039	25.142	19.551	28.831	1.515
	M	36.837	13.012	10.187	12.896	742
	Ž	38.202	12.130	9.364	15.935	773

Prema podacima iz Popisa 36,2 % stanovništva BiH kompjuterski je pismeno. Uvažavajući metodologiju navedenu u Popisu: *Kompjuterska pismenost se definira kao sposobnost lica da obradi tekst, izradi tabele, koristi e-mail i internet.*

Stopa onih koji su se izjasnili kao djelimično kompjuterski pismene osobe iznosi 23,9 %. *Djelimično kompjuterski pismenom osobom se smatra osoba koja zna obavljati bar jednu od navedenih aktivnosti. Osoba koja ne zna obavljati nijednu od navedenih aktivnosti smatra se kompjuterski nepismenom* (str. 14).

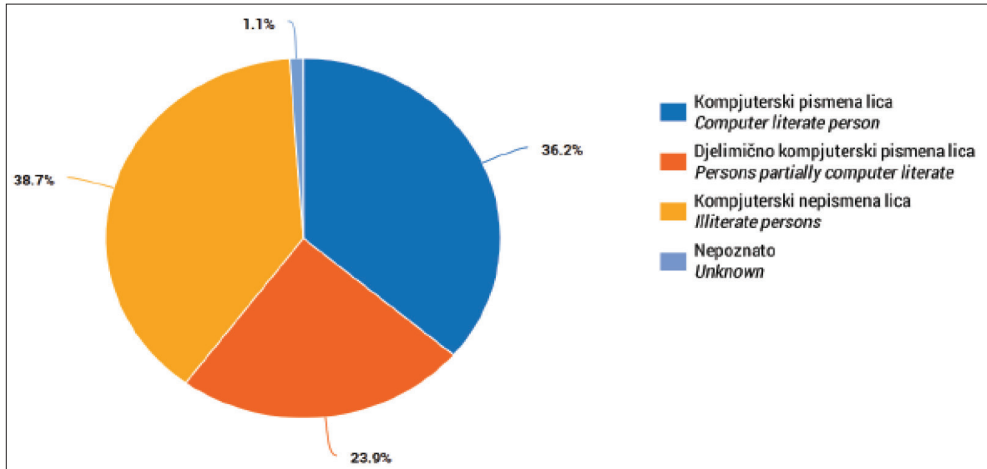
Kompjuterski nepismeno stanovništvo čini 38,7 % ukupne populacije BiH.

Na grafikonu 4 kompjuterska pismenost stanovništva BiH još je slikovitije predstavljena.

Ako se komparira FBiH, RS ili BD sa ukupnom slikom kompjuterske pismenosti/nepismenosti, u BiH nema značajnije razlike budući da je disparitet minimalan, svega 2–3 %. Naveću kompjutersku pismenost stanovništva ima FBiH, a najveću kompjutersku nepismenost ima RS.

Ako bismo htjeli da naše podatke uporedimo s razvijenim zemljama Evrope, dobili bismo vjerovatno vrlo nepovoljnu sliku kompjuterske pismenosti u BiH. Kompjuterska pismenost u razvijenim zemljama odavno je vrlo visoka i predstavlja sastavni dio svakodnevnog života rada i komuniciranja.

Grafikon 4. Stanovništvo staro 10 i više godina prema kompjuterskoj pismenosti i spolu, nivo BiH

Interesantno je ovdje navesti rezultate jednog istraživanja koje je provedeno 2012. godine u Italiji s ciljem poređenja kompjuterske pismenosti stanovništva Italije sa drugim zemljama EU. Budući da je provedeno približno u isto vrijeme kad i popis u BiH ostavlja veće mogućnost za kompariranje. Istraživanje je utvrdilo da je prosječna pismenost u EU bila dosta visoka i da prema pokazateljima 86 % stanovnika uspješno komunicira preko interneta, a da 48 % traži posao preko interneta. Prema istim podacima u EU je bilo oko 23 % kompjuterski nepismenih, za razliku od 6 % u Švedskoj. Iste godine u Italiji je bilo oko 40 % nepismenih, a u Rumuniji oko 50 %.

Kako se kompjuterska pismenost veoma brzo širi i mijenja iz dana u dan, možemo pretpostaviti da stanovništvo u BiH ne zaostaje značajno za zemljama u okruženju niti za većinom evropskih zemalja. Ono o čemu možda nedovoljno vodimo računa je da moderne tehnologije imaju i svoju negativnu stranu i da pored mnogih prednosti donose posljedice po npr. fizički razvoj mladih, da osiromašuju njihovu pismenost, njihov emocionalni i socijalni razvoj i druge osobine i karakteristike.

Zaključak

Posljednji popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, proveden 2013. godine, a objavljen u junu 2016. godine omogućio je poslije perioda od 22 godine važne uvide u stanje obrazovanosti/neobrazovanosti stanovništva BiH. Ukupno stanje predstavljeno kroz tri veoma važna segmenta obrazovanja: nepismenost, obrazovanost po pojedinim nivoima i kompjuterska pismenost, s konkretnim pokazateljima i postocima stvaraju

nepovoljnu sliku obrazovanosti stanovništva, a ona je još teža i složenija u komparaciji sa zemljama okruženja i drugim evropskim zemljama. Slika obrazovanosti stanovništva BiH ne daje mogućnost za optimistička prognozi- ranja ubrzanijeg ekonomskog i svakog drugog društvenog razvoja i napretka.

1. Stopa nepismenosti stanovništva u BiH (2,82 %) jedna je od najviših u Evropi i svrstava BiH prema tim podacima na samo dno ljestvice evropskih zemalja. Ukoliko se uz to pribroji 14,1 % stanovništva bez ikakvog obrazova- nja ili s nepotpunom osnovnom školom dobit ćemo da oko 17 % stanovništva nema nikakve šanse da se zaposli i da radi. Dakle, svaki šesti stanovnik BiH izbjegao je zakonsku obavezu da završi osnovno obrazovanje i istovremeno nije iskoristio svoje osnovno ljudsko pravo zagarantovano Ustavom. Šanse za rad takvih pojedinaca su minimalne i svode se na poslove u vlastitim doma- ćinstvima ili nekim pomoćnim aktivnostima u poljoprivredi.

2. Kompariranja obrazovanosti stanovništva BiH sa zemljama EU i OECD otkrivaju da se radi o značajno nižem nivou od prosjeka OECD i može se uporediti tek sa nekoliko EU zemalja poput Portugala, Grčke, Češke i to samo sa starijim generacijama (55+) i njihovim dostignutim nivoima obrazova- nja. Posebno je za BiH zabrinjavajući nivo tercijarnog obrazovanja. Prema Eurostatu EU zemlje su planirale da će do 2020. godine najmanje 40 % mladih ljudi (od 20 do 29) steći diplome tercijarnog obrazovanja. Za sada već 17 EU zemalja ima ostvaren taj cilj, a stanovništvo BiH teško se može nadati da će do 2020. godine povećati stopu visokoobrazovanih za 3–5 postotnih poena.

3. Stopa kompjuterske pismenosti stanovništva BiH i razvijanje kompe- tencija koje omogućavaju mladima široku upotrebu savremenih tehnologija u svakodnevnom životu izgleda je najmanje u zaostajanju iza razvijenih zema- lja. Kako se ovaj vid obrazovanja najbrže razvija neformalnim i informalnim učenjem i samoučenjem, to nam ostavlja prostor da vjerujemo kako će ovo područje obrazovanja ići brže u korak s razvijenim svijetom, jer neće ovisiti o odlukama, planovima, organizaciji i finansiranju od strane države.

Ovaj rad je težio da, pored ostalog, sagleda poziciju naše zemlje u relaciji sa susjednim zemljama kao i u odnosu prema razvijenim i manje razvijenim zemljama Evrope i svijeta i nakon svih analiza mora se ponoviti zaključak da je ona po svim nivoima i aspektima obrazovanja nepovoljna. Uprkos neda- ćama koje su zadesile ovu zemlju u protekle dvije decenije, ona mora vidjeti jedini izlaz u progresivni svijet, u većem ulaganju u obrazovanje kao i u na- stojanju da, što je moguće prije, povećavanjem upisnih kvota, uvjeta rada i opreme, dobije kvalitetan visokoobrazovani kadar.

Popis 2013. pomogao je u sagledavanju realne slike i o vlastitoj zemlji, ali je morao biti proveden i objavljen barem 10-ak godina ranije.

Literatura

- Alibabić, Š. (1994) *Funkcionalna pismenost i samoobrazovanje*, Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, Beograd
- Bešter, M. (2003) *Funkcionalna (ne)pismenost v Sloveniji*, Filozofski fakultet u Ljubljani, Ljubljana
- Bogdanović, S. – Matijević, M. (1990) *Nepismenost i ponovna nepismenost odraslih*, Andragoški glasnik 36 (10–12), (str. 311–328)
- Compulsory Education in Europe 2016/17, Eurydice – Facts and Figures
<https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/images/9/9c/193EN.pdf>
- Dalmau, C. Mery; Hafþís Guðjónsdóttir and Deborah Tidwell (ed.): *Taking a Fresh Look at Education, Framing Professional Learning in Education through Self-Study*, Sense Publisher, 2017 (<https://www.sensepublishers.com/media/3066-taking-a-fresh-look-at-education.pdf>)
- EACEA/Eurydice, 2012. Key Data on education in Europe 2012. Brussels: Eurydice. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5741409/978-92-9201-242-7-EN.PDF/d0dcb0da-5c52-4b33-becb-027f05e1651f>
- Education for All Global Monitoring Report 2006, Chapter 6, Understanding *Enciklopedijski rječnik pedagogije* (1963), Matica Hrvatska, Zagreb
- EUROPE 2012 TOGETHER AGAINST FUNCTIONAL ILLITERACY, Facts, Information and Solutions (http://www.grundbildung-und-beruf.info/et_dynamic/page_files/267_datei.pdf?1334836254)
- Eurostat, Statistic Explained, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Educational_attainment_statistics
- Faure, Edgar (1975) *Učiti za život*, Beograd, Stručna štampa. Filipović, M: *Pismenost nije samo poznavanje slov*, Aljazeera Balkans. (<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/pismenost-nije-samo-poznavanje-slova>)
- Good, C.V.: *Dictionary of Education*, McGraw-Hill Book Company, New York, Toronto, London, 1959.
- Ibrahimović, Namir (2015) Primary and secondary education in Bosnia and Herzegovina (current state and recommendations for reforms), Initiative for Monitoring the European Integration of BiH: (Primary-and-secondary-education-in-Bosnia-and-Herzegovina.pdf)
- Inglis – Inglis (1972) *Obuhvatni rečnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova*, Savremena administracija, Beograd
- Mulić-Bušatlija, S.: *Afrika u Evropi* (<https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/270/t27011.shtml>)
- Izjava iz Salamanke i Okvir za akciju o uključivanju sve djece u obrazovni sistem, 1994. (http://www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF);
- Literacy Skills for the World of Tomorrow, OECD and UNESCO Institute for Statistics, 2003
- Mapa puta i plan aktivnosti za uključivanje BiH u EU programe za cjeloživotno učenje i mladi u akciji (do 2013. godine), Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo na 56. sjednici 24.07. 2008. godine.
- Nadrjlanski, Đ. (2006) *Informatička pismenost i informatizacija obrazovanja*, Informatologija 39, 4, 262–266
- Napredak u realizaciji Milenijumskih razvojnih ciljeva u BiH 2013, (2014), UNDP, (http://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/bs/home/library.html)

- Odluka o usvajanju osnova kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, br. 31, godina XV, 25. 04. 2011.
- OECD/CERI (2008) New Millennium Learners “Initial findings on the effects of digital technologies on schoolage learners” (<http://www.oecd.org/site/educeri21st/40554230.pdf>)
- OECD/UNESCO Institute for Statistics (2003), *Literacy Skills for the World of Tomorrow*, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264102873-en>
- Opća deklaracija o pravima čovjeka, UN 1948
- PISA 2012 Results in Focus: What 15-year-olds know and what they can do with what they know (<https://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-overview.pdf>)
- PISA – THE OECD PROGRAMME FOR INTERNATIONAL STUDENT ASSESSMENT (<https://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/37474503.pdf>)
- Agencija za statistiku BiH (2016) *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013, Rezultati popisa*, Agencija za statistiku BiH(
- Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br.31, godina XV, 25.april/travanj 2011. godine
- Strategija Europa 2020, dostupno na: http://www.azoo.hr/images/razno/eu_hr.pdf (hrvatski prijevod)
- Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008/2015. Vijeće ministara usvojilo dokument na sjednici od 3.06.2008.godine
- Svjetski Obrazovni Forum (Education For All) održan u Dakaru, 2000. (<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001211/121147e.pdf>)
- UNESCO (2006), Education for All Global Monitoring Report, Chapter 6, Understanding of Literacy, http://www.unesco.org/education/GMR2006/full/chapt6_eng.pdf)
- UNESCO (1978), Revised Recommendation concerning the International Standardization of Educational Statistics, November 1978. (http://portal.unesco.org/en/ev.php-RL_ID=13136&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html)
- UNESCO (1994), The Salamanka Statement and Framework on Special Needs Education. Paris: Unesco. http://www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF.
- UNICEF Studija o neupisivanju i napuštanju školovanja (YERP), 2011.
- Zelenika, P.: *Alarmanтно: u BiH sada nepismenih više nego prije rata*, Večernji list. (<http://www.vecernji.ba/alarmanтно-u-bih-sada-nepismenih-vise-nego-prije-rata-1057007>)

POPIS STANOVNIŠTVA BIH 2013 – ANALIZA PODATAKA O NEZAPOSLENOSTI

Muris Čičić

Apstrakt

Podaci o radno sposobnom i radno aktivnom stanovništvu pokazuju visok stepen radno neaktivnog stanovništva, što implicira nedovoljno razvijene privredne aktivnosti u BiH. Visok je procent penzionera u odnosu na zaposlene. Nezaposlenost se kreće oko 25 % u prosjeku i kao takva je među najvišima u Evropi.

Ključne riječi: Radno sposobno stanovništvo, radno aktivno stanovništvo, penzioneri, nezaposlenost

Podaci Popisa iz 2013. godine u Bosni i Hercegovinu obrađuju zaposlenost i nezaposlenost u poglavlju 13¹. Pod radno sposobnim stanovništvom podrazumijevaju se osobe u dobi od 15 do 64 godine starosti. Pod ekonomski aktivnim stanovništvom (radna snaga), podrazumijevaju se zaposleni i nezaposleni. Pod radno neaktivnim stanovništvom tretiraju se osobe bez zaposlenja, bilo da ga traže ili ne, u trenutku popisa. Među ekonomski neaktivnim stanovništvom tretiraju se učenici i studenti, penzioneri, domaćice i osobe nesposobne za rad.

Zaposlene osobe su oni koji su se tokom popisa izjasnili da imaju posao, plaćene su ili rade u porodičnom biznisu za koji nisu plaćene. Zaposlene osobe su i poslodavci, samozaposlenici, poljoprivrednici na vlastitom imanju sa ili bez zaposlenih, te učenici, studenti i penzioneri, koji obavljaju neku plaćenu ili neplaćenu aktivnost.

Iz prethodnih definicija koje su navedene u metodologiji Popisa, vidljivo je da su podaci izjašnjavajućeg karaktera i ne moraju da korespondiraju sa stvarnim stanjem.

Raspoloživi podaci prezentirani su za cjelokupnu BiH, za Entitete i Distrikt Brčko, Kantone u FBiH i za općine. Mi ćemo se fokusirati na podatke na nivou države, entiteta i distrikta te kantona.

¹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

Na nivou Bosne i Hercegovine ima 2,987.440 radno sposobnog stanovništva, odnosno stanovnika koji su radno sposobnog uzrasta. Na tržištu rada nalazi se 1,033.884 zaposlenih i 328.632 nezaposlenih. Proizlazi da ima oko 24 % nezaposlenih. Oko 53 % nezaposlenih su radili nekad prije, a 47 % nezaposlenih nije nikad imalo posao. Od ukupnog broja zaposlenih oko 60 % su muškarci i 40 % žene, a u nezaposlenima muškarci participiraju sa skoro 58 %.

U strukturi ekonomski neaktivnog stanovništva, kojih ima 1,624.924 (ukupno radno sposobno umanjeno za zbir zaposlenih i nezaposlenih) najviše je penzionera (602.180), domaćica/na (449.188), đaka i studenata (227.185), te nesposobnih za posao (60.005) i ostalih (236.366). Ono što upada u oči jeste činjenica da na jednog zaposlenog dolazi 1,7 penzionera, što je veoma nepovoljan odnos, koji se prema nekim pokazateljima i dalje pogoršava. Također, nepovoljan je i odnos zaposlenih prema broju ekonomski neaktivnog stanovništva, gdje na svakog zaposlenog dođe 1,6 neaktivnih. Potencijalni zaključci mogu biti nepostojanje fleksibilnog tržišta rada, nedovoljna potražnja za radnom snagom, nepovoljna struktura poslova i slično.

Posmatrano po entitetima, u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) ima 1,862.272, a u Republici Srpskoj (RS) 1,054.733 radno sposobnog stanovništva. Od ekonomski aktivnog stanovništva u FBiH ima zaposlenih 635.246, a u RS 376.156. Respektivno, nezaposlenih je 200.326, i 120.726. Dakle, nezaposlenost u FBiH je nešto ispod 24 %, a u RS malo iznad toga. Distrikt Brčko (DB) ima 70.435 radno sposobnog stanovništva, a ekonomski aktivnih 30.062 stanovnika. Od toga je 22.482 zaposlenih, a 7.580 nezaposlenih, što čini oko 25 % stope nezaposlenosti. Od ukupnog broja nezaposlenih u FBiH nešto više od polovine bilo je nekad zaposleno, dok je u RS procent viši od 55 %. Za DB taj podatak je oko 54 %. Postavka je da su oni koji su nekad radili u boljoj poziciji od onih koji traže posao, a nikad ga nisu imali (iskustvo, sezonski rad itd).

Struktura ekonomski neaktivnog stanovništva pokazuje da u FBiH ima 368.934 penzionera, 295.895 onih koji obavljaju kućne poslove, 181.934 učenika i studenata, 33.162 nesposobnih za rad i 146.776 ostalih. U RS ti brojevi su proporcionalno manji (220.510 penzionera, 141.299 domaćica, 89.454 studenata, 24.766 nesposobnih i 81.828 ostalih). Važno je napomenuti da je odnos broja penzionera na jednog zaposlenog vrlo približan i u FBiH i RS (1,7). U DB podaci su proporcionalno slični.

Analiza na nivou kantona odnosi se samo na FBiH, pošto ni RS ni DB nemaju konstitutivni nivo iznad općina. U tom kontekstu podaci za kantone mogu biti djelomično indikativni s aspekta radnih aktivnosti stanovništva u polovini države.

Uočljivo je da postoji značajan debalans u pogledu broja radno aktivnog stanovništva, gdje Tuzlanski, Sarajevski i Zeničko-dobojski formiraju jednu skupinu sa po više od 300.000 radno sposobnih stanovnika, Unsko-sanski, Srednjobosanski i Hercegovačko-neretvanski sa po oko 200.000 stanovnika, Zapadnohercegovački i Kanton 10 po oko 80.000 stanovnika, s preostala dva kantona, Posavski i Bosansko-podrinjski, koji imaju po oko 20.000 radno sposobnih stanovnika.

U pogledu zaposlenosti indikativno je da manji kantoni, Bosansko-podrinjski i Posavski imaju najmanju nezaposlenost, 15 i 17 %. Veći kantoni imaju veće stope, Tuzlanski 27 %, Srednjobosanski 26 %, Zeničko-dobojski i Hercegovačko-neretvanski po 25 % i Zapadnohercegovački 24 %. Sarajevski kanton ima 20 % nezaposlenih, a Kanton 10 i Unsko-sanski po 21 %.

Ova kratka analiza raspoloživih podataka ukazuje na nekoliko zaključaka:

- Postoji nesrazmjer u brojevima između radno sposobnog i ekonomski aktivnog stanovništva, što indicira razmjerno nerazvijenu privredu.
- Isti podaci se mogu i interpretirati kao nedovoljna fleksibilnost tržišta rada (malo poslova za studente, domaćine, nedostatak povremenih i poslova sa skraćenim radnim vremenom).
- Visok je procent penzionera u odnosu na broj zaposlenih, što opet ukazuje na nedovoljnu razvijenost privrede i nepovoljnu demografsku strukturu stanovništva.
- FBiH ima više oko 800.000 radno sposobnih stanovnika, te oko 280.000 više zaposlenih. U strukturi, procenti nezaposlenosti su slični, kao i odnosa broja penzionera i zaposlenih.
- Postoje nesrazmjeri u kantonima, kako u pogledu broja radno sposobnog i ekonomski aktivnog stanovništva, tako i u pogledu zaposlenih i nezaposlenih, u apsolutnim i procentualnim odnosima.

POLJOPRIVREDNO STANOVNIŠTVO U BOSNI I HERCEGOVINI

Braco Kovačević

Apstrakt

Popisi stanovništva značajni su jer prezentuju neke relevantne podatke o određenim društvenim pojavama i aspektima društvenog života. Popis iz 2013. godine, a koji se odnosi na domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište, nije imao svoju komparativnu uporišnu tačku u popisu iz 1991. godine. Zato su izostali bitni uporedni podaci koji bi egzaktnije pokazali promjenu na području poljoprivrednih aktivnosti, kao i promjene u položaju poljoprivrednog stanovništva. Ipak, ukazano je na stanje i probleme ruralnog razvoja i razvoja poljoprivrede, kao i na mogućnost poboljšanja njihovog položaja.

Ključne riječi: popis stanovništva, poljoprivredna aktivnost, Bosna i Hercegovina, Brčko Distrikt, Federacija Bosne i Hercegovine, Republika Srpska

Uvod

Kao i druge države bivše Jugoslavije, i Bosna i Hercegovina nalazi se u tranziciji kako u ekonomskom, tako i političkom i kulturnom pogledu. Tranzicija zahvata i sektore ekonomije pa prema tome, i sektor poljoprivrede. U intenzivnim globalizacijskim procesima i procesima priprema za pristupanje Evropskoj uniji, tranzicija će još više zahvatati i sektor poljoprivrede.

Kada je u pitanju popis stanovništva, možemo reći da popisi stanovništva daju neke određene podatke o nekim relevantnim faktorima u društvu tako i Popis iz 2013. godine. Ipak, neki podaci, kao i oni o poljoprivrednom stanovništvu, ne daju dovoljno podataka da bismo dobili precizniju predstavu o promjenama vezanim za poljoprivredno stanovništvo.

Popis iz 1991. godine za bivšu Jugoslaviju pa, prema tome i bivšu BiH, odnosi se na ukupno poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i polu, tj. odnosi se na učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu u postotku, i učešće aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu u postotku. Rezultati popisa stanovništva se ne odnose na domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i domaćinstva koja

obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište, tako da nije bilo moguće izvršiti kompleksnu analizu i uporediti podatke s ciljem utvrđivanja strukturalnih promjena u poljoprivredi i stanovništvu koje se bavi poljoprivredom.

Analiza

Iz *Rezultata popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013.* (poglavlje 17) vidi se da se ti podaci odnose na domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost u Bosni i Hercegovini, Federaciji Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko distrikta. Zapravo, oni pokazuju ukupan broj domaćinstava, zatim broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost, te broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište.

Navedeni podaci o broju domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost odnose se na višočlana, kao i samačka domaćinstva. Iz njih su isključeni podaci o broju tzv. kolektivnih domaćinstava, kao što su manastiri – samostani, domovi za penzionere, ustanove za trajno zbrinjavanje djece i odraslih, i dr. Podaci o domaćinstvima koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost odnose se na domaćinstva koja su u posljednjih 12 mjeseci koristili/obrađivali poljoprivredno zemljište za poljoprivrednu proizvodnju na teritoriji BiH, oranice i bašte/vrtove, voćnjake, vinograde, rasadnike i druge stalne zasade, livade i pašnjake, domaćinstva koja su uzgajala stoku, perad, pčele i domaćinstva koja su se bavila uzgojem ribe i gljiva. Domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište, predstavljaju domaćinstva koja su povremeno ili stalno prodavala vlastite poljoprivredne proizvode na tržištu zelenih pijaca, otkupa, vlastitih prodavnica, ili na imanju.¹

Prema navedenim podacima, Bosna i Hercegovina ima 1,555.736 domaćinstava. Broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost iznosi 363.394, što u postotku iznosi 31,44%. Broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište je 56.609 (4,89%), što u odnosu na domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost iznosi 15,58%.

Federacija Bosne i Hercegovine ima 715.739 domaćinstava, a od toga 217.061 (30,32%) domaćinstvo koje obavlja poljoprivrednu aktivnost i 30.089 (4,20%) domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište, što u odnosu na domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost iznosi 13,86%.

¹ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa*, „Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine“, Sarajevo, juni 2016, str. 19–20.

U Republici Srpskoj ima 413.226 domaćinstava. Broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost je 141.629, odnosno 34,27%. Broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište je 25.395, odnosno 6,14%, što u odnosu na domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost iznosi 17,93%.

Ukupan broj domaćinstava u Brčko distriktu iznosi 26.771. Broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost je 4.704 (17,57%), a broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište je 1.125 (4,20%), što u odnosu na domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost iznosi 23,91%.

U odnosu na ukupan broj domaćinstava u BiH (1,155.736), za domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost, za Federaciju BiH to iznosi 18,78%, za RS 12,25%, a za Brčko Distrikt 0,40%.

U odnosu na ukupan broj domaćinstava u BiH, za domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode na tržištu, za Federaciju BiH to iznosi 2,60%, za RS 2,19%, a za Brčko distrikt 0,09%.

Navest ćemo i podatke o ukupnom broju domaćinstava u kantonima Federacije Bosne i Hercegovine, te broju domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost, kao i broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode na tržištu.

U Federaciji BiH ima 715.739 domaćinstava, od kojih 217.061 domaćinstvo koje obavljaju poljoprivrednu aktivnost (30,32%), a 30.089 domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode na tržištu. U odnosu na ukupan broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 4,20%, a u odnosu na broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 13,86%.

Unsko-sanski kanton ima 78.267 domaćinstava, od čega 23.945 domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost (30,54%) i 4.547 domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište. U odnosu na ukupan broj domaćinstava to iznosi 5,80%, a u odnosu na broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 18,98%.

Posavski kanton ima 13.313 domaćinstava, od čega 3.960 domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost (29,74%) i 834 domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište. U odnosu na ukupan broj domaćinstava to iznosi 6,26%, a u odnosu na broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 21,06%.

Tuzlanski kanton ima 150.607 domaćinstava, od čega 56.033 domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost (37,20%) i 6.242 domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište. U odnosu

na ukupan broj domaćinstava to iznosi 4,14%, a u odnosu na broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 11,13%.

Zeničko-dobojski kanton ima 121.156 domaćinstava, od čega 47.622 domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost (39,30%) i 5.385 domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište. U odnosu na ukupan broj domaćinstava to iznosi 4,44%, a u odnosu na broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 11,30%.

Bosansko-podrinjski kanton ima 8.670 domaćinstava, od čega 3.373 domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost (38,90%) i 462 domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište. U odnosu na ukupan broj domaćinstava to iznosi 5,32%, a u odnosu na broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 13,69%.

Srednjobosanski kanton ima 77.889 domaćinstava, od čega 31.489 domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost (40,42%) i 4.989 domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište. U odnosu na ukupan broj domaćinstava to iznosi 6,40%, a u odnosu na broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 15,84%.

Hercegovačko-neretvanski kanton ima 68.121 domaćinstvo, od čega 17.696 domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost (25,97%) i 3.808 domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište. U odnosu na ukupan broj domaćinstava to iznosi 5,59%, a u odnosu na broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 21,51%.

Zapadnohercegovački kanton ima 25.081 domaćinstvo, od čega 9.592 domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost (38,24%) i 1.161 domaćinstvo koje obavlja poljoprivrednu aktivnost i prodaje proizvode za tržište. U odnosu na ukupan broj domaćinstava to iznosi 4,62%, a u odnosu na broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 12,10%.

Kanton Sarajevo ima 148.871 domaćinstvo, od čega 16.112 domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost (10,82%) i 1.241 domaćinstvo koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište. U odnosu na ukupan broj domaćinstava to iznosi 0,83%, a u odnosu na broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 7,70%.

Kanton 10 ima 23.764 domaćinstava, od čega 7.239 domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost (30,46%) i 1.420 domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode za tržište. U odnosu na ukupan broj domaćinstava to iznosi 5,97%, a u odnosu na broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost to iznosi 19,61%.

Što se može iz navedenih podataka zaključiti?

Kada su u pitanju kantoni u Federaciji BiH, onda se vidi da se broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode na tržištu, kreće u rasponu od 0,83%, u Kantonu Sarajevo do 6,40% u Srednjo-bosanskom kantonu.

Prema opštinama, podaci pokazuju sljedeće:

Opština	Ukupan broj domaćinstava	Broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost	Domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost u odnosu na ukupan broj domaćinstava u %	Broj domaćinstava koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode na tržištu	Domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode na tržištu u odnosu na ukupan broj domaćinstava %	Domaćinstva koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode na tržištu u %
Banovići	7 636	3 952	51,75%	246	3,22%	6,22%
Banja Luka	65 652	8 868	13,51%	594	0,90%	6,70%
Berkovići	638	452	70,85%	235	36,83%	51,99%
Bihać	18 294	4 598	25,13%	444	2,43%	9,66%
Bijeljina	34 573	10 599	30,66%	4 985	14,42%	47,03%
Bileća	3 317	1 661	50,08%	213	6,42%	12,83%
Bosanska Krupa	7 675	2 488	32,42%	484	6,31%	19,45%
Bosanski Petrovac	2 798	1 171	41,85%	229	8,18%	19,56%
Bosansko Grahovo	1 046	422	40,34%	61	5,83%	14,45%
Bratunac	5 998	3 188	53,15%	706	11,77%	22,15%
Brčko	26 771	4 704	17,57%	1 125	4,20%	23,92%
Breza	5 058	2 335	46,16%	247	4,88%	10,58%
Brod	5 659	1 514	26,75%	134	2,37%	8,85%
Bugojno	9 429	3 258	34,55%	649	6,88%	19,92%
Busovača	5 621	2 668	47,46%	253	4,50%	9,48%
Bužim	4 326	2 553	59,02%	582	13,45%	22,80%
Cazin	16 686	5 345	32,03%	1 105	6,62%	20,67%
Centar Sarajevo	21 484	932	4,34%	73	0,34%	7,83%
Čajniče	1 678	889	52,90%	132	7,87%	14,85%
Čapljina	7 916	2 326	29,38%	1 457	18,41%	62,64%
Ćilić	3 203	1 537	47,99%	557	17,39%	36,24%
Čelinac	5 049	2 604	51,57%	191	3,78%	7,33%
Čitluk	4 667	1 465	31,39%	144	3,09%	9,83%
Derвента	9 467	3 054	32,26%	457	4,83%	14,96%
Doboj	25 723	9 270	36,04%	517	2,01%	5,58%

Poljoprivredno stanovništvo u Bosni i Hercegovini

Doboj Istok	3 167	1 846	58,29%	261	8,24%	14,14%
Doboj Jug	1 307	717	54,86%	30	2,30%	4,18%
Dobretići	437	173	36,58%	10	2,11%	5,78%
Domaljevac-Šamac	1 312	413	31,48%	94	7,16%	22,76%
Donji Vakuf	4 183	2 104	50,30%	381	9,11%	18,11%
Donji Žabar	1 203	621	51,62%	220	18,29%	35,43%
Drvar	3 033	643	21,20%	75	2,47%	11,66%
Foča – FBiH	747	296	39,63%	82	10,98%	27,70%
Foča – RS	6 622	1 973	29,79%	263	3,97%	13,93%
Fojnica	3 908	1 500	38,38%	268	6,86%	17,87%
Gacko	2 780	989	35,58%	438	15,76%	44,29%
Glamoč	1 437	550	38,27%	339	23,59%	61,64%
Goražde	7 573	2 903	38,33%	357	4,71	12,30%
Gornji Vakuf – Uskoplje	5 686	2 438	42,88%	534	9,39%	21,90%
Gračanica	15 083	7 084	46,97%	829	5,50%	11,70%
Grad Mostar	34 129	6 039	17,69%	635	1,85%	10,51%
Gradačac	11 881	4 784	40,27%	1 404	11,82%	29,35%
Gradiška	17 255	6 451	37,39%	2 289	13,27%	35,48%
Grude	4 502	1 982	44,02%	143	3,18%	4,39%
Hadžići	7 530	3 254	43,21%	253	3,36%	7,78%
Han Pijesak	1 396	448	32,09%	75	5,37%	16,74%
Ilidža	22 296	2 931	13,15%	202	0,90%	6,89%
Ilijaš	6 386	2 273	35,59%	204	3,19%	8,97%
Istočna Ilidža	5 007	1 047	20,91%	51	1,02%	4,87%
Istočni Drvar	39	11	28,21%	1	2,56%	9,09%
Istočni Mostar	83	60	72,29%	9	10,84%	15%
Istočni Stari Grad	442	264	59,73%	35	7,92%	13,26%
Istočno Novo Sarajevo	3 848	505	13,12%	43	1,12%	8,51%
Jablanica	3 168	1 680	53,03%	117	3,69%	6,96%
Jajce	8 041	3 317	41,25%	351	4,37%	10,58%
Jezero	371	101	27,22%	9	2,43%	8,91%
Kakanj	12 240	5 490	44,85%	486	3,97%	8,85%
Kalesija	9 781	5 217	53,34%	584	5,97%	11,19%
Kalinovik	795	367	46,16%	93	11,70%	25,34%
Kiseljak	6 801	3 256	47,88%	314	4,62%	9,64%
Kladanj	3 847	2 244	58,33%	143	3,72%	6,37%
Ključ	4 990	1 343	26,91%	281	5,63%	20,92%
Kneževo	3 188	1 922	60,29%	305	9,57%	15,87%

Braco Kovačević

Konjic	8 381	2 426	28,95%	572	6,82%	23,58%
Kostajnica	1 916	749	39,09%	193	10,07%	25,77%
Kotor Varoš	5 956	1 834	30,79%	139	2,33%	7,58%
Kozarska Dubica	7 557	2 984	39,49%	863	11,42%	28,92%
Kreševo	1 845	667	36,15%	65	3,52%	9,75%
Krupa na Uni	549	454	82,70%	289	52,64%	63,66%
Kupres – FBiH	1 489	406	27,27%	123	8,26%	30,30%
Kupres – RS	129	85	65,89%	72	55,81%	84,70%
Laktaši	11 393	3 896	34,20%	663	5,82%	17,02%
Livno	9 028	3 065	33,95%	466	5,16%	15,20%
Lopare	5 122	2 419	47,23%	669	13,06%	27,66%
Lukavac	16 565	6 475	38,87%	331	1,99%	5,11%
Ljubinje	1 088	604	55,51%	269	24,72%	44,54%
Ljubuški	7 444	2 302	30,92%	766	10,29%	33,28%
Maglaj	7 687	3 242	42,19%	216	2,80%	6,66%
Milići	3 609	1 401	38,82%	186	5,15%	13,23%
Modriča	8 638	2 798	32,29%	420	4,86%	15,01%
Mrkonjić Grad	6 169	2 552	41,37%	257	4,17%	10,07%
Neum	1 394	350	25,11%	15	1,08%	4,29%
Nevesinje	4 003	2 068	51,66%	702	17,54%	33,95%
Novi Grad	8 899	3 779	42,47%	500	5,62%	13,23%
Novi Grad Sarajevo	42 274	3 007	7,11%	164	0,39%	5,45%
Novi Travnik	7 267	3 007	41,38%	679	9,34%	22,58%
Novo Goražde	1 101	438	39,78%	88	7,99%	20,09%
Novo Sarajevo	25 690	855	3,33%	58	0,23%	6,78%
Odžak	5 809	1 342	23,10%	238	4,09%	17,73%
Olovo	3 493	1 929	55,22%	98	2,80%	5,08%
Orašje	6 192	2 205	35,61%	502	8,11%	22,77%
Osmaci	1 689	1 006	59,56%	159	9,41%	15,80%
Oštra Luka	977	572	58,55%	57	5,83%	9,97%
Pale FBiH	350	174	49,71%	23	6,57%	13,22%
Pale RS	7 211	1 535	21,29%	99	1,37%	6,45%
Pelagićevo	1 923	896	46,59%	260	13,52%	29,02%
Petrovac	131	54	41,22%	12	9,16%	22,22%
Petrovo	2 546	1 391	54,63%	61	2,40%	4,39%
Posušje	5 153	1 783	34,60%	106	2,06%	5,95%
Prijedor	28 411	8 980	31,61%	801	2,82%	8,92%
Prnjavor	12 318	6 141	49,85%	987	8,01%	16,07%

Poljoprivredno stanovništvo u Bosni i Hercegovini

Prozor	3 653	1 588	43,47%	208	5,69%	13,10%
Ravno	929	261	28,09%	74	7,97%	28,35%
Ribnik	2 275	1 583	69,58%	93	4,09%	5,87%
Rogatica	3 901	1 483	38,02%	265	6,79%	17,89%
Rudo	2 900	1 482	51,10%	245	8,45%	16,53%
Sanski Most	11 847	1 912	16,14%	481	4,06%	25,16%
Sapna	3 085	1 524	49,40%	177	5,74%	11,61%
Sokolac	4 313	1 591	36,89%	293	6,79%	18,42%
Srbac	6 233	2 866	45,98%	595	9,55%	20,76%
Srebrenica	3 864	1 931	49,97%	472	12,22%	24,44%
Srebrenik	13 187	5 602	42,48%	496	3,76%	8,85%
Stari Grad Sarajevo	13 753	917	6,67%	51	0,37%	5,56%
Stolac	3 884	1 561	40,19%	586	15,09%	37,54%
Šamac	5 670	2 232	39,37%	617	10,88%	27,64%
Šekovići	2 557	896	35,04%	83	3,25%	9,26%
Šipovo	3 681	1 655	44,96%	249	6,76%	15,05%
Široki Brijeg	7 982	3 525	44,16%	146	1,83%	4,14%
Teočak	2 020	1 036	51,29%	54	2,57%	5,21%
Teslić	13 353	7 075	52,98%	576	4,31%	8,14%
Tešanj	13 426	6 098	45,42%	874	6,51%	14,33%
Tomislavgrad	7 731	2 153	27,85%	874	6,51%	14,33%
Travnik	16 445	5 648	34,34%	1 204	7,32%	21,32%
Trebinje	9 455	2 495	26,39%	328	3,47%	13,15%
Trnovo – FBiH	647	435	67,23%	80	12,36%	18,39%
Trnovo RS	806	342	42,43%	17	2,11%	4,97%
Tuzla	42 630	6 752	15,84%	393	0,92%	5,82%
Ugljevik	4 897	2 430	49,62%	633	12,93%	26,05%
Usora	1 936	927	47,88%	46	2,38%	4,96%
Vareš	3 582	1 167	32,58%	146	4,08%	12,51%
Velika Kladuša	11 651	4 535	38,92%	941	8,08%	20,75%
Visoko	12 900	5 810	45,04%	928	7,19%	15,97%
Višegrad	4 031	976	24,21%	99	2,46%	10,14%
Vitez	8 190	3 383	41,31%	281	3,43%	8,31%
Vlasenica	3 735	1 391	37,24%	241	6,45%	17,33%
Vogošća	8 811	1 508	17,11%	156	1,77%	10,34%
Vukosavlje	1 560	536	34,36%	74	4,74%	13,81%
Zavidovići	12 088	6 224	51,49%	296	2,45%	4,76%
Zenica	38 609	8 853	22,93%	1 231	3,19%	13,90%
Zvornik	17 877	7 171	40,11%	774	4,33%	10,79%
Žepče	8 830	4 829	54,69%	787	8,91%	16,30%
Živinice	18 431	7 980	43,30%	767	4,16%	9,61%

Kao što se može vidjeti, kada je riječ o domaćinstvima koja obavljaju poljoprivrednu aktivnost i prodaju proizvode na tržištu, u postotku, pokazuje se da je on najniži u opštinama Široki Brijeg (4,14%), Doboj Jug (4,18%), Neum (4,29%), Grude i Petrovo (4,39%), a najviši u opštinama Berkovići (51,59%), Čapljina (62,64%), Glamoč (61,64%), Krupa na Uni (63,66%) i Kupres – RS (84,70%).

Popis stanovništva iz 2013. godine koji se odnosi na poljoprivredno stanovništvo u Bosni i Hercegovini ne daje mnogo podataka iz kojih bismo zaključili o položaju poljoprivrede, kao i pravcima njenog budućeg razvoja.

Kao što smo napomenuli, u popisu stanovništva iz 1991. godine nisu postojali podaci o domaćinstvima koja su obavljala poljoprivrednu aktivnost, kao ni o domaćinstvima koja su obavljala poljoprivrednu aktivnost i prodavala proizvode za tržište te zato, i izostaje komparativna analiza kojom bi se utvrdio karakter promjena poljoprivrednih djelatnosti, poljoprivrednog stanovništva i poljoprivrede. Pa, i pored toga, određena istraživanja vezana za poljoprivredni sektor nam daju podatke o postojećem stanju i problemima, kao i projekcijama poboljšanja postojećeg stanja u BiH kao „tranzicionoj zemlji“.

Tranzicione zemlje bivše Jugoslavije pa, prema tome i Bosna i Hercegovina, zemlje su deindustrijalizacije. Ono što mogu učiniti odnosi se na razvijanje drugih privrednih grana, kao što je i poljoprivreda. A to znači da su u neoliberalnoj globalnoj ekonomiji male države „kolonije“, odnosno *države deindustrijalizacije*, tj. države koja imaju dozvolu da samo proizvode sirovine (Reinert 2006: 123).

Bosna i Hercegovina, Srbija i Albanija su zemlje koje u Evropi imaju najveći postotak stanovništva koje živi u ruralnom području i, istovremeno su to zemlje na začelju ekonomskog razvoja u Evropi. Znači li to da postoji korelacija između ruralnosti i ekonomskog razvoja?²

Što se tiče Bosne i Hercegovine, stanje na selu i u ruralnom prostoru veoma je teško – smanjuje se broj ljudi koji žive u ruralnim područjima, sela umiru i gase se, postoji veliki broj staračkih domaćinstava, izražene su migracije prema urbanim prostorima i razvijenim zemljama, demografska slika je nepo-

² Potpunije o ovome na primjeru tranzicionih zemalja bivše SFRJ, u: B. Petrač, A. Šindulić, K. Zmaić (ur.), *Sadašnjost i budućnost sela i poljoprivrede*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa *Globalizacija i regionalni identitet*, „Sveučilište Jospia Juraja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, Poljoprivredni fakultet u Osijeku“, Osijek, 2009; *Budućnost sela u Srbiji*, Beograd, decembar 2012; *Poljoprivredni i ruralni razvoj u BiH. Preporuke civilnog društva za brži put prema EU*, Sarajevo, juni 2013; *Poljoprivreda i ruralni razvoj u Republici Srpskoj do 2020. godine*, „Univerzitet u Banjoj Luci – Poljoprivredni fakultet“, Banja Luka, 2016.

voljna; siromaštvo je u ruralnim prostorima veće nego u urbanim sredinama. Poljoprivreda teško može da bude glavni izvor prihoda jer obezbeđuje lakši pristup resursima hrane, ali ne i novcu, visok je nivo neobrađenih oraničnih površina, a zemljište je neuređeno za snažnije razvojne akcije. Osim toga, izrazit je i visok tehnološki zaostatak za Evropom jer u poljoprivredi BiH dominira zastarjela mehanizacija i tradicionalni proces proizvodnje. U trgovačkom smislu, za poljoprivredu BiH karakteristična je velika zavisnost o uvozu hrane, postojanje dispariteta cijena između inputa/outputa poljoprivredne proizvodnje, veoma neorganizovana i neracionalna trgovina poljoprivrednim proizvodima, neplanski otkup, ali i izraženi monopolski odnos velikih otkupljiivača, postojanje izrazito neplanske i netržišno orijentisane proizvodnje s nedovoljnim postojanjem osjećaja za tržište, i tržišni način razmišljanja poljoprivrednih proizvođača.

U predratnoj poljoprivredi u BiH je bilo oko 21% radno aktivnog stanovništva. U ukupnom BDP-u je poljoprivreda učestvovala sa 12–14%. U poljoprivrednoj proizvodnji bio je dominantan privatni poljoprivredni posjed, što je za posledicu imalo to da su ruralna sredina i poljoprivreda bili slabo razvijeni tako da se veliki dio hrane uvezio.

U ratnom periodu došlo je do razaranja privrednih pa, prema tome, i poljoprivrednih kapaciteta. S radom je prestala većina zadruga, razoreni su poljoprivredni kombinati, nestala je i distribucija plasmana proizvoda. Poljoprivredni stručnjaci smatraju da se gotovo najveći problem u vezi s obnovom poljoprivrede odnosi na velike ostatke eksplozivnih sredstava, za čije čišćenje terena treba ogroman novac.

U zadnjih petnaestak godina je učešće poljoprivrede u BDP-u smanjeno „sa oko 14% na oko 8%, što je rezultat njene stagnacije i nekonkurentnosti u odnosu na zemlje u okruženju“.³

Veliki je broj problema s kojima se suočava poljoprivredni sektor, posebno onaj u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji u Bosni i Hercegovini. Navest ćemo neke značajnije uzroke sadašnjeg lošeg stanja u poljoprivrednom sektoru koji se odnose na:

- nekonkurentnost poljoprivrednih proizvoda;
- neadekvatnu finansijsku podršku poljoprivrednom sektoru i nedovoljnu dostupnost kreditima;
- neorganizovano tržište;
- niske otkupne cijene;
- skupe repromaterijale;

³ *Poljoprivreda i ruralni razvoj u BiH. Preporuke civilnog društva za brži put prema EU*, Sarajevo, juni 2013, str. 5.

- nedovoljnu iskorištenost kapaciteta institucija za pomoć poljoprivredi i ruralnom razvoju, kao i zakonodavstvo;
- nedovoljno organizovan i implementiran NVO sektor u poljoprivredi, itd.⁴

U studiji *Poljoprivredni i ruralni razvoj u BiH – preporuke civilnog društva za brži put prema EU*, se, ne bez razloga, govori o tzv. „željenoj situaciji“ i „željenom stanju“. Kada je riječ o „željenoj situaciji“, ona se, sa stajališta interesa poljoprivrednika, odnosi na, prije svega, postojanje pravne države i odgovorne vlasti koja će se fokusirati na privredne i životne probleme. Također, ovo se odnosi i na veću i efikasniju kontrolu vlasti od strane građana i participaciju u donošenju odluka, zakonsku regulativu i standarde u odnosu na EU, bolji i kvalitetniji životni standard poljoprivrednika, perspektivu mladih da se bave poljoprivredom i drugim djelatnostima u ruralnom prostoru, bolju socijalnu zaštitu poljoprivrednika, veću novčanu pomoć i organizovanu lakšu prodaju poljoprivrednih proizvoda na organizovanijem tržištu, povećanu opskrbu stanovništva domaćom hranom, bolje uravnotežen vanjskotrgovinski bilans u sektoru hrane, povećanu sigurnost hrane, kao i povećani udio organske (ekološke) proizvodnje uz smanjenje degradacije životne sredine zbog poljoprivrednih aktivnosti. S druge strane posmatrano, „željeno stanje“ za poljoprivrednike podrazumijeva planiranu državnu finansijsku pomoć, povoljnije kredite, organizovanje domaće tržište, osiguran plasman proizvoda, kao i bolju zakonsku i institucionalnu podršku. To bi bili neophodni uvjeti za bolji položaj poljoprivrednika u BiH, za povećanje njihovog životnog standarda i osnaživanje farmi.⁵

Države moraju posvećivati značajnu pažnju *poljoprivredi*, odnosno proizvodnji *hrane* kao strateškog resursa. U tom smislu moraju izgrađivati optimalnu *agrarnu* politiku, kao i *agrarnu reformu* institucionalnim i zakonskim mehanizmima.

Kada je u pitanju selo i ruralni prostor, država mora učestvovati u planiranju i pomaganju ruralnog razvoja, kao i razvoju novih sela. Također, mora se voditi računa o ekologiji i unapređenju životnog i radnog prostora sela i ruralnog razvoja tako da selo i ruralni prostor budu prostori privređivanja i stanovanja. Treba pomoći obrazovanju mladih i stimulirati ih za ostanak na selu i ublažiti odlazak mladih iz ruralnih područja. Državnim mjerama i podsticajima svakako treba zadržati stanovništvo u ruralnim područjima i spri-

⁴ *Poljoprivredni i ruralni razvoj u BiH. Preporuke civilnog društva za brži put prema EU*, Sarajevo, juni 2013, str. 5–7.

⁵ *Poljoprivredni i ruralni razvoj u BiH. Preporuke civilnog društva za brži put prema EU*, Sarajevo, juni 2013, str. 8–9.

ječiti regresivna demografska kretanja i depopulaciju, kao i provoditi mjere ublažavanja starenja stanovništva u ruralnim naseljima. Kada su u pitanju poljoprivreda i druge djelatnosti, neophodno je izgrađivati alternativnu, održivu poljoprivredu i proizvodnju zdrave hrane, održivo koristiti prirodne resurse, davati efikasnu i stvarnu podršku poljoprivrednicima (finansijsku, tehničko-tehnološku, informaciono-komunikacionu, stručnu i naučnu). Neophodno je razvijati multifunkcionalnu poljoprivredu i povezivati je s nepoljoprivrednim sektorima, zaštititi i brendirati proizvode itd.

Naravno, godinama, pa i decenijama, stručnjaci upozoravaju na probleme ruralnog razvoja i razvoja poljoprivrede, odlaska mladih iz ruralnih područja, „bijeke kuge“ i depopulacije, ali državne institucije nikako da razviju efikasnu strategiju razvoja ruralnih područja i poljoprivrede.

Literatura

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2016) *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Reinert, E. S. (2006) *Globalna ekonomija: kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Čigoja štampa, Beograd

9. PRILOG

Konfesionalna pripadnost stanovnika po opštinama

Opština	Godina	Muslimani	Katolici	Pravoslavni
Banja Luka	2013 – 185.042	7.526 (4,06%)	4.842 (2,62%)	104.955 (89,14%)
	1991 – 195.692	27.655 (14,13%)	31.122 (15,91%)	100.793 (51,51%)
Novi Grad Sarajevo	2013 – 118.553	100.897 (85,10%)	4.896 (4,13%)	4.659 (3,93%)
	1991 – 136.616	67.813 (49,64)	9.099 (6,66)	34.813 (25,48%)
Tuzla	2013 – 110.979	81.053 (73,03%)	14.769 (13,31%)	3.557 (3,21%)
	1991 – 131.618	57.878 (43,97%)	21.609 (16,42%)	17.541 (13,33%)
Zenica	2013 – 110.663	94.117 (85,00%)	8.079 (7,30%)	2.575 (2,33%)
	1991 – 145.517	79.052 (54,32%)	24.168 (16,61%)	21.500 (14,77%)
Bijeljina	2013 – 107.715	13.492 (12,53%)	529 (0,49%)	91.446 (84,89%)
	1991 – 96.988	31.937 (32,93%)	672 (0,63%)	56.315 (58,06%)
Mostar	2013 – 105.707	46.058 (43,57%)	50.146 (47,44%)	4.274 (4,04%)
	1991 – 126.628	40.444 (31,94%)	42.132 (33,27%)	21.748 (17,17%)
Prijedor	2013 – 89.397	29.005 (32,44%)	1.640 (1,83%)	55.365 (61,93%)
	1991 – 112.543	48.677 (43,22%)	7.064 (6,28%)	45.079 (40,05%)
Brčko	2013 – 83.516	35.844 (42,92%)	17.000 (20,36%)	28.838 (34,53%)
	1991 – 87.627	37.815 (43,15%)	22.405 (25,57%)	17.438 (19,90%)
Doboj	2013 – 71.441	15.243 (21,34%)	1.738 (2,43%)	52.415 (73,37%)
	1991 – 102.549	40.158 (39,16%)	13.369 (13,04%)	38.359 (37,41%)
Iliđža	2013 – 66.730	59.055 (88,49%)	3.006 (4,54%)	1.689 (2,53%)
	1991 – 67.937	28.940 (42,60%)	7.168 (10,5%)	24.126 (35,51%)
Cazin	2013 – 66.149	65.068 (98,36%)	142 (0,21%)	66 (0,09%)
	1991 – 63.409	61.251 (96,60%)	151 (0,24%)	734 (1,16%)
Novo Sarajevo	2013 – 64.814	48.463 (74,77%)	4.198 (6,48%)	3.314 (5,11%)
	1991 – 95.089	31.846 (33,49%)	8.737 (9,19%)	28.900 (30,39%)
Zvornik	2013 – 58.856	19.869 (33,76%)	85 (0,14%)	38.449 (65,32%)
	1991 – 81.295	48.102 (59,16%)	173 (0,21%)	30.535 (37,56%)
Živinice	2013 – 57.765	54.089 (93,66%)	2.459 (4,26%)	256 (0,44%)
	1991 – 54.783	44.047 (80,40%)	4.227 (7,72%)	3.466 (6,35%)
Bihać	2013 – 56.261	50.287 (89,38%)	2.989 (5,31%)	933 (1,67%)
	1991 – 70.732	44.958 (63,56%)	5.346 (7,56%)	10.846 (15,33%)
Centar Sarajevo	2013 – 55.181	42.459 (76,94%)	2.887 (5,23%)	2.028 (3,67%)
	1991 – 79.286	37.140 (46,84%)	5.242 (6,61%)	13.416 (16,92%)

Travnik	2013 – 53.482	35.767 (66,88%)	14.788 (27,65%)	664 (1,24%)
	1991 – 70.747	31.593 (44,66%)	26.305 (37,18%)	7.358 (10,40%)
Gradiška	2013 – 51.727	7.932 (15,33%)	897 (1,73%)	41.854 (80,91%)
	1991 – 59.974	15.967 (26,62%)	3.878 (6,47%)	35.378 (58,99%)
Gračanica	2013 – 45.220	44.031 (97,37%)	74 (0,16%)	182 (0,40%)
	1001 – 59.134	42.232 (71,42%)	156 (0,26%)	13.359 (22,59%)
Lukavac	2013 – 44.520	39.214 (88,08%)	1.507 (3,38%)	1.529 (3,43%)
	1991 – 57.070	37.171 (65,13%)	2.295 (4,02%)	11.535 (20,21%)
Tešanj	2013 – 43.064	40.795 (94,73%)	1.439 (3,34%)	243 (0,56%)
	1991 – 48.480	34.544 (71,25%)	9.047 (18,66%)	2.997 (6,18%)
Sanski Most	2013 – 41.475	38.455 (92,72%)	735 (1,77%)	1.816 (4,38%)
	1991 – 60.307	27.927 (46,31%)	4.345 (7,2%)	24.459 (40,56%)
Velika Kladuša	2013 – 40.419	36.643 (90,66%)	305 (0,75%)	160 (0,39%)
	1991 – 52.908	48.133 (90,97%)	752 (1,42%)	2.144 (4,05%)
Visoko	2013 – 39.938	38.313 (95,93%)	579 (1,45%)	325 (0,81%)
	1991 – 46.160	34.384 (74,49%)	1.999 (4,33%)	7.194 (15,58%)
Srebrenik	2013 – 39.678	36.247 (91,35%)	1.887 (5,20%)	456 (1,15%)
	1991 – 40.896	30.077 (73,55%)	2.773 (6,78%)	5.022 (12,28%)
Gradačac	2013 – 39.340	37.393 (95,05%)	881 (2,24%)	365 (0,93%)
	1991 – 56.581	33.365 (58,97%)	8.627 (15,25%)	10.935 (19,32%)
Teslić	2013 – 38.536	7.226 (18,75%)	1.390 (3,61%)	29.013 (75,28%)
	1991 – 59.854	12.681 (21,19%)	9.860 (16,47%)	32.518 (54,33%)
Kakanj	2013 – 37.441	32.862 (87,77%)	2.805 (7,49%)	293 (0,78%)
	1991 – 55.950	30.617 (54,72%)	17.050 (30,47%)	4.865 (8,70%)
St. Gr. Sarajevo	2013 – 36.976	33.269 (89,97%)	627 (1,69%)	531 (1,44%)
	1991 – 50.744	39.326 (77,50%)	1.194 (2,35)	4.929 (9,71%)
Zavidovići	2013 – 35.988	33.292 (92,50%)	1.154 (3,21%)	591 (1,64%)
	1991 – 57.164	33.866 (59,24%)	7.689 (13,45%)	11.374 (19,90%)
Prnjavor	2013 – 35.956	3.005 (8,36%)	691 (1,92%)	31.211 (86,80%)
	1991 – 47.055	7.112 (15,11%)	3.651 (7,76%)	33.558 (71,32%)
Laktaši	2013 – 34.966	118 (0,34%)	519 (1,48%)	33.611 (96,13%)
	1991 – 29.832	466 (1,56%)	3.196 (10,71%)	24.206 (81,14%)
Livno	2013 – 34.133	3.951 (11,57%)	28.731 (84,17%)	418 (1,22%)
	1991 – 40.600	5.336 (13,14%)	28.936 (71,27%)	3.664 (9,02%)
Kalesija	2013 – 33.053	32.506 (98,35%)	25 (0,07%)	266 (0,80%)
	1991 – 41.809	33.552 (80,25%)	33 (0,08%)	7.578 (18,13%)

Tomislavgrad	2013 – 31.592	2.463 (7,79%)	28.996 (91,78%)	18 (0,06%)
	1991 – 30.009	3.143 (10,47%)	25.919 (86,37%)	572 (1,91%)
Bugojno	2013 – 31.470	24.713 (78,53%)	5.655 (17,97%)	374 (1,18%)
	1991 – 46.889	19.590 (41,78%)	16.019 (34,16%)	8.380 (17,87%)
Žepče	2013 – 30.219	11.727 (38,80%)	17.597 (58,23%)	505 (1,67%)
	1991 – 22.966	10.711 (46,64%)	9.179 (39,97%)	2.248 (9,79%)
Trebinje	2013 – 29.198	975 (3,34%)	295 (1,01%)	27.471 (94,08%)
	1991 – 30.996	5.620 (18,13%)	1.324 (4,27%)	21.754 (70,18%)
Široki Brijeg	2013 – 28.929	6 (0,02%)	28.814 (99,60%)	48 (0,16%)
	1991 – 27.180	16 (0,06%)	26.822 (98,76%)	143 (0,53%)
Ljubuški	2013 – 28.184	765 (2,71%)	27.161 (96,37%)	44 (0,16%)
	1991 – 28.340	1.597 (5,64%)	26.058 (91,95%)	72 (0,25%)
Derventa	2013 – 27.404	1.910 (6,97%)	2.500 (9,12%)	22.396 (81,73%)
	1991 – 56.489	6.699 (11,86%)	22.178 (39,26%)	22.409 (39,67%)
Jajce	2013 – 27.258	13.623 (49,98%)	12.401 (45,49%)	545 (1,99%)
	1991 – 45.007	17.032 (37,84%)	15.842 (35,20%)	8.148 (18,10%)
Novi Grad	2013 – 27.115	6.478 (23,89%)	161 (0,59%)	20.063 (73,99%)
	1991 – 41.665	13.848 (33,24%)	406 (0,97%)	23.805 (57,13%)
Vogošća	2013 – 26.343	24.413 (92,67%)	331 (1,26%)	545 (2,07%)
	1991 – 24.200	12.270 (49,78%)	1.153 (4,68%)	8.429 (34,20%)
Čapljina	2013 – 26.157	4.598 (17,58%)	20.362 (77,84%)	709 (2,71%)
	1991 – 27.882	7.504 (26,91%)	14.900 (53,44%)	3.596 (12,90%)
Vitez	2013 – 25.836	10.716 (41,47%)	14.170 (54,84%)	315 (1,22%)
	1991 – 27.859	11.599 (41,60%)	12.788 (45,90%)	1.416 (5,08%)
Modriča	2013 – 25.720	3.253 (12,65%)	1.649 (6,41%)	20.180 (78,46%)
	1991 – 35.613	9.970 (28,00%)	9.795 (27,50%)	12.094 (33,96%)
Bosanska Krupa	2013 – 25.595	23.704 (92,61%)	48 (0,19%)	1.250 (4,88%)
	1991 – 58.320	42.821 (73,42%)	158 (0,27%)	13.511 (23,17%)
Konjic	2013 – 25.148	22.560 (89,71%)	1.503 (5,98%)	348 (1,38%)
	1991 – 43.878	23.521 (53,61%)	11.342 (25,85%)	6.420 (14,63%)
Hadžići	2013 – 23.891	22.442 (93,93%)	195 (0,82%)	243 (1,02%)
	1991 – 24.200	15.344 (63,49)	737 (3,0)	6.178 (25,3%)
Novi Travnik	2013 – 23.832	12.108 (50,80%)	10.754 (45,12%)	361 (1,51%)
	1991 – 30.713	11.415 (37,17%)	12.224 (39,80%)	3.631 (11,82%)
Maglaj	2013 – 23.146	19.912 (86,03%)	2.033 (8,78%)	808 (3,49%)
	1991 – 43.388	18.897 (43,55%)	8.310 (19,15%)	12.866 (29,65%)

Banovići	2013 – 22.773	21.750 (95,51%)	274 (1,20%)	238 (1,04%)
	1991 – 26.590	18.699 (70,32%)	489 (1,94%)	3.989 (15,00%)
Kozarska Dubica	2013 – 21.524	2.183 (10,14%)	266 (1,24%)	18.624 (86,52%)
	1991 – 31.606	6.288 (19,89%)	513 (1,62%)	20.302 (64,23%)
Gornji Vakuf	2013 – 20.933	12.108 (57,84%)	8.631 (41,23%)	25 (0,12%)
	1991 – 25.181	14.044 (55,77%)	10.685 (42,43%)	97 (0,39%)
Pale Rep. Srpska	2013 – 20.909	180 (0,86%)	118 (0,56%)	20.419 (97,66%)
	1991 – 16.355	4.292 (26,24%)	142 (0,87%)	11.202 (68,49%)
Goražde	2013 – 20.897	19.738 (94,45%)	33 (0,16%)	718 (3,43%)
	1991 – 37.573	26.016 (69,24%)	99 (0,26%)	9.642 (25,66%)
Kiseljak	2013 – 20.722	8.099 (39,08%)	11.597 (55,96%)	392 (1,89%)
	1991 – 24.164	9.771 (40,44%)	12.674 (52,45%)	671 (2,78%)
Posušje	2013 – 20.477	3 (0,01%)	20.427 (99,75%)	5 (0,02%)
	1991 – 17.134	18 (0,11%)	16.921 (98,75%)	16 (0,09%)
Bratunac	2013 – 20.340	7.807 (38,38%)	32 (0,16%)	12.174 (59,85%)
	1991 – 33.619	21.625 (64,32%)	47 (0,14%)	11.382 (33,86%)
Orašje	2013 – 19.861	2.032 (10,23%)	17.104 (86,12%)	165 (0,83%)
	1991 – 28.367	1.874 (6,61%)	21.330 (75,13%)	4.141 (14,60%)
Kotor-Varoš	2013 – 19.710	5.215 (26,46%)	1.034 (5,25%)	13.003 (65,97%)
	1991 – 36.853	10.969 (29,76%)	10.690 (29,01%)	13.763 (37,35%)
Ilijaš	2013 – 19.603	18.224 (92,96%)	387 (1,97%)	438 (2,23%)
	1991 – 25.184	10.445 (41,47%)	1.741 (6,91%)	10.98 (43,1)
Bužim (1991. nije postojala)	2013 – 19.340	19.284 (99,71%)	10 (0,05%)	6 (0,03%)
	1991 – /	/	/	/
Odžak	2013 – 18.821	6.290 (33,42%)	11.566 (61,45%)	586 (3,11%)
	1991 – 30.056	5.875 (19,55%)	16.331 (54,34%)	5.483 (18,42%)
Foča Rep. Srpska	2013 – 18.288	1.276 (6,98%)	68 (0,37%)	16.756 (91,62%)
	1991 – 40.513	20.655 (50,98%)	156 (0,39%)	18.622 (45,97%)
Čitluk	2013 – 18.140	39 (0,21%)	17.985 (99,15%)	17 (0,09%)
	1991 – 15.083	110 (0,75%)	14.810 (98,19%)	16 (0,11%)
Busovača	2013 – 17.910	8.648 (48,28%)	8.778 (49,01%)	194 (1,08%)
	1991 – 18.879	8.412 (44,56%)	9.183 (48,64%)	596 (3,15%)
Srbac	2013 – 17.587	423 (2,40%)	157 (0,89%)	16.723 (95,08%)
	1991 – 21.840	954 (4,37%)	366 (1,68%)	19.401 (88,83%)
Grude	2013 – 17.308	6 (0,03%)	17.191 (99,32%)	9 (0,05%)
	1991 – 16.358	1 (0,01%)	16.173 (98,87%)	12 (0,07%)

Šamac	2013 – 17.273	1.222 (7,07%)	2.332 (13,50%)	13.255 (76,73%)
	1991 – 32.960	2.060 (6,25%)	14.805 (44,92%)	14.805 (44,92%)
Ključ	2013 – 16.744	16.208 (96,79%)	34 (0,20%)	254 (1,51%)
	1991 – 37.391	17.466 (46,71%)	319 (0,85%)	17.958 (48,03%)
Mrkonjić-Grad	2013 – 16.671	371 (2,22%)	157 (0,94%)	16.041 (96,22%)
	1991 – 27.395	3.174 (11,59%)	2.172 (7,93%)	20.767 (75,81%)
Brod	2013 – 16.619	1.509 (9,07%)	3.184 (19,16%)	11.480 (69,07%)
	1991 – 34.138	3.710 (10,87%)	14.144 (41,43%)	11.189 (32,78%)
Ugljevik	2013 – 15.710	2.188 (13,93%)	40 (0,25%)	13.419 (85,41%)
	1991 – 25.587	10.457 (40,87%)	77 (0,30%)	14.480 (56,59%)
Čelinac	2013 – 15.548	465 (2,99%)	59 (0,38%)	14.905 (95,86%)
	1991 – 18.713	1.423 (7,60%)	124 (0,66%)	16.406 (87,67%)
Lopare	2013 – 15.357	1.376 (8,84%)	41 (0,27%)	13.876 (90,36%)
	1991 – 32.537	12.009 (36,71%)	1.261 (3,88%)	17.736 (54,51%)
Iliđza Istok (1991. nije postojala)	2013 – 14.763	646 (4,37%)	150 (1,02%)	13.757 (94,86%)
	1991 – /	/	/	/
Stolac	2013 – 14.502	5.508 (37,98%)	8.452 (58,28%)	262 (1,81%)
	1991 – 18.681	8.030 (42,98%)	6.164 (33,00%)	3.850 (20,61%)
Prozor	2013 – 14.280	3.514 (24,61%)	10.651 (74,59%)	4 (0,03%)
	1991 – 19.760	7.111 (36,15%)	12.251 (62,0%)	32 (0,16%)
Breza	2013 – 14.168	13.249 (93,51%)	316 (2,23%)	139 (0,98%)
	1991 – 17.317	13.078 (75,52%)	979 (5,65%)	2.081 (12,02%)
Donji Vakuf	2013 – 13.985	13.374 (95,63%)	69 (0,49%)	109 (0,78%)
	1991 – 24.544	13.477 (54,68%)	690 (2,81%)	9.465 (38,56%)
Srebrenica	2013 – 13.409	7.258 (54,12%)	20 (0,15%)	5.978 (44,58%)
	1991 – 36.666	27.682 (75,50%)	57 (0,16%)	8.271 (22,56%)
Nevesinje	2013 – 12.961	533 (4,11%)	21 (0,16%)	12.364 (95,39%)
	1991 – 14.448	3.318 (22,97%)	217 (1,50%)	10.662 (73,80%)
Fojnica	2013 – 12.356	7.626 (61,72%)	3.602 (29,15%)	49 (0,39%)
	1991 – 16.296	7.966 (48,88%)	6.727 (41,28%)	134 (0,82%)
Kladanj	2013 – 12.348	12.069 (97,74%)	31 (0,25%)	99 (0,80%)
	1991 – 16.070	11.563 (71,95%)	36 (0,22%)	3.887 (24,19%)
Sokolac	2013 – 12.021	662 (5,51%)	23 (0,19%)	11.253 (93,61%)
	1991 – 14.883	4.456 (30,17%)	25 (0,17%)	10.114 (67,99%)
Vlasenica	2013 – 11.467	3.755 (32,75%)	23 (0,20%)	7.503 (65,43%)
	1991 – 33.942	18.847 (55,53%)	51 (0,15%)	14.254 (42,00%)

Milići (1991. nije postojala)	2013 – 11.441	4.207 (36,77%)	18 (0,16%)	7.158 (62,56%)
	1991 – /	/	/	/
Sapna (1991. nije postojala)	2013 – 11.178	10.912 (97,62%)	9 (0,08%)	236 (2,11%)
	1991 – /	/	/	/
Bileća	2013 – 10.807	23 (0,21%)	18 (0,17%)	10.690 (98,92%)
	1991 – 13.284	1.849 (13,92%)	45 (0,34%)	10.773 (81,10%)
Rogatica	2013 – 10.723	1.112 (10,37%)	17 (0,16%)	9.506 (88,65%)
	1991 – 21.978	13.046 (59,36%)	23 (0,10%)	8.209 (37,35%)
Višegrad	2013 – 10.668	1.024 (9,59%)	34 (0,32%)	9.309 (87,26%)
	1991 – 21.199	13.375 (63,09%)	34 (0,16%)	6.653 (31,38%)
Novo Sar. Iсток (1991. nije postojala)	2013 – 10.642	122 (1,15%)	104 (0,98%)	10.275 (96,55%)
	1991 //	/	/	/
Čelić	2013 – 10.502	9.395 (89,46%)	847 (8,06%)	191 (1,82%)
	1991 – /	/	/	/
Šipovo	2013 – 10.293	633 (6,15%)	18 (0,17%)	9.571 (92,98%)
	1991 – 15.579	2.972 (19,08%)	36 (0,23%)	12.311 (79,02%)
Doboj Iсток (1991. nije postojala)	2013 – 10.248	9.863 (96,24%)	16 (0,16%)	13 (0,13%)
	1991 – /	/	/	/
Olovo	2013 – 10.175	9.768 (96,00%)	233 (2,23%)	78 (0,77%)
	1991 – 16.956	12.561 (74,08%)	676 (3,99%)	3.150 (18,58%)
Jablanica	2013 – 10.111	9.036 (89,37%)	729 (7,21%)	69 (0,68%)
	1991 / 12.691	8.866 (69,89%)	2.271 (17,89%)	478 (3,77%)
Kneževo (1991 Skender/Vakuf)	2013 – 9.793	419 (4,29%)	17 (0,17%)	9.266 (94,62%)
	1991 – 19.418	1.060 (5,46%)	4.755 (24,49%)	13.063 (67,27%)
Gacko	2013 – 8.990	367 (4,08%)	13 (0,14%)	8.557 (95,18%)
	1991 – 10.788	3.784 (35,08%)	31 (0,29%)	6.740 (62,48%)
Vareš	2013 – 8.892	5.508 (61,94%)	2.754 (30,97%)	194 (2,18%)
	1991 – 22.203	6.578 (29,63%)	9.392 (42,30%)	3.549 (15,98%)
Rudo	2013 – 7.963	691 (8,68%)	4 (0,05%)	7.247 (91,00%)
	1991 – 11.571	3.073 (36,56%)	7 (0,06%)	8.156 (70,49%)
Teočak (1991. nije postojala)	2013 – 7.424	7.399 (99,66%)	6 (0,08%)	8 (0,11%)
	1991 – /	/	/	/
Bosanski Petrovac	2013 – 7.328	3.109 (42,43%)	20 (0,27%)	3.883 (52,99%)
	1991 – 15.621	3.194 (20,45%)	44 (0,25%)	11.337 (72,58%)
Drvar (1991. Titov Drvar)	2013 – 7.036	13 (0,18%)	527 (7,49%)	6.416 (91,19%)
	1991 – 17.126	33 (0,19%)	39 (0,23%)	15.327 (89,50%)

Šekovići	2013 – 6.761	112 (1,66%)	7 (0,10%)	6.619 (97,89%)
	1991 – 9.629	322 (3,34%)	16 (0,17%)	8.893 (92,36%)
Usora (1991. nije postojala)	2013 – 6.603	395 (5,98%)	5.952 (90,14%)	65 (0,98%)
	1991 – /	/	/	/
Petrovo (1991. nije postojala)	2013 – 6.474	9 (0,14%)	37 (0,57%)	6.372 (98,42%)
	1991 – /	/	/	/
Ribnik (1991. nije postojala)	2013 – 6.048	0 (0,00%)	7 (0,11%)	6.018 (99,50%)
	1991 – /	/	/	/
Osmaci (1991. nije postojala)	2013 – 6.016	2.868 (47,67%)	5 (0,08%)	3.091 (51,38%)
	1991 – /	/	/	/
Kostajnica (1991. nije postojala)	2013 – 5.977	1.451 (24,28%)	93 (1,55%)	4.328 (72,41%)
	1991 //	/	/	/
Kreševo	2013 – 5.273	1.027 (19,48%)	4.037 (76,51%)	29 (0,55%)
	1991 – 6.731	1.528 (22,70%)	4.884 (72,56%)	26 (0,39%)
Pelagićevo (1991. nije postojala)	2013 – 5.220	13 (0,25%)	1.845 (35,34%)	3.337 (63,93%)
	1991 – /	/	/	/
Kupres Federacija	2013 – 5.057	249 (4,92%)	4.476 (88,51%)	314 (6,21%)
	1991 – 9.618	797 (8,29%)	3.804 (39,55%)	4.787 (49,77%)
Čajniče	2013 – 4.895	885 (18,08%)	6 (0,12%)	3.978 (81,27%)
	1991 – 8.956	3.990 (44,55%)	5 (0,06%)	4.754 (53,08%)
Domaljevac (nije postojala 1991)	2013 – 4.771	19 (0,39%)	4.521 (94,76%)	90 (1,89%)
	1991 – /	/	/	/
Vukosavlje (nije postojala 1991)	2013 – 4.667	2.310 (49,49%)	756 (16,19%)	1.509 (32,33%)
	1991 – /	/	/	/
Neum	2013 – 4.563	63 (1,38%)	4.545 (99,61%)	18 (0,39%)
	1991 – 4.325	189 (4,37%)	3.790 (87,63%)	208 (4,81%)
Doboj Jug (nije postojala 1991)	2013 – 4.137	4.056 (98,04%)	24 (0,58%)	10 (0,24%)
	1991 – /	/	/	/
Glamoč	2013 – 3.860	1.222 (31,66%)	881 (22,82%)	1.679 (43,49%)
	1991 – 12.593	2.248 (17,85%)	180 (1,43%)	9.861 (78,31%)
Donji Žabar (nije postojala 1991)	2013 – 3.809	4 (0,19%)	1.014 (26,62%)	2.759 (72,43%)
	1991 – /	/	/	/
Han-Pijesak	2013 – 3.530	446 (12,63)	5 (0,13%)	3.072 (87,03%)
	1991 – 6.346	2.532 (39,89%)	8 (0,13%)	3.682 (58,00%)
Ljubinje	2013 – 3.511	15 (0,43%)	5 (0,14%)	3.482 (99,17%)
	1991 – 4.172	121 (7,84%)	40 (0,96%)	3.755 (90,00%)

Ravno (nije postojala 1991)	2013 – 3.219	19 (0,59%)	2.617 (81,29%)	558 (17,33%)
	1991 – /	/	/	/
Novo Goražde (nije postojalo 1991)	2013 – 3.117	1.461 (46,87%)	2 (0,06%)	1.620 (51,97%)
	1991 – /	/	/	/
Oštra Luka (nije postojala 1991)	2013 – 2.786	26 (0,93%)	142 (5,09%)	2.573 (92,35%)
	1991 – /	/	/	/
Bosansko Grahovo	2013 – 2.449	6 (0,24%)	379 (15,47%)	2.028 (82,81%)
	1991 – 8.311	12 (0,1%)	226 (2,7%)	7.888 (94,9%)
Berkovići (nije postojala 1991)	2013 – 2.114	159 (7,52%)	6 (0,28)	1.942 (91,96%)
	1991 – /	/	/	/
Trnovo Rep. Srpska	2013 – 2.050	821 (40,04%)	15 (0,73%)	1.182 (57,66%)
	1991 – 6.991	4.731 (67,67)	20 (0,29%)	1.977 (28,28%)
Kalinovik	2013 – 2.029	57 (2,81%)	5 (0,25%)	1.957 (96,45%)
	1991 – 4.667	1.716 (36,8%)	17 (0,4%)	2.826 (60,6%)
Foča Fed. (nije postojala 1991)	2013 – 1.933	1.765 (91,30%)	2 (0,10%)	137 (7,08%)
	1991 – /	/	/	/
Dobretići (nije postojala 1991)	2013 – 1.629	0 (0,00%)	1.605 (98,52%)	1 (0,06%)
	1991 – /	/	/	/
Krupa na Uni (nije postojala 1991)	2013 – 1.597	3 (0,18%)	2 (0,12%)	1.591 (99,62%)
	1991 – /	/	/	/
Trnovo Fed. (nije postojala 1991)	2013 – 1.502	1.372 (91,34%)	3 (0,19%)	96 (6,39%)
	1991 – /	/	/	/
Jezero (nije postojala 1991)	2013 – 1.149	286 (24,8%)	9 (0,78%)	842 (73,28%)
	1991 – /	/	/	/
Pale Federacija (nije postojala 1991)	2013 – 904	869 (96,12%)	1 (0,11%)	33 (3,65%)
	1991 – /	/	/	/
Petrovac (nije postojala 1991)	2013 – 361	0 (0,00%)	0 (0,00%)	359 (99,44%)
	1991 – /	/	/	/
Kupres R. Srpska (nije postojala 1991)	2013 – 300	0 (0,00%)	0 (0,00%)	299 (99,67%)
	1991 – /	/	/	/
Mostar Istok (nije postojala 1991)	2013 – 257	77 (29,96%)	11 (4,28%)	166 (64,59%)
	1991 – /	/	/	/
Drvar Istok (nije postojala 1991)	2013 – 79	0 (0,00%)	1 (1,26%)	78 (98,73%)
	1991 – /	/	/	/

Nacionalna struktura stanovništva po opštinama

Opština	Godina	Bošnjaci	Hrvati	Srbi
Banja Luka	2013 – 185.042	7.681 (4,15%)	5.104 (2,77%)	165.750 (89,57%)
	1991 – 195.692	28.558 (14,6%)	29.026 (14,8%)	106.826 (54,6%)
Novi Grad Sarajevo	2013 – 118.553	99.773 (84,16%)	4.947 (4,17%)	4.367 (3,68%)
	1991 – 136.616	69.430 (50,8%)	8.889 (6,5%)	37.591 (27,5%)
Tuzla	2013 – 110.979	80.774 (72,78%)	15.396 (13,87%)	3.378 (3,04%)
	1991 – 131.618	62.669 (47,6%)	20.398 (15,5%)	20.271 (15,4%)
Zenica	2013 – 110.663	92.988 (84,03%)	8.279 (7,48%)	2.409 (2,18%)
	1991 – 145.517	80.359 (55,2%)	22.510 (15,5%)	22.433 (15,4%)
Bijeljina	2013 – 107.715	13.090 (12,15%)	515 (0,48%)	91.784 (85,21%)
	1991 – 96.988	30.229 (31,2%)	492 (0,5%)	57.389 (59,2%)
Mostar	2013 – 105.707	46.752 (44,23%)	51.216 (48,45%)	4.421 (4,18%)
	1991 – 126.628	43.856 (34,6%)	43.037 (34,0%)	23.846 (18,8%)
Prijedor	2013 – 89.397	29.034 (32,48%)	1.762 (1,97%)	55.895 (62,52%)
	1991 – 112.543	49.351 (43,9%)	6.316 (5,6%)	47.581 (42,3%)
Brčko	2013 – 83.516	35.381 (42,36%)	17.252 (20,66%)	28.884 (34,58%)
	1991 – 87.627	38.617 (44,1%)	22.252 (25,4%)	18.128 (20,7%)
Doboj	2013 – 71.441	15.322 (21,45)	1.845 (2,58%)	52.628 (73,67%)
	1991 – 102.549	41.164 (40,1%)	13.264 (12,9%)	39.820 (38,8%)
Iliđža	2013 – 66.149	58.120 (87,86%)	3.030 (4,58%)	1.600 (2,42%)
	1991 – 67.937	29.337 (43,2%)	6.934 (10,2%)	25.029 (36,8%)
Cazin	2013 – 66.149	63.463 (95,94)	320 (0,48%)	29 (0,04%)
	1991 – 63.409	61.693 (97,3%)	139 (0,2%)	778 (1,2%)
Novo Sarajevo	2013 – 64.814	48.188 (74,35%)	4.639 (7,16%)	3.402 (5,25%)
	1991 – 95.089	33.902 (35,7%)	8.798 (9,3%)	32.899 (34,6%)
Zvornik	2013 – 58.856	19.855 (33,73%)	106 (0,18%)	38.579 (65,55%)
	1991 – 81.295	48.102 (59,2%)	122 (0,2%)	30.863 (38,0%)
Živinice	2013 – 57.765	53.089 (91,91%)	2.508 (4,34%)	242 (0,42%)
	1991 – 54.783	44.017 (80,3%)	3.976 (7,3%)	3.525 (6,4%)
Bihać	2013 – 56.261	49.550 (88,07%)	3.265 (5,80%)	910 (1,62%)
	1991 – 70.732	46.737 (66,1%)	5.580 (7,9%)	12.689 (17,9%)
Centar Sarajevo	2013 – 55.181	41.702 (75,57%)	3.333 (6,04%)	2.186 (3,96%)
	1991 – 79.286	39.761 (50,1%)	5.428 (6,8%)	16.631 (21,0%)
Travnik	2013 – 53.482	35.648 (66,65%)	15.102 (28,24%)	640 (1,19%)
	1991 – 70.747	31.813 (45,0%)	26.118 (36,9%)	7.777 (11,0%)

Gradiška	2013 – 51.758	7.580 (14,64%)	826 (1,59%)	41.863 (80,88%)
	1991 – 59.974	15.851 (26,4%)	3.417 (5,7%)	35.753 (59,6%)
Gračanica	2013 – 45.220	43.857 (96,98%)	72 (0,16%)	157 (0,35%)
	1991 – 59.134	42.599 (72,0%)	132 (0,2%)	13.558 (22,9%)
Lukavac	2013 – 44.520	38.561 (86,62%)	1.524 (3,42%)	1.499 (3,37%)
	1991 – 57.070	38.080 (66,7%)	2.159 (3,8%)	12.169 (21,3%)
Tešanj	2013 – 43.064	40.461 (93,96%)	1.462 (3,39%)	226 (0,52%)
	1991 – 48.480	34.941 (72,1%)	8.929 (18,4%)	3.071 (6,3%)
Sanski Most	2013 – 41.475	38.344 (92,45%)	722 (1,74%)	1.837 (4,43%)
	1991 – 60.307	28.136 (46,7%)	4.322 (7,2%)	25.363 (42,1%)
Velika Kladuša	2013 – 40.419	32.561 (80,56%)	636 (1,57%)	146 (0,36%)
	1991 – 52.908	48.305 (91,3%)	740 (1,4%)	2.266 (4,3%)
Visoko	2013 – 39.938	36.697 (91,88%)	576 (1,44%)	286 (0,72%)
	1991 – 46.160	34.373 (74,5%)	1.872 (4,1%)	7.471 (16,2%)
Srebrenik	2013 – 39.678	35.951 (90,60%)	1.968 (4,96%)	394 (0,99%)
	1991 – 40.896	30.528 (74,6%)	2.752 (6,7%)	5.308 (13,0%)
Gradačac	2013 – 39.340	37.130 (94,38%)	918 (2,33%)	345 (0,88%)
	1991 – 56.581	33.856 (59,8%)	8.613 (15,2%)	11.221 (19,8%)
Teslić	2013 – 38.536	7.184 (18,64%)	1.442 (3,74%)	29.041 (75,36%)
	1991 – 59.854	12.802 (21,4%)	9.525 (15,9%)	32.962 (55,1%)
Kakanj	2013 – 37.441	32.341 (86,38%)	2.973 (7,94%)	281 (0,75%)
	1991 – 55.950	30.528 (54,6%)	16.556 (29,6%)	4.929 (8,8%)
St. Grad Sarajevo	2013 – 36.976	32.794 (88,69%)	685 (1,85%)	467 (1,26%)
	1991 – 50.744	39.410 (77,7%)	1.126 (2,2%)	5.150 (10,1%)
Zavidovići	2013 – 35.988	32.735 (90,96%)	1.204 (3,35%)	573 (1,59%)
	1991 – 57.164	34.198 (59,8%)	7.576 (13,3%)	11.640 (20,4%)
Prnjavor	2013 – 35.956	2.979 (8,28%)	451 (1,25%)	30.673 (85,30%)
	1991 – 47.055	7.143 (15,2%)	1.721 (3,7%)	33.508 (71,2%)
Laktaši	2013 – 34.966	112 (0,32%)	521 (1,49%)	33.462 (95,69%)
	1991 – 29.832	408 (1,4%)	2.565 (8,6%)	24.176 (81,0%)
Livno	2013 – 34.133	4.047 (11,85%)	29.273 (85,76%)	438 (1,28%)
	1991 – 40.600	5.793 (14,3%)	29.324 (72,2%)	3.913 (9,6%)
Kalesija	2013 – 33.053	32.227 (97,50%)	20 (0,06%)	254 (0,77%)
	1991 – 41.809	33.137 (79,3%)	35 (0,1%)	7.659 (18,3%)
Tomislavgrad	2013 – 31.592	2.467 (7,80%)	29.006 (91,81%)	22 (0,06%)
	1991 – 30.009	3.148 (10,5%)	25.976 (86,6%)	576 (1,9%)

Bugojno	2013 – 31.470	24.650 (78,33)	5.767 (18,33%)	376 (1,19%)
	1991 – 46.889	19.697 (42,0%)	16.031 (34,2%)	8.673 (18,5%)
Žepče	2013 – 30.219	11.727 (38,80%)	17.801 (58,90%)	501 (1,66%)
	1991 – 22.966	10.820 (47,1%)	9.100 (39,5%)	2.278 (9,9%)
Trebinje	2013 – 29.198	995 (3,40%)	295 (1,01%)	27.287 (93,45%)
	1991 – 30.996	5.571 (18,0%)	1.246 (4,0%)	21.349 (68,9%)
Široki Brijeg	2013 – 28.929	6 (0,02%)	28.814 (99,60%)	45 (0,15%)
	1991 – 27.180	9 (0,0%)	26.884 (98,9%)	148 (0,5%)
Ljubuški	2013 – 28.184	707 (2,51%)	27.271 (96,76%)	41 (0,14%)
	1991 – 28.340	1.592 (5,6%)	26.127 (92,2%)	65 (0,2%)
Derventa	2013 – 27.404	1.895 (6,91)	2.573 (9,38)	22.349 (81,55%)
	1991 – 56.489	7.086 (12,5%)	21.952 (38,9%)	22.938 (40,6%)
Jajce	2013 – 27.258	13.269 (48,67%)	12.555 (46,06%)	501 (1,84%)
	1991 – 45.007	17.380 (38,6%)	15.811 (35,1%)	8.663 (19,2%)
Novi Grad	2013 – 27.115	6.439 (23,74%)	181 (0,66%)	20.116 (74,18%)
	1991 – 41.665	14.040 (33,7%)	403 (1,0%)	25.101 (60,2%)
Vogošća	2013 – 26.343	24.351 (92,44%)	321 (1,22%)	542 (2,05%)
	1991 – 24.647	12.499 (50,7%)	1.071 (4,3%)	8.813 (35,8%)
Čapljina	2013 – 26.157	4.541 (17,36%)	20.538 (78,52%)	714 (2,73%)
	1991 – 27.882	7.672 (27,5%)	14.969 (53,7%)	3.753 (13,5%)
Vitez	2013 – 25.836	10.513 (40,69%)	14.350 (55,54%)	333 (1,28%)
	1991 – 27.859	11.514 (41,3%)	12.675 (45,5%)	1.501 (5,4%)
Modriča	2013 – 25.720	3.101 (12,06%)	1.674 (6,51%)	20.227 (78,64%)
	1991 – 35.613	10.375 (29,1%)	9.805 (27,5%)	12.534 (35,2%)
Bosanska Krupa	2013 – 25.595	23.578 (92,11%)	66 (0,26%)	1.260 (4,92%)
	1991 – 58.320	43.104 (73,9%)	139 (0,2%)	13.841 (23,7%)
Konjic	2013 – 25.148	22.486 (89,41%)	1.553 (6,17%)	355 (1,41%)
	1991 – 43.878	23.815 (54,3%)	11.513 (26,2%)	6.620 (15,1%)
Hadžići	2013 – 23.891	22.120 (92,59%)	179 (0,75%)	218 (0,91%)
	1991 – 24.200	15.392 (63,6%)	746 (3,1%)	6.362 (26,3%)
Novi Travnik	2013 – 23.832	12.067 (50,63%)	11.002 (46,16%)	367 (1,54%)
	1991 – 30.713	11.625 (37,9%)	12.162 (39,6%)	4.097 (13,3%)
Maglaj	2013 – 23.146	19.810 (85,59%)	2.041 (8,82%)	810 (3,49%)
	1991 – 43.388	19.569 (45,1%)	8.365 (19,3%)	13.312 (30,7%)
Banovići	2013 – 22.773	21.374 (93,86%)	284 (1,25%)	237 (1,04%)
	1991 – 26.590	19.162 (72,1%)	550 (2,1%)	4.514 (17,0%)

Kozarska Dubica	2013 – 21.524	2.168 (10,07%)	273 (1,27%)	18.670 (86,74%)
	1991 – 31.606	6.440 (20,4%)	488 (1,5%)	21.728 (68,7%)
Gornji Vakuf	2013 – 20.933	12.004 (57,34%)	8.660 (41,37%)	30 (0,14%)
	1991 – 25.181	14.063 (55,8%)	10.706 (42,5%)	110 (0,4%)
Pale Republika Srpska	2013 – 20.909	186 (0,88%)	128 (0,61%)	20.451 (97,80%)
	1991 – 16.355	4.364 (26,7%)	129 (0,8%)	11.284 (69,0%)
Goražde	2013 – 20.897	19.692 (94,23%)	23 (0,11%)	707 (3,38%)
	1991 – 37.573	26.296 (70,0%)	80 (0,2%)	9.843 (26,2%)
Kiseljak	2013 – 20.722	7.838 (37,82%)	11.823 (57,05%)	409 (1,97%)
	1991 – 24.164	9.778 (40,5%)	12.550 (51,9%)	740 (3,1%)
Posušje	2013 – 20.477	2 (0,00%)	20.424 (99,74%)	5 (0,02%)
	1991 – 17.134	6 (0,0%)	16.963 (99,0%)	9 (0,1%)
Bratunac	2013 – 20.340	7.803 (38,36%)	33 (0,16%)	12.350 (60,72%)
	1991 – 33.619	21.535 (64,1%)	40 (0,1%)	11.475 (34,1%)
Orašje	2013 – 19.861	2.015 (10,14%)	17.345 (87,33%)	157 (0,79%)
	1991 – 28.367	1.893 (6,7%)	21.308 (75,1%)	4.235 (14,9%)
Kotor-Varoš	2013 – 19.710	5.234 (26,55%)	1.116 (5,66%)	13.091 (66,42%)
	1991 – 36.853	11.090 (30,1%)	10.695 (29,0%)	14.056 (38,1%)
Ilijaš	2013 – 19.603	18.151 (92,59%)	382 (1,95%)	421 (2,15%)
	1991 – 25.184	10.585 (42,0%)	1.736 (6,9%)	11.325 (45,0%)
Bužim (nije postojala 1991)	2013 – 19.340	19.207 (99,31%)	8 (0,04%)	1 (0,00%)
	1991 – /	/	/	/
Odžak	2013 – 18.821	6.220 (33,05%)	11.621 (61,74%)	582 (3,09%)
	1991 – 30.056	6.220 (20,7%)	16.338 (54,4%)	5.667 (18,9%)
Foča Republika Srpska	2013 – 18.288	1.270 (6,94%)	55 (0,30%)	16.739 (91,53%)
	1991 – 40.513	20.790 (51,3%)	94 (0,2%)	18.315 (45,2%)
Čitluk	2013 – 18.140	29 (0,16%)	17.900 (98,68%)	18 (0,09%)
	1991 – 15.083	111 (0,7%)	14.823 (98,3%)	19 (0,1%)
Busovača	2013 – 17.910	8.561 (47,80%)	8.873 (49,54%)	205 (1,14%)
	1991 – 18.879	8.451 (44,8%)	9.093 (48,2%)	623 (3,3%)
Srbac	2013 – 17.587	417 (2,37%)	131 (0,74%)	16.630 (94,55%)
	1991 – 21.840	940 (4,3%)	140 (0,6%)	19.382 (88,7%)
Grude	2013 – 17.308	3 (0,01%)	17.216 (99,46%)	10 (0,05%)
	1991 – 16.358	4 (0,0%)	16.210 (99,1%)	9 (0,1%)
Šamac	2013 – 17.273	1.265 (7,32%)	2.426 (14,04%)	13.256 (76,74%)
	1991 – 32.960	2.233 (6,8%)	14.731 (44,7%)	13.628 (41,3%)

Ključ	2013 – 16.744	16.130 (96,33%)	30 (0,18%)	273 (1,63%)
	1991 – 37.391	17.696 (47,3%)	330 (0,9%)	18.506 (49,5%)
Mrkonjić-Grad	2013 – 16.671	375 (2,25%)	159 (0,95%)	16.050 (96,27%)
	1991 – 27.395	3.272 (11,9%)	2.139 (7,8%)	21.057 (76,9%)
Brod	2013 – 16.619	1.509 (9,08%)	3.287 (19,77%)	11.477 (69,05%)
	1991 – 34.138	4.088 (12,0%)	13.993 (41,0%)	11.389 (33,4%)
Ugljevik	2013 – 15.710	2.186 (13,91%)	42 (0,27%)	13.412 (85,37%)
	1991 – 25.587	10.241 (40,0%)	56 (0,2%)	14.468 (56,5%)
Čelinac	2013 – 15.548	453 (2,91%)	49 (0,31%)	14.874 (95,66%)
	1991 – 18.713	1.446 (7,7%)	76 (0,4%)	16.554 (88,5%)
Lopare	2013 – 15.357	1.371 (8,93%)	50 (0,32%)	13.869 (90,31%)
	1991 – 32.537	11.990 (36,9%)	1.263 (3,9%)	18.243 (56,1%)
Iliđža Istok (nije postojala 199.)	2013 – 14.763	648 (4,39%)	156 (1,06%)	13.755 (93,17%)
	1991 – /	/	/	/
Stolac	2013 – 14.502	5.544 (38,23%)	8.486 (58,52%)	279 (1,92%)
	1991 – 18.681	8.101 (43,4%)	6.188 (33,1%)	3.917 (21,0%)
Prozor	2013 – 14.280	3.525 (24,68%)	10.702 (74,94%)	3 (0,02%)
	1991 – 19.760	7.225 (36,6%)	12.259 (62,0%)	45 (0,2%)
Breza	2013 – 14.168	13.154 (92,84%)	314 (2,22%)	122 (0,86%)
	1991 – 17.317	13.079 (75,5%)	851 (4,9%)	2.122 (12,3%)
Donji Vakuf	2013 – 13.985	13.376 (95,64%)	58 (0,41%)	107 (0,76%)
	1991 – 24.544	13.509 (55,0%)	682 (2,8%)	9.533 (38,8%)
Srebrenica	2013 – 13.409	7.248 (54,05%)	16 (0,12%)	6.028 (44,95%)
	1991 – 36.666	27.572 (75,2%)	38 (0,1%)	8.315 (22,7%)
Nevesinje	2013 – 12.961	533 (4,11%)	28 (0,22%)	12.353 (93,30%)
	1991 – 14.448	3.313 (22,9%)	210 (1,5%)	10.711 (74,1%)
Fojnica	2013 – 12.356	7.592 (61,44%)	3.664 (29,65%)	48 (0,39%)
	1991 – 16.296	8.024 (49,2%)	6.623 (40,6%)	157 (1,0%)
Kladanj	2013 – 12.348	11.997 (97,16%)	33 (0,27%)	107 (0,87%)
	1991 – 16.070	11.621 (72,3%)	36 (0,2%)	3.952 (24,6%)
Sokolac	2013 – 12.021	671 (5,58%)	29 (0,24%)	11.250 (93,58%)
	1991 – 14.883	4.493 (30,2%)	19 (0,1%)	10.195 (68,5%)
Vlasenica	2013 – 11.467	3.763 (32,81%)	31 (0,27%)	7.589 (66,18%)
	1991 – 33.942	18.727 (55,2%)	39 (0,1%)	14.359 (42,3%)
Milići (nije postojala 1991)	2013 – 11.441	4.199 (36,70%)	24 (0,20%)	7.180 (62,76%)
	1991 – /	/	/	/

Sapna (nije postojala 1991)	2013 – 11.178	10.827 (96,85%)	3 (0,02%)	234 (2,09%)
	1991 – /	/	/	/
Bileća	2013 – 10.807	26 (0,24%)	21 (0,19%)	10.646 (98,51%)
	1991 – 13.284	1.947 (14,7%)	39 (0,3%)	10.628 (80,0%)
Rogatica	2013 – 10.723	1.117 (10,42%)	19 (0,18%)	9.527 (88,85%)
	1991 – 21.978	13.209 (60,1%)	19 (0,1%)	8.391 (38,2%)
Višegrad	2013 – 10.668	1.043 (9,77%)	33 (0,30%)	9.338 (87,53%)
	1991 – 21.199	13.471 (63,5%)	32 (0,2%)	6.743 (31,8%)
Novo Sarajevo Iсток (nije postojala 1991)	2013 – 10.642	44 (0,41%)	107 (1,00%)	10.248 (96,29%)
	1991 – /	/	/	/
Čelić (nije postojala 1991)	2013 – 10.502	9.341 (88,94%)	843 (8,03%)	192 (1,83%)
	1991 – /	/	/	/
Šipovo	2013 – 10.293	628 (6,10%)	26 (0,25%)	9.576 (93,03%)
	1991 – 15.579	2.965 (19,0%)	31 (0,2%)	12.333 (79,2%)
Doboj Iсток (nije postojala 1991)	2013 – 10.248	9.830 (95,92%)	18 (0,17%)	12 (0,12%)
	1991 – /	/	/	/
Olovo	2013 – 10.175	9.701 (95,34%)	230 (2,26%)	77 (0,76%)
	1991 – 16.956	12.699 (74,9%)	642 (3,8%)	3.193 (18,8%)
Jablanica	2013 – 10.111	9.045 (89,45%)	726 (7,18%)	63 (0,62%)
	1991 – 12.691	9.099 (71,7%)	2.291 (18,1%)	504 (4,0%)
Kneževo (Skender-Vakuf)	2013 – 9.793	429 (4,38%)	31 (0,32%)	9.288 (94,84%)
	1991 – 19.418	1.071 (5,5%)	4.770 (24,6%)	13.263 (68,3%)
Gacko	2013 – 8.990	369 (4,10%)	15 (0,16%)	8.556 (95,17%)
	1991 – 10.788	3.858 (35,8%)	29 (0,3%)	6.661 (61,7%)
Vareš	2013 – 8.892	5.447 (61,26%)	2.820 (31,71%)	189 (2,12%)
	1991 – 22.203	6.714 (30,2%)	9.016 (40,6%)	3.644 (16,4%)
Rudo	2013 – 7.963	677 (8,50%)	9 (0,11%)	7.241 (90,93%)
	1991 – 11.571	3.130 (27,1%)	5 (0,0%)	8.150 (70,4%)
Teočak (nije postojala 1991)	2013 – 7.424	7.398 (99,65%)	5 (0,06%)	7 (0,09%)
	1991 – /	/	/	/
Bosanski Petrovac	2013 – 7.328	3.179 (43,38%)	26 (0,35%)	3.996 (54,53%)
	1991 – 15.621	3.288 (21,0%)	48 (0,3%)	11.694 (74,9%)
Drvar	2013 – 7.036	11 (0,16%)	552 (7,85%)	6.420 (91,24%)
	1991 – 17.126	33 (0,2%)	33 (0,2%)	16.608 (97,0%)
Šekovići	2013 – 6.761	107 (1,58%)	8 (0,12%)	6.618 (97,88%)
	1991 – 9.629	326 (3,4%)	10 (0,1%)	9.030 (93,8%)

Usora (nije postojala 1991)	2013 – 6.603	374 (5,66%)	6.095 (92,31%)	61 (0,92%)
	1991 – /	/	/	/
Petrovo (nije postojala 1991)	2013 – 6.474	7 (0,10%)	36 (0,56%)	6.371 (98,41%)
	1991 – /	/	/	/
Ribnik (nije postojala 1991)	2013 – 6.048	0 (0,00%)	11 (0,18%)	6.018 (99,50%)
	1991 – /	/	/	/
Osmaci (nije postojala 1991)	2013 – 6.016	2.895 (48,12%)	9 (0,15%)	3.095 (51,45%)
	1991 – /	/	/	/
Kostajnica (nije postojala 1991)	2103 – 5.977	1.460 (24,42%)	86 (1,44%)	4.315 (72,19%)
	1991 – /	/	/	/
Kreševo	2013 – 5.273	1.014 (19,23%)	4.149 (78,68%)	26 (0,49%)
	1991 – 6.731	1.531 (22,7%)	4.714 (70,0%)	34 (0,5%)
Pelagićevo (nije postojala 1991)	2013 / 5.220	13 (0,25%)	1.850 (35,44%)	3.330 (63,79%)
	1991 //	/	/	/
Kupres Federacija	2013 – 5.057	255 (5,04%)	4.474 (88,47%)	318 (6,29%)
	1991 – 9.618	802 (8,3%)	3.813 (39,6%)	4.864 (50,6%)
Čajniče	2013 – 4.895	884 (18,96%)	6 (0,12%)	3.972 (81,14%)
	1991 – 8.956	4.024 (44,9%)	5 (0,1%)	4.709 (52,6%)
Domaljevac (nije postojala 1991)	2013 – 4.771	17 (0,36%)	4.634 (97,13%)	92 (1,93%)
	1991 – /	/	/	/
Vukosavlje (nije postojala 1991.)	2013 – 4.667	2.180 (46,71%)	776 (16,63%)	1.516 (32,48%)
	1991 – /	/	/	/
Neum	2013 – 4.563	63 (1,38%)	4.543 (99,56%)	21 (0,46%)
	1991 – 4.325	190 (4,4%)	3.792 (87,7%)	207 (4,8%)
Doboj Jug (nije postojala 1991)	2013 – 4.137	4.017 (97,09%)	24 (0,58%)	9 (0,22%)
	1991 – /	/	/	/
Glamoč	2013 – 3.860	1.251 (32,40%)	906 (23,47%)	1.679 (43,49%)
	1991 – 12.593	2.257 (17,9%)	184 (1,5%)	9.951 (79,0%)
Donji Žabar (nije postojala 1991)	2013 – 3.809	5 (0,13%)	1.029 (27,01%)	2.759 (72,43%)
	1991 – /	/	/	/
Han-Pijesak	2013 – 3.530	431 (12,20%)	7 (0,19%)	3.068 (86,91%)
	1991 – 6.348	2.543 (40,1%)	7 (0,1%)	3.674 (57,9%)
Ljubinje	2013 – 3.511	12 (0,34%)	10 (0,28%)	3.469 (98,80%)
	1991 – 4.172	332 (8,0%)	39 (0,9%)	3.748 (89,8%)
Ravno (nije postojala 1991)	2013 – 3.219	20 (0,62%)	2.633 (81,79%)	558 (17,33%)
	1991 – /	/	/	/

Novo Goražde (nije postojala 1991)	2013 – 3.117	1.459 (46,80%)	2 (0,06%)	1.618 (51,90%)
	1991 – /	/	/	/
Oštra Luka (nije postojala 1991)	2013 – 2.786	23 (0,82%)	160 (5,74%)	2.580 (92,60%)
	1991 – /	/	/	/
Bosansko Grahovo	2013 – 2.449	6 (0,24%)	393 (16,04%)	2.028 (82,80%)
	1991 – 8.311	12 (0,1%)	226 (2,7%)	7.888 (94,9%)
Berkovići (nije postojala 1991)	2013 – 2.114	159 (7,52%)	11 (0,52%)	1.942 (91,86%)
	1991 – /	/	/	/
Travno Rep. Srpska	2013 – 2.050	837 (40,82%)	15 (0,73%)	1.178 (57,46%)
	1991 – 6.991	4.970 (68,5%)	16 (0,2%)	2.059 (29,5%)
Kalinovik	2013 – 2.029	57 (2,80%)	8 (0,39%)	1.947 (95,95%)
	1991 – 4.667	1.716 (36,8%)	17 (0,4%)	2.826 (60,6%)
Foča Federacija (nije post. 1991)	2013 – 1.933	1.762 (91,15%)	0 (0,00%)	145 (7,50%)
	1991 – /	/	/	/
Dobretići (nije postojala 1991)	2013 – 1.629	0 (0,00%)	1.626 (99,81%)	1 (0,06%)
	1991 – /	/	/	/
Krupa na Uni (nije postojala 1991)	2013 – 1.597	3 (0,19)	2 (0,13%)	1.592 (99,68%)
	1991 – /	/	/	/
Travno Fed. (nije postojala 1991)	2013 – 1.502	1.372 (91,34%)	4 (0,26%)	97 (6,45%)
	1991 – /	/	/	/
Jezero (nije postojala 199.)	2013 – 1.149	287 (24,98%)	11 (0,96%)	841 (73,19%)
	1991 //	/		
Pale Fed. (nije postojala 1991)	2013 – 904	859 (95,02%)	1 (0,11%)	33 (3,65%)
	1991 – /	/	/	/
Petrovac (nije postojala 1991)	2013 – 361	0 (0,00%)	0 (0,00%)	358 (99,17%)
	1991 – /	/	/	/
Kupres Rep. Srp. (nije postojala 1991)	2013 – 300	0 (0,00%)	0 (0,00%)	299 (99,66%)
	1991 – /	/	/	/
Mostar Istok (nije postojala 1991)	2013 – 257	78 (30,35%)	11 (4,28%)	166 (64,59%)
	1991 – /	/	/	/
Drvar Istok (nije postojala 1991)	2013 – 79	0 (0,00%)	1 (1,26%)	78 (98,73%)
	1991 – /	/	/	/

PODACI O AUTORIMA

CVITKOVIĆ, Ivan: sociolog religije, profesor emeritus, akademik. Učiteljsku školu završio u Mostaru (1964), studij sociologije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (1967), magistrirao na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu (1974), doktorat socioloških znanosti stekao na Fakultetu za sociologiju, novinarstvo i političke znanosti u Ljubljani.

Za asistenta na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu biran 1972. Prošao sva zvanja do redovitog profesora na predmetima Sociologija religije, Sociologija spoznaje i morala, te Religije suvremenoga svijeta. Redoviti član Hrvatskog društva za znanost i umjetnost BiH. Od 2008. godine dopisni, a od 2012. godine redoviti član ANUBiH. Objavio trideset i tri knjige i više znanstvenih radova u časopisima.

Sudjelovao u edukaciji znanstvenih kadrova na Sveučilištima u Zagrebu, Beogradu, Mostaru, Tuzli. Predavač na ljetnim školama BOŠ (Beograd), surađivao na projektima Göethe instituta Sarajevo, organizacije Konrad Adenauer Sarajevo i Svjetske religije za mir Sarajevo.

Obavljao dužnost akademskog direktora „Religijskih studija“ pri Univerzitetu u Sarajevu.

ČIČIĆ, Muris: redovni član ANUBiH od 2012. godine i redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Sarajevu od 1997. godine. Predavao je na University of Wollongong u Australiji, na Univerzitetima u Ljubljani i Zagrebu, i drugim. Objavio je na desetine radova u referentnim publikacijama i jedan je od nekoliko najcitiranijih bosanskih autora u međunarodnoj periodici.

EMIRHAFIZOVIĆ, Mirza: docent na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu (Odsjek za sociologiju). Težište znanstvenog rada demografija i sociologija naselja. Autor je poglavlja u knjizi *Migracije iz Bosne i Hercegovine* čiji je jedan od urednika. Priredio je nastavni materijal iz predmeta *Demografija* (u koautorstvu s prof. dr. H. Zolićem). U svojstvu istraživača ili stručnog konsultanta angažiran je u realizaciji nekoliko znanstvenoistraživačkih projekata (*Strategija smanjenja nepovoljnih demografskih tokova na područja Kantona Sarajevo, Migracije iz Bosne i Hercegovine, Migracije i razvoj* te dva u okviru programa COST). Sudjelovao i svoje radove prezentirao na više respektabilnih skupova u Bosni i Hercegovini i inozemstvu. Recenzirao je knjigu *Migracije u funkciji razvoja*. Član je redakcije časopisa Sarajevski žurnal za društvena pitanja čiji je izdavač Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

KOVAČEVIĆ, Braco: redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, gdje predaje ili je predavao predmete: Sociologiju, Sociologiju rada, Socijalnu ekologiju, Sociologiju prava, Urbanu sociologiju, Ruralnu sociologiju, Socijalnu patologiju. Doktorirao je sociologiju na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 1987. godine. Objavio je veliki broj naučnih i stručnih radova, i preko 50 naslova knjiga i udžbenika, od kojih: Braco Kovačević (1986) *Gramsci i marksizam (Konceptcija hegemonije Antonija Gramscija)*, Glas, Banja Luka, ; Braco Kovačević (1984) *Neofašistički svjetski poredak*, Pravni fakultet, Banja Luka; Braco Kovačević (1994) *Politička manipulacija*, Pravni fakultet, Banja Luka; Braco Kovačević (1994), *Fašizam*, NUB Petar Kočić, Banja Luka; Braco Kovačević (1995) *Od utopije do totalitarizma*, Svetovi, Novi Sad; Braco Kovačević (1995) *Rat*, Svetovi, Novi Sad; Braco Kovačević (1997) *Sociologija kulture*, NUB Petar Kočić, Banja Luka; Braco Kovačević (1998) *Antonio Gramši*, NUB Petar Kočić, Banja Luka; Braco Kovačević (1999) *Država: pravna i totalitarna*, Pravni fakultet – Centar za publikacije Banja Luka; Braco Kovačević (1999) *Kriza marksizma i kraj socijalizma*, Pravni fakultet – Centar za publikacije, Banja Luka; Braco Kovačević (2006) *Sociologija*, Pravni fakultet – Centar za publikacije, Banja Luka; Braco Kovačević (2010) *Društvena uloga prava (Uvod u sociologiju prava)*, Banja Luka; Braco Kovačević (2012), *Nove religije*, Banja Luka; Braco Kovačević (2013) *Kultura i kontrakultura*, Banja Luka; Braco Kovačević, (2016) *Država i desuverenizacija*, Banja Luka.

KUKIĆ, Slavo: redoviti profesor na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, predavač na više fakulteta, poslijediplomskih i doktorskih studija u BiH i bosanskohercegovačkom okruženju, te dopisni član ANUBiH. Autor je 14 udžbenika i drugih knjiga i studija, koautor 14 knjiga i studija, te autor poglavlja i priloga u još šest knjiga i studija. Autor je, potom, 61 rada u zbornicima (sa znanstvenih skupova i simpozija), 55 radova u znanstvenim i stručnim časopisima, 54 recenzije te dva prikaza. Sudjelovao je u realizaciji 12 istraživačkih projekata i bio mentor na 3 doktorske disertacije.

PAŠALIĆ KRESO, Adila: profesorica emerita Univerziteta u Sarajevu i potpredsjednica Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Preko 45 godina se bavi naučno-istraživačkim i nastavnim radom uglavnom na Univerzitetu u Sarajevu. Doktorat pedagoških nauka odbranila je 1983. kao prva žena koja je u Bosni i Hercegovini stekla taj naučni stepen. Dosad je objavila preko stotinu naučnih i stručnih radova, realizirala je više naučno-istraživač-

kih projekata i objavila četiri knjige. Najveći doprinos je dala u oblasti komparativne i porodične pedagogije. Imala je više studijskih boravaka i gostovanja u: Parizu, Manhajmu, Teheranu, Gracu, Detroitu, Budimpešti, Pittsburgu, Klivlendu, Londonu, Dejtonu, Helsinkiju, Njujorku i dr., gdje se bavila predavačkim radom, istraživanjima i publiciranjem radova.

Članica je više domaćih i međunarodnih asocijacija, strukovnih tijela i udruženja. Bila je potpredsjednica Svjetskog udruženja komparativista WCCES, predsjednica MESCE (Mediterranean Society of Comparative Education), članica Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI), te predsjednica organizacionog odbora XIII svjetskog kongresa komparativnih pedagoga u Sarajevu. Od 2008. je članica Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

PEJANOVIĆ, Mirko: profesor emeritus Univerziteta u Sarajevu, dopisni član Akademija nauka i umjetnosti BiH. Obavljao dužnost profesora i dekana na Fakultetu političkih nauka. Bio je prorektor i član Upravnog odbora Univerziteta u Sarajevu. Od 2005. do 2007. godine obavljao je dužnost glavnog i odgovornog urednika univerzitetskog časopisa „Pregled“. Učestvovao je u izvođenju nastave na postdiplomskim i doktorskim studijama na Fakultetu političkih nauka. Bio je voditelj više naučno-istraživačkih projekata.

Objavio je 14 knjiga u autorstvu i 12 knjiga u koautorstvu. Objavio je više desetina naučnih i stručnih radova u časopisima *Pravna misao*, *Pregled*, *Istorijska traganja*, *Bosna franciscana*, *Glas antifašista*, *Ljudska prava*, *Znakovi vremena*, *Sveske* i dr.

POPOV MOMČINOVIĆ, Zlatiborka: profesorica političkih nauka na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Istočnom Sarajevu, gde trenutno obavlja funkciju rukovodioca Katedre za novinarstvo i Studijskog programa za politologiju i međunarodne odnose. Doktorirala je na Fakultetu političkih nauka u Beogradu sa temom *Ženski pokret u postdejtonskoj BiH: inicijative, dometi, kontroverze*. Objavila je više od šezdeset naučnih radova iz oblasti koje se tiču roda, civilnog društva, procesa pomirenja, odnosa religije i politike, i učestvovala u brojnim istraživačkim projektima u ovim oblastima. Aktivna je i u civilnom društvu s fokusom na rodnu ravnopravnost, promociju profesionalizma u medijima, unapređenja obrazovnog sistema, izgradnje pomirenja, i poboljšanja položaja različitih marginalnih grupa. Članica je Žalbene komisije Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine i Odbora za političke nauke ODN Akademije nauka i umjetnosti BiH.

ZOLIĆ, Hasan: profesor emeritus Univerziteta u Sarajevu od 2010. godine. Težište znanstvenog istraživanja: statistika i demografija. Tokom svoje bogate akademske karijere predavao je na različitim fakultetima i univerzitetima u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, Tuzla, Mostar). Više od 15 godina bio je direktor Republičkog zavoda za statistiku Bosne i Hercegovine, Federalnog zavoda za statistiku te predsjedavajući u Agenciji za statistiku Bosne i Hercegovine. Objavio je veliki broj članaka iz područja poslovne ekonomije, statistike i demografije, kao i dvije knjige. Za potrebe izvođenja nastave priredio je skriptu iz predmeta Demografija i Kvantitativne metode. Danas je vrlo aktivan u mass medijima, dajući stručne komentare u vezi s populacijskom problematikom i posljednjim popisom stanovništva, koji je proveden 2013. godine.

Štampanje publikacije omogućilo je
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke i Fondacija za izdavaštvo.